

EESTI
INIMARENGU
ARUANNE 1997

0222 (H)

Esikaas:

Marko Mäetamm, „Eskalaator“, 1995, lito, 43 x 29 cm

Tagakaas:

Marko Mäetamm, „Eesti kui märk“, 1996, õli/lõuend, 200 x 150 cm

Kunstnikust:

Eesti noor kunst sattus perestroikalaines ajale, mil lääne kunstis tekkis neo-popi buum koos arvukate retrospektiivsete näitustega. Samas muutus meil seni nõukogulik keskkond üleöö läänelikuks: tulid seninägematud kaubad ja vaateaknad. Algas popkunstile omase konteksti kujunemine. Marko Mäetamm (sündinud 1965) on selle muutnud oma kunsti aineseks koos popile iseloomuliku paradoksaalse kombinatsiooniga: ühtaegu armastus ja iroonia massikultuuri suhtes.

Ants Juske, kunstikriitik

EESTI INIMARENGU ARUANNE

1997

EESTI
RAHVAMAJALTSIK

3-87-03247

Eesti üldandmed

Ametlik nimetus on täielikul kujul:

Eesti Vabariik,

Lühivorm:

Eesti.

Pindala:

45 227 km²

Asend:

Eesti asub Läänemere idakaldal. Eesti paikneb Ida-Euroopa platvormi loodeosas, kus kõrguste vahed on väikesed. Kagu- ja Ida-Eestis on maapind kõrgem kui Lääne-Eestis. Kõrgeim paik (Suur Munamägi) on 318 meetrit merepinnast kõrgemal. Eestis on üle 1500 saare ja rohkem kui 1400 järve.

Elanikkond:

1 462 130 (01.01.1997)

Rahvuslik koosseis:

eestlasi 64,6%, venelasi 28,5%, ukrainlasi 2,6%, valgevenelasi 1,5%, soomlasi 0,9%, muid rahvusi 1,9% (01.01.1996)

Usundid:

luterlus, vene õigeusk, baptisim ja teised.

Keeled:

eesti (riigikeel), vene ja teised.

Riikliku iseseisvuse taastamine:

20. august 1991.

Vabariigi aastapäev:

24. veebruar.

Põhiseadus:

võetud vastu referendumul 28. juunil 1992 .

Riigikorraldus:

Põhiseadusega on kehtestatud õigusriigi põhimõtted. Põhiseadus tunnustab võimude lahusust ja tasakaalu, kohtute sõltumatust ja tagab põhilised inimõigused ja -vabadused vastavalt üldtunnustatud põhimõtetele ja normidele. Eesti on demokraatlik parlamentaarne vabariik, kus kõrgeima võimu kandja on rahvas. Rahvas rakendab kõrgeimat võimu valimisõiguslike kodanike poolt valitud Riigikogu kaudu ja referendumitel osalemise teel. Riigikogu koosneb 101 liikmest ja talle kuulub seadusandlik võim. Täidesaatev võim kuulub valitsusele. Eesti riigipea on Vabariigi President.

Pealinn:

Tallinn (elanikke 01.01.1997 seisuga 420 470)

Administratiivne jaotus:

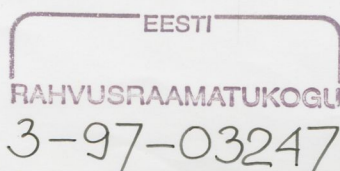
Eesti jaguneb 15 maakonnaks, mis omakorda koosnevad 47 linnast ja 207 vallast (sh 9 alevit).

Vahuuta:

Rahvuslik valuuta on Eesti kroon (1kroon = 100 senti). Kroon võeti kasutusele 20. juunil 1992 ja on seotud Saksa margaga vahekorras 1DEM = 8 EEK.

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni liige 17. septembrist 1991.

Euroopa Nõukogu liige alates maist 1993.

Eessõna

Eesti Inimarengu Aruanne valmib ÜRO Arenguprogrammi toetusel juba kolmandat korda. Mul on hea meel, et Eesti sotsioloogid saavad selles rahvusvahelises koostööprojektis rakendada oma aastate vältel kogutud teadmisi Eesti ühiskonnast.

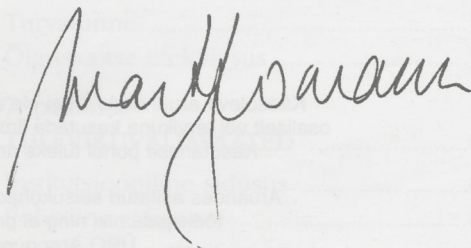
Tavaliselt mõõdetakse riigi edusamme majandusnäitajatega. Ka Eesti viimaste aastate arengut iseloomustab sisemaise kogutoodangu kasv ja ohjeldatud inflatsioon. Kuid inimarengu indeks arvestab lisaks üldise majandusolukorra muutustele ka teiste riigi ja rahva arengus oluliste aspektidega. Käesolevas aruandes analüüsitavad näitajad tuletavad meelde, et kõikide asjade mõõt on ikkagi inimene, tema vaimne ja materiaalne heaolu, turvalisus ja tulevikuperspektiiv. Majanduskasvul on mõtet niivõrd, kuivõrd see toob kaasa rahva rahulolu oma igapäevaeluga, suuremad võimalused eneseteostuseks.

Ei ole vähimatki kahtlust, et demokraatia ja turumajanduse tee, mille Eesti on valinud, mõjub inimarengule soodsalt. Kuid samas võib turumajandusliku iseregulatsiooniga nn. üleminekuaja riikides kaasneva liiga suur varanduslik diferentseerumine, tööpuuduse kasv, ühiskonnagruppide erinevad arenguvõimalused. Probleemide olemasolule viitab Eesti praegune koht inimarengu indeksi põhjal koostatud maailma riikide järjestuses.

Olukorda ei maksa dramatiseerida. Inimarengu aruannete eesmärgiks pole pingerea koostamine, vaid hoopis mõtteviis, mis asetab sotsiaalse arengu ühiskondliku tähelepanu keskmesse, teadvustab avalikkusele selliste valdkondade probleeme nagu tervishoid, haridus, tööhõive, perekond ja kahtlemata ka materiaalne heaolu.

Eesti valitsus on niisuguse suhtumise omaks võtnud. Oleme seadnud oma prioriteediks regionaalse arengu ühtlustamise, soovime pärast pikki aastaid kestnud vaidlusi kokku leppida meie võimalusi arvestavates sotsiaalkindlustuse põhimõtetes, suurendada riigivõimu avatust, parandada dialoogi rahvaga. Täna Eestis on senisest enam vaja tähelepanu pöörata sotsiaalsele partnerlusele, ületada egoism ja grupihuvid, arvestada ühiskonnaliikmete soovide ja vajadustega.

Elu ei muudeta elamisväärsaks mitte ainult seaduste ja rahaeraldustega. Inimliku soojuse, abivalmiduse ning koostöövaimu järgimine kuulub kõigile ühiskonnaliikmetele. Teame, et ilma erinevusteta, ilma vastanditeta ei ole arengut. Kuid ühiskonnas olemasolevad erisused peavad saama meie rikkuse, mitte vaesuse allikaks.

Mart Siimann
Eesti Vabariigi Peaminister

Tallinn, 23. mai 1997

Eesti inimarengu aruande 1997 koostajad

Autorid

Andri Ahven
Marje Josing
Priit Järve
Aado Keskspaik
Dagmar Kutsar
Jüri Kõre
Krista Loogma
Tiiu Luks
Anu Narusk
Epp Remmelg
Juhan Sillaste
Linnar Viik

Toimetajad

Priit Järve
Katrín Toomel
Linnar Viik

Keeletoimetajad

Endla Hint
Eha Karlep
Anneliis Lember
Sirly Lill
Mare Ollisaar
Martin Ollisaar

Tõlge inglise keelde

Tiina Agur
Piret Ruustal
Kristjan Tedre
Ellen Valter

Ingliskeelne korrektuur

Tiia Raudma

Tehniline toimetaja

Georg Poslawski

Graafiline disain ja küljendus

Kaarel Kivikangur
Aleksander Mosseikov

WWW disain

Toomas Mölder

Repro

Avita

Trükk

Uniprint

Käesoleva aruande tekst ei ole autorikaitse subjekt ning teda võib kas osaliselt või tervikuna kasutada ilma ÜRO Arenguprogrammi eelneva loata. Kasutamise puhul tuleks aruandele, kui allikale, aga viidata.

Aruandes esitatud seisukohad väljendavad selle autorite isiklikke tõekspidamisi ning ei pruugi kokku langeda ÜRO või ÜRO Arenguprogrammi omadega.

Eesti Inimarengu Aruanne 1995, 1996 ning 1997 on elektroonilisel kujul saadaval Interneti World Wide Web-i kaudu aadressil <http://www.ciesin.ee/undp/nhdr.html>

Sisukord

lk.

SISSEJUHATUS	6
1. peatükk	
INIMARENG	
JA SOTSIAALNE SIDUSUS	8
Taandarengust pöördepunkti	8
Eesti maailma keskmiste seas	9
Liberalismilt	
inimkesksele poliitikale?	9
Inimarengu	
hinnangute ligikaudsus	9
Sotsiaalne osalus	
ja sotsiaalne sidusus	12
Sotsiaalne tõrjutus	13
Sotsiaalset tõrjutust	
soodustavad tegurid	13
Sotsiaalne tõrjutus	
Eesti ühiskonnas	14
Healuvõimaluste puudujäägid	15
Sotsiaalse tõrjutuse hindamine	16
Sotsiaalse tõrjutuse	
riskirühmad Eesti ühiskonnas	16
2. peatükk	
TÖÖJÕUD JA TÖÖTURG	20
Tööhõive ja elanike	
arvu muutumine	20
Töõjõud	21
Tööhõive struktuur	21
Tööpuudus	22
Elukohavahetused	
tööhõive huvides	23
Töötud	25
Ettevõtlus	26
Töötasu	27
3. peatükk	
MAJANDUSLIK OLUKORD	28
Majanduskeskkond	28
Elanike tulud ja tarbimine	28
Tulud ja säästmise	33
Perede rahapaigutuse eelistustest	34
Elanike hinnang	35
4. peatükk	
ELUASEMEPOLIITIKA	38
Elamusuhete areng	38
Tagastatud majade	
üürnikud elamuturul	40

lk.

Eluasemelaenu	
elamuturu mõjutajatena	41
Linnaruumi	
polariseerumine Tallinnas	44
Head ja halvad piirkonnad	45
5. peatükk	
VAESUS JA SOTSIAALNE	
DEPRIVATSIOON	46
Subjektiivsed heaolunäitajad	48
Heaolu hindamise	
võrdlusrühmad	48
Kõrged heaoluootused:	
Eesti võrrelduna Rootsi	
ja Suurbritanniaga	49
Suhteline deprivatsioon on kõrge	51
Suhtelise deprivatsiooni	
ja vaesuse jaotumine	
elanikkonna hulgas Eestis,	
Rootsis ja Suurbritannias	52
Kuidas hinnata suhtelist	
deprivatsiooni Eestis?	52
6. peatükk	
KURITEGEVUS JA TURVATUNNE	54
Kuritegevus Eestis 1996. aastal	54
Registreeritud kuritegude	
liigiline struktuur	55
Kuritegude avastamine	56
Kurjategijate taust	56
Kuritegudest politseile	
teatamine ja politseisse suhtumine	56
Karistuspoliitika	57
Turvatunne	57
Õiguskaitse efektiivsus	58
7. peatükk	
TULEVIKUVÄLJAVAATED	60
Institutsiooniline sidusus	60
Poliitiline sidusus	62
Eesti tulevikustsenaariumid -	
Eesti 2010	64
Eesti 2010 stsenaariumide	
neli põhieeldust	64
Lõpetuseks	67
PÕHITABELID	68
TÄIENDAVID TABELID	73
INIMARENGU NÄITAJAD	75

Sissejuhatus

Eesti Inimarengu Aruanne 1997 erineb kahest varasemast, millistes anti Eesti inimarengut mõjutavate tegurite ülevaatlilik kirjeldus. 1996. aasta aruandes olid üksikasjalikumalt esile toodud elukeskkonna (*habitat*) probleemid, kuna siis toimus ka sellele teemale pühendatud maailmakonverents. Käesolev aruanne üritab pöörata tähelepanu, niipalju kui seda võimaldavad autorite kasutuses olnud andmed, ühele probleemile, mis on viimaste aastatega aktualiseerunud enamikes siirderiikides. Selleks on sotsiaalne sidusus (*social cohesion*).

Sotsiaalne sidusus on läbivaks teemaks kõikide ühiskondade arengualastes dispuutides. Jätkusuutlikuks inimarenguks (*sustainable human development*) peavad ühiskonna liikmed olema omavahel seotud sellisel viisil, et nad saaksid normaalselt kasvada, õppida, töötada, suhelda ning osa võtta ühiskonna ja omaenese asjade korraldamisest vastavalt igaühe huvidele ja võimetele. Kui tango tantsimiseks on vaja kahte partnerit, siis inimarenguks läheb ideaaljuhul tarvis tervet ühiskonda, kõiki inimesi. Kõige tulemuslikum oleks, kui kõigil oleks võimalus arendada välja oma võimed ning kasutada seejärel oma teadmisi, oskusi ja head tahet, aitamaks kaasa teiste inimeste arengule. Sellega aitaksid nad parimal viisil ka iseennast.

Seda kõike on lihtne öelda, aga äärmiselt raske ellu viia. Sotsiaalset sidusust ohustab pea igal sammul sotsiaalne tõrjutus (*social exclusion*). Viimane leiab aset samuti kõigis ühiskondades ja on vaadeldav kui

- negatiivne protsess, mis jätab inimesed väljaspoole ressursijaotuse mehhanisme, võimusuhteid, kultuuri, identsust;
- inimeste elukvaliteedi puuduste subjektiivne või objektiivne külg, vastavalt alaväärsustunne või materiaalne depriatsioon;
- inimeste individuaalne ebaedu, mis väljendub nii majanduslikus kui ka sotsiaalpoliitilises sfääris (madal heaolutase ja/või võimaluste puudumine ühiskonna elust tegusalt osa võtta);

- ühiskonna omadus, mis sõltub teatavatest sotsiaalsete suhete muustritest, millega inimestel või inimgruppidel on tehtud võimaluks ligipääs kaupadele, teenustele, ressurssidele ja tegevustele, millised oleksid arenguks ja eneseteostuseks vajalikud.

Sotsiaalne tõrjutus tekib ühiskonna ressursside pärast peetava võitluse/võistluse tulemusel. Siirderiikides, sealhulgas Eestis, polegi mitmesugused probleemid, sealhulgas probleemid inimarenguga, tekkinud mitte niivõrd ressursside nappusest, ehkki neid on napilt alati ja igal pool, vaid pigem ressursside väga kiirest ümberjaotumisest. Sellega seoses asetleidnud muutused on olnud paljudele ootamatud. Piltlikult öeldes seisid inimesed sotsialismiaja lõpul nagu ühel suurel trepil, üsna üksteise lähedal, ja ootasid, et turumajandus muudab selle trepi ülespoole, parema elu suunas liikuvaks eskalaatoriks. Turumajandus muutiski selle trepi eskalaatoriks, kuid see hakkas liikuma hoopis allapoole ning inimestel tuli hakata nii oma positsiooni säilitamiseks kui ka ülespoole jõudmiseks kõvasti vaeva näha. Ainult need vähesed, kes jõudsid vastuvoolu joosta ja püsti jääda, pääsesid üles, teised viis eskalaator alla. Inimesed oleksid nagu erinevates suundades laiali liikunud ja üksteise silmist kaotanud.

Praeguseks hakkab kõige kiiremate teisenduste aeg ümber saama. Majandus on stabiliseerumas, uued sotsiaalsed grupid on võtmas piirjooni ja saab ligikaudseltki hinnata, milleni on jõutud, millist hinda on seejuures tulnud maksta ning kuidas ja kuhu minna edasi. Paratamatult saab olla tegemist ainult vahekokkuvõtetega, antud momendil teadaoleva olukorra fikseerimisega, sest paljud uued protsessid alles käivad ning nende kaugtagajärgi on veel raske hoomata. Kuid juba praegu on selge, et inimarengu tingimused on muutunud ja muutuvad veelgi. Jääb ainult loota, et neid tingimusi on võimalik sihikindla tegutsemisega muuta kõikide jaoks soodsamateks.

Traditsioonilised valdkonnad, kust tõrjutus lähtub, on töö, tervis, eluase ja haridus.

Siirdeühiskondades saavad lisafaktoriteks sotsiaalne stress ja mured elementaarse toimetuleku pärast, sotsiaalse kaitse harjumuspäraste vormide lagunemine ja ühiskonna kiiresti kasvavad nõudmised, mis tõrjuvad ühtesid ja ühendavad teisi vastavalt nende inimeste individuaalsetele iseärasustele nagu sugu, vanus, haridus, rahvus, jne. Traditsiooniliselt on kõrge tõrjutuse riskiga puuetega inimesed, kodutud, vangid, naised, üksikvanemaga pered jne. Siirderiikides lisanduvad uusvaesed, töötud ja teised nn. „uustõrjutud“. Sotsiaalsel tõrjutusel ongi kõige otsesem seos vaesusega. Ta on käsitletav nii vaesuse tulemuse kui ka vaesuse põhjusena.

Eesti majandus on elavnenud ja alustanud kasvu. Eesti elanikkond on säilitanud optimismi oma tuleviku suhtes. Eesti asend maailma riikide seas Inimarengu Indeksi (HDI) alusel ei halvene enam nii nagu veel eelmistel aastatel, kuid jätkuvalt tähelepanelik tuleb olla siingi. Ka Eestis on inimesed eskalaatoril, mis viib nad eri suundades laiali. Kummaski suunas töötavad võimendusemehhanismid. Ühel neist annab näiteks parem haridus suurema sissetuleku, mis kindlustab kõrgema sotsiaalse positsiooni, mis omakorda võimaldab saada veel paremat haridust, mis annab veelgi suurema sissetuleku ning paremad võimalused eneseteostuseks jne. Teisel võib ühe olulise faktori ootamatu kaotus - töötuks jäämine, tervise tunduv halvenemine või invaliidistumine, abielu purunemine, elukaaslase surm, korterist väljatõstmine, tulekahju või lihtsalt elamine mahajäetud ääremaal - käivitada protsessi, milles erinevad riskifak-

torid hakkavad kuhjuma ja üksteist võimendama.

„Alles me olime kõik ühel stardijoonel, kõik ühtviisi keskmiselt vaesed“, ütles Eesti Vabariigi President Lennart Meri, pöördudes televisiooni kaudu oma kaasmaalaste poole soovidega 1997. aastaks, „nüüd on sotsiaalsed vastuolud vististi suuremad kui sõjaeelses Eestis. Eriti kurvastab mind, et Eesti kiire areng on kõige valusamalt löönud kahte rühma, kellele me peaksime õieti kõige rohkem toetuma. Ma mõtlen esiteks pensionäre, nii maal kui linnas, kes oma südames on kandnud sõja-eelset Eestit ja oma truuduse, oma mälestuste ja lootustega hoidnud ärkvel nooremaid põlvkondi. Ja teiseks mõtlen just noortele peredele, kelle lastest sõltub eesti rahva, eesti keele, Eesti riigi tulevik. Ühel pool on meie mineviku juured, teisel pool meie tuleviku viljad ja meie ise oleme ühendavaks lüliks selles ahelas, mis ei tohi katkeda“ (*Sõnumileht*, 03.01.1997).

Aasta 1997 kujuneb Eesti jaoks tähelepanuväärseks. Tänavu otsustatakse, milline on Eesti perspektiiv saada lähemas tulevikus Euroopa Liidu liikmeks. Kahtlemata mõjutab see Eesti arenguvõimalusi ja -vajadusi lähiaastatel, inimeste töötahet, turvatunnet ja elujärge. Milline see otsus ka poleks, üks on selge, elu läheb edasi ja inimareng Eestis peab jätkuma. Käesolev aruanne püüabki juhtida tähelepanu nende probleemidele, milliste teadvustamine ja lahendamine aitaksid inimeste, kui 21. sajandi künnisel oleva postindustrialse Eesti tähtsaima kapitali edasisele arengule kaasa.

Taandarengust pöördepunkti

Inimarengu indeksi arvutamise eesmärk on hinnata ja võrrelda inimeste valikuvabadust. Võib väita, et see formaalne meetoodika, mis oli algset loodud turumajandusühiskonna iseloomustamiseks, ei võimalda sama hästi kajastada plaanimajandusolusid. 1990. aasta aruandes olid veel Nõukogude Liit ja tema sõltlariigid auväärsel kohal, ehkki Lääne tööstusmaadega võrreldes oli seal inimarengu indeksis peegeldatud valdkondadest vähemalt majandusliku ja haridusliku valikuvabaduse sisu väga erinev. Viimaste aastate siirdeperiood tähendab postkommunistlikele riikidele muu hulgas inimarengu sarnastumist muu maailma omadega ja seetõttu on võimalik oma inimarengu näitajaid turumajandusriikidega ühtsel alusel kõrvutada.

Inimarengu taseme mõõtmine indeksi abil on andnud ülevaatlilikult võimaluse riike kõrvutada ja nende arengut hinnata. 1990. aastast avaldatavad ülemaailmsete UNDP aruannete indeksitabelid on nagu peegel, kõigi riikide juhid ja juhivad võivad näha oma maa edu või ebaedu üldnimlike ees-

märkide taotlemisel. Praeguseks näib olevat leitud üsna sobiv arvutusmeetoodika. Erinevalt varasematest aruannetest pole seda 1996. ja 1997. aasta aruannetes revideeritud.

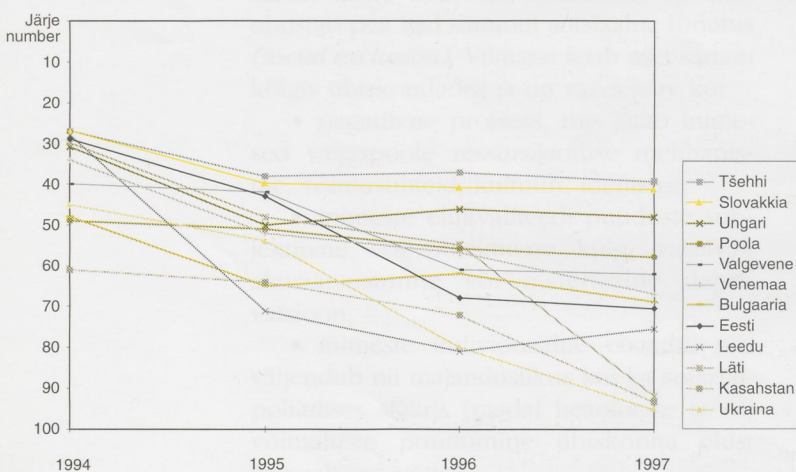
Siirdeaja ühiskondlike vapustuste tagajärjel on kõigis üleminekumaades inimarengu indeks langenud. Languse järel saabub – ühel riigil varem, teisel hiljem – stabiliseerumine. „Maandumiskoht“ riikide järjestuses näitab, mida riik oma elanikele uutes, turumajandusoludes suudab võimaldada, – võrreldes teiste maailma maadega. Eesti jaoks on selline enesetunnetus eriti väärtuslik seepärast, et varasema võõrvõimule allutatuse tõttu polnud meil võimalik ennast muu maailmaga objektiivselt võrrelda. Lääne-Euroopast aastakümnete-pikkust mahajäämust on juba laialt ja mitmekülgset tunnetatud, kuid paljude Aasia, Ladina-Ameerika ja Aafrika maade üleolekuga tuleb meie avalikul arvamusel ja poliitikutel alles harjuda.

Võib loota, et Eesti on oma inimtaandarengu ajajärgu lõpu ja „oma kohale maandumise“ lähedal. Sellele on aluseks meie languse aeglustumine UNDP inimarengu aruannete maailmatabelites. Et arvutusmeetoodika ja kasutatava lähteandmestiku muutumine on mõjutanud rohkem indeksi arväärtusi kui riikide järjestust, on otstarbekam Eesti arengut jälgida just järjestuse alusel (joon. 1.1.).

1994. aasta aruande järjestuses (põhines 1991.–1992.a. statistilistel andmetel) olime 29. kohal, kõrge inimarengutasemega riikide tabeli keskel. 1995. aasta aruandes (1992.a. andmed) olime langenud 43. kohale, kuid kuulusime veel siiski kõrge inimarengutasemega maade hulka. 1996. aasta aruandes (1993.a. andmed) olime langenud 68. kohale ja ühtlasi ka keskmise inimarengutasemega riikide hulka. Viimase, 1997. aasta aruande järgi (1994.a. andmed) asume 71. kohal. Liiga suurt tähelepanu ei maksaks siinkohal pöörata sellele, kui mitu kohta on langetud, sest väga palju sõltub kasutatavast statistilisest lähteandmestikust.

JOONIS 1.1.
Siirdemaade koht inimarengu indeksi alusel.

Allikas: UNDP, 1994–1997.

Eesti maailma keskmiste seas

Langemine riikide pingereas võib lõppeda alles siis, kui saavutame inimarengu tempo, mis lubab oma kohta säilitada. Näitajate absoluutse halvenemise lõppemisest ei piisa. Arenevas maailmas on paigalseis ju suhteline tagasimineku. Languse eeldatav aeglustumine lubab aga arvata, et taasiseseisvunud Eesti inimarengutase maailma riikide seas on juba üldjoontes määratletav. Lähtudes inimarengu indeksis kajastatud näitajast, võime selle kohta järeldada:

- Eesti sotsiaalolusid peegeldav eeldatav keskmine eluiga (Eesti ametliku statistika järgi) on väga lähedal keskmise inimarenguga maade keskmisele näitajale ja on tööstusmaade keskmisest 6 aasta võrra lühem;

- Eesti haridusolusid peegeldav koolihõive (Eesti ametliku statistika järgi) on iseloomulik keskmise ja kõrge inimarengu taseme vahelisele üleminekupiirkonnale ning tööstusmaade keskmisest üle 10% väiksem;

- Eesti elaniku majanduslikku valikuvabadust peegeldav SKT ostujõud on lähedane keskmise inimarenguga maade keskmisele näitajale ja on palju väiksem kui maailma keskmine.

Eeldatavasti jääb Eesti isegi inimarengu mõningase languse korral keskmise tasemega riikide hulka, keskmisest kõrgemale tasemele. See „maailmas keskmine“ koht ei ole tööstusriigi jaoks kadestusväärne. Euroopas on meie lähimate võistlejate hulgas küll Läti, Venemaa, Tšehhi ja Ungari, kuid maailmas võistleme hariduse, sotsiaalolude ja rikkuse poolest ka Iraani Islami-vabariigi, Alžeeria, Surinami ja Ecuadoriga (tabel 1.4). Sellelt kohalt võime kõrgemale tõusta ainult siis kui meie majandus- ja sotsiaalpoliitika on nende riikide omast tulemuslikum.

Liberalismilt inimkesksele poliitikale?

Nüüd, kui majanduskasvu taastumine on saavutatud, tuleks sihiteadlikult hakata looma majanduskasvu ja inimarengut vastastikku toetavat mehhanismi. Just selles näeb UNDP kiire arengu võtit ja seda vajab ka Eesti ühiskond, säilitamaks eneseusku, optimismi ja stabiilsust. Sisuliselt sama

soovitab Maailmapank: „Hea haridusega ja terve tööjõud on majanduskasvuks peatähtis. Siin on siirderiikidel olemas tugev vundament, millele kasvu rajada... Valitsustel tuleb lahendada keerdulesanne, kuidas tervishoidu ja haridust korraldada uue majandussüsteemi vajaduste järgi, hülgamata endise korra saavutusi.“

Majanduskasvu ja inimarengu vastastikuse toetamise kontseptsioon võiks olla riigi poliitika valdkondi seostav lüli, sest ta võimaldaks

a) seostada riigi mitmesuguseid eesmärke ja

b) kujundada kooskõlastatult toimivaid ühiskondlikke mehhanisme.

Üht sammu inimarengu ja majanduskasvu seostamise suunas võib näha koolide arvutiseerimises, nn. tiigrihüppes, mis praegu on taandunud eeskätt katseks koolide kaudu kiiresti suurendada inimeste teabekäsitlusvõimet. Kui aga tiigrihüppe all mõelda Eesti ühiskonna kui terviku maailma tasemel kiire arengu saavutamist, mis on ju algatuse põhieesmärk, siis on koolitus alles hüppeks ettevalmistus. Ilma võimaluseta teabekäsitlusoskusi majanduses kasutada, võib hüpe ka tulemata jääda. Majanduspoliitika peaks soosima kõrge kvalifikatsiooniga tööjõudu ja kõrgtehnoloogiat tarbitavat ettevõtlust, et Eesti võiks kiiremini odava masstootmise maa seisundist välja jõuda. Tööjõu kallinemise tõttu on see ka hädavajalik.

Toodud näide, ning vajadus sihipäraselt luua ühiskondlikke mehhanisme, viitab sellele, et majandusliku liberalismi põhimõtete mõõdotundetu kasutamine kasvõi ainult majandussfääris, rääkimata sotsiaalsfäärist, ei ole kooskõlas inimarengu kiirendamise eesmärgiga. Teisalt viitab vajadus mehhanisme sihipäraselt luua sellele, et senisest enam on vaja poliitika kujundamisse kaasata teadust. Millise tee inimarengu tagamiseks valivad Eesti poliitikud tegelikult, seda näitab tulevik. Tulevased inimarengu aruanded võiksid aga sisaldada reaalspoliitika analüüsi inimarengu ja majanduskasvu vastastiktoime seisukohalt.

Inimarengu hinnangute ligikaudsus

UNDP arvutused on meetoodiliselt ainulaadsed ja väga väärtuslikud. Sel „peegil“

on aga ka omad, kohati suured, moonutused. Ülemaailmseis aruandeis juhitakse jätkuvalt tähelepanu andmestiku ebaühtlusele, mis vähendab mingi kindla riigi inimarengutaseme ajalise dünaamika kirjeldamise ja teiste maadega võrdlemise täpsust. Järgnevalt näitame Eesti inimarengu indeksi arvutamisel kasutatud näitajate väärtuste erinevust UNDP kasutatud andmestiku ja mõne teise allika omadest (vt. tabelid 1.1.; 1.2. ja 1.3.).

Eeldatava keskmise eluea ja koolihõive näitajate UNDP kasutatud väärtused erinevad riigi statistikast, nagu näha tabeleist 1.1. ja 1.2. Seejuures koolihõive näitaja teeb selamatatu hüppe.

Seni on UNDP aruandeis kasutatud postkommunistlike riikide, sh. Eesti SKT (sisemajanduse kogutoodangu) ostujõu hinnangud on võetud Maailmapangalt, kes 1996. aastani viitas alati ka oma hinnangu esialgusele. SKT ostujõu usaldusväärsete hinnangute saamiseks on vaja rahvusvahelisi uuringuid. Eesti osales koos teiste Ida-Euroopa maadega esimest korda rahvusvahelises võrdlusprogrammis (ICP) 1993. aastal. Lahknevus Maailmapanga seniste (esialgsete)

hinnangute ja ICP esialgsete tulemuste vahel on märkimisväärne (tabel 1.3.). Eriti ebamääraseks osutub Läti hinnang: 3000-5000 USD. Eesti puhul, erinevalt meie Balti naabritest, ei ole aga UNDP 1996. aasta aruandes kasutanud Maailmapanga hinnangut, vaid kolmanda meetoodika (Penn World Tables) alusel saadud hinnangut. 1997. aasta aruandes on jälle naastud Maailmapanga hinnangu juurde. Hüpetest SKT hinnangus tekivad kümnetesse kohtadesse ulatuvad tõusud - langused arenguindeksi alusel koostatud järjestuses. Läti on „kukkunud“ eeskätt selle tõttu 1997. aasta aruandes 1996. aasta aruandega võrreldes 37 kohta.

Kui juba Eesti ja meie lähinaabrite lähteandmestik on niivõrd umbmäärane, tuleb ettevaatusega suhtuda ka inimarengu üldjärjestustabeli üksikasjadesse. Ligikaudnegi tõde on küll alati parem kui täielik teadmatust. Lõppeks ei ole ju esmatähtis näitajate tootmine, vaid inimarengu taseme tõstmine. Samas jääb siiski küsimus: kas oleme ise teinud kõik, et meie ametlikud andmed leiaksid tee UNDP aruandesse. On ju viimased üheks oluliseks allikaks riikide maine kujundamisel maailmas.

TABEL 1.1.

Eeldatav keskmine eluiga Eestis (aastates)

Aasta/Allikas	UNDP	ESA
1992	71.2 ja 69.3*	69.1
1993	69.2	68.1
1994	69.2	66.9

* UNDP 1994. a. ja 1995. a. aruandeis kasutatud väärtused

TABEL 1.2.

Koolihõive Eestis (%)

Aasta/Allikas	UNDP	ESA
1992	70	68
1993	78	68
1994	72	70

TABEL 1.3.

Baltimaade sisemajanduse kogutoodang ühe inimese kohta (ostujõud - USD), uuemad hinnangud

Riik	Aasta/Allikas	ICP, 1996	World Bank Atlas, 1996	World Development Report, 1996*	Human Development Report, 1996	Human Development Report, 1997
Eesti	1993	3 803			3 610	
	1994		...	4 510		4 294
Läti	1993	3 070			5 010	
	1994		5 170	3 220		3 332
Leedu	1993	3 681			3 110	
	1994		3 240			4 011

* Rahvusliku kogutoodangu hinnangud

TABEL 1.4.

Inimareng Eestis maailma taustal
Inimarengu indeks mõnedes maailma riikides – UNDP 1997

Riigid järjestatuna inimarengu indeksi alusel	Eeldatav eluiga (aastates) 1994	Täiskas- vanute kirjaoskus (%) 1994	6-23 aastaste koolihõive (%) 1994	SKT ühe el. kohta (ostujõud USD) 1994	Korrigeeritud SKT (ostujõud USD) 1994	Inimarengu indeks 1994	Jrk. nr. RKT järgi ühe el. kohta miinus jrk. nr. inimarengu indeksi järgi
<i>Kõrge inimarengu- tasemega maad</i>	74,6	97,0	80	17 052	6 040	0,907	-
1. Kanada	79,0	99,0	100	21 459	6 073	0,960	7
2. Prantsusmaa	78,7	99,0	89	20 510	6 071	0,946	13
.....
4. USA	76,2	99,0	96	26 397	6 101	0,942	-1
.....
7. Jaapan	79,8	99,0	78	21 581	6 074	0,940	0
8. Soome	76,3	99,0	97	17 417	6 041	0,940	15
.....
10. Rootsi	78,3	99,0	82	18 540	6 064	0,936	11
.....
20. Kreeka	77,8	96,7	82	11 265	5 982	0,923	15
.....
22. Hongkong	79,0	92,3	72	22 310	6 075	0,914	-17
.....
35. Sloveenia	73,1	96,0	74	10 404	5 970	0,886	3
.....
39. Tšehhi	72,2	99,0	70	9 201	5 951	0,882	3
.....
48. Ungari	68,8	99,0	67	6 437	5 884	0,857	5
.....
50. Mehhiko	72,0	89,2	66	7 384	5 913	0,853	0
.....
58. Poola	71,2	99,0	79	5 002	5 002	0,834	14
.....
<i>Keskmise inimarengu- tasemega maad</i>	67,1	82,6	64	3 352	3 352	0,667	-
.....
67. Venemaa	65,7	98,7	78	4 828	4 828	0,792	7
68. Brasiilia	66,4	82,7	72	5 362	5 362	0,783	0
.....
70. Iraan	68,2	68,6	68	5 766	5 766	0,780	-9
71. Eesti	69,2	99,0	72	4 294	4 294	0,776	8
72. Ecuador	69,3	89,6	72	4 626	4 626	0,775	5
73. Saudi Araabia	70,3	61,8	56	9 338	5 953	0,774	-32
.....
76. Leedu	70,1	98,4	70	4 011	4 011	0,762	8
.....
92. Läti	67,9	99,0	67	3 332	3 332	0,711	6
.....
97. Botswana	52,3	68,7	71	5 367	5 367	0,673	-30
.....
130. Kongo	51,3	73,9	56	2 410	2 410	0,500	-14
.....
<i>Madala inimarengu- tasemega maad</i>	56,1	49,9	47	1 308	1 308	0,403	-
.....

Sotsiaalne osalus ja sotsiaalne sidusus

Eesti inkorporeerimine Nõukogude Liidu koosseisu 1940. aastal lõi segi Eesti elanikkonna harjumuspärase elu- ja ühiskonnakorralduse. Uus riigivõim küüditas osa elanikke Siberisse, osal õnnestus II maailmasõja ajal põgeneda välismaale. Enamik neist, kes olid jäänud Eestisse, kohanesid pärast sõda tasapisi omamoodi kaksikeluga – siiski täiesti kaotamata lootust iseseisvumisse täielikult, käitusid nad näiliselt kui tavalised nõukogude inimesed. Nende osalus riigi ja ühiskonna asjades on valdavalt rituaalne.

Kaheksakümnendate aastate keskel, kui nõukogude majandussüsteem stagneerus ja Eestisse jõudsid liberaalsemad tuuled, kasvab rahva lootus taastada omariiklus. Tärpanud demokraatlikku liikumist iseloomustas rahva enamiku suurenev mure Eesti saatuse pärast, tugev ühtekuuluvustunne ja osalus ühiskonnaelus. See osalus oli vana süsteemi suhtes põhijoontes destruktiivne. Konstruktiivsust võis märgata usalduse tekkes uue võimuliidi vastu ning

kasvavas sotsiaalses ja majanduslikus aktiivsuses. Hakati taastama 1940. aastal väljasuretatud tsiviilühiskonda.

Eesti riikliku iseseisvuse taastamine 1991. aastal lõi pinnase demokraatliku osaluse ja selle institutsiooniliste vormide arengule. Muutusid nii majanduslikud, sotsiaalsed kui ka poliitilised põhitõed, inimestevahelised suhted, tööjõule esitatavad nõuded jms. Teatava aja vältel oli sotsiaalne aktiivsus suur ja ühtekuuluvustunne endiselt tugev nagu ka ootused peatselt saabuva „hea elu” suhtes. Aga ühiskonna kiire ümberkorraldamine tõi paratamatult kaasa elatusaseme languse. See oli rahvale ootamatu. Inimesed hakkasid, vastupidi oodatule, kogema oma igapäevase toimetuleku raskusi. Ilmusid uued sotsiaalsed probleemid – sotsiaalne stress, töötus, vaesus, prostitutsioon ja narkomaania, teravnesid juba tuntud probleemid, suurenesid kuritegevus ja alkoholism jmt. Paljudes lootustes pettuti ja osalusaktiivsus vähenes (joonis 1.2.). Tee sotsialistlikust käsumajandusest demokraatlikul osalusel rajanevasse turumajandusse osutus inimestele valuliseks ja muutis inimarengu problemaatiliseks.

Koos pettumisega hakkasid sotsiaalne, poliitiline ja majanduslik osalus asenduma tõrjutustunde ja sotsiaalse pessimismiga (kiil 1.1.).

Ühiskonna kiire muutumise ajal, nagu praegu Eestis, tekib oht, et sotsiaalne sidusus kahaneb. Indiviidi ja ühiskonna side võib nõrgeneda ning isikliku võimalustevaru (raha, teadmiste, ettevõtlikkuse jms.) nappusest põhjustatud sotsiaalne tõrjutus ja võõrandumine suurened. Kõige enam oleneb inimese ja tema pere käekäik nüüd sellest, kui kiiresti ja täpselt suudab ta mõista ümberingi toimuvat ja oma kohta selles, kas ta on ettevõtlik või loodab riigi abile. Väga tähtis on, kuivõrd ta ise suudab uueneva ühiskonna suurenevaid nõudmisi täita (osata keeli, töötada arvutiga, olla avatud uutele kogemustele jne.), kuidas toime tulla sotsiaalse stressiga (Kutsar, Trumm, Oja, 1996; Kutsar, 1995).

Kõigest sellest sõltuvalt süveneb suurel osal elanikkonnast arusaam, et nende elu on viimastel aastatel läinud palju raskemaks; nende ootused vaba Eesti riigi suhtes ei ole täitunud, riik ei toeta neid enam, nad on pakutavate võimaluste kasutamisest ebaõiglaselt kõrvale jäetud, soovimatult välja tõrjutud.

JOONIS 1.2.

Sotsiaalse osaluse muutumine ühiskonna muutudes.

Purustav osalus:	Ülesehitav osalus:	Osaluse vähenemine:
võitlus vana võimu vastu ja iseseisvuse taastamise eest	suured tulevikuootused pärast iseseisvuse taastamist	lootustes pettumine ja sotsiaalne tõrjutus

KIIL 1.2.

Mis kasu on Eesti elu muutumisest?

“Viimaste aastate jooksul on Eesti elu tundmatuseni muutunud: üle on elatud rahvuslik ärkamine, taastatud riiklik iseseisvus, kauplustes on jälle kaupa küllaga, kogu maailm on avardunud. Kui aga küsida inimeste käest, kas nad on oma eluga rahul, võib saada palju kriitilisi vastuseid: mis sellest kasu on, et võimalusi on nüüd rohkem, kui mina kaotasin töö ja pole senini uut leidnud, mis sellest, et poodides on kaupa küllaga, kui minul pole raha isegi vajaliku ravimi ostmiseks, mis sellest, et Eestit teatakse nüüd laiemalt kui varem, kui mina see teadete jagaja iial ei saa olema. Valitsused tulevad ja lähevad, parteid moodustavad omavahelisi koalitsioone, keegi, kellele sai valimiste ajal valik tehtud, on nüüd hoopis teise partei liige...”

Allikas: 1995-1997 Tartu Ülikooli perekonnauurimisrühma tehtud intervjuud.

Sotsiaalne tõrjutus

Sotsiaalne tõrjutus on sotsiaalse sidususe kaotsimine ning väljendub ühiskonnaliikmete võimetuses pakutavaid võimalusi kasutada ja ühiskonna uuenemisega kaasas käia. Selle tagajärg on ühiskondliku osaluse järsk vähenemine, jõuetus- ja pettumustunde süvenemine ning ühiskonnaelust eemaldumine. Sotsiaalset tõrjutust ja sellega kaasnevat võõrandumist tekitavad sissetulekute vähenemine, töökaotus, rahulolematuse oma majandusliku olukorraga ja sotsiaalse seisundiga. Pettumine oma riigis ja poliitikute otsustes ning võimetus kujunenud olukorrast välja pääseda ei lase olukordi ise juhtida ega oma huvi ühiskonnaasjade vastu taastekkida.

Inimeses, kelle sidemed ühiskonnaga on nõrgenenud, süveneb arusaamine, et tema elukäiku otseselt mõjutavate asjade üle otsustab keegi teine (partei, koalitsioon, valitsus, sotsiaaltöötaja).

Sotsiaalset tõrjutust soodustavad tegurid

Sotsiaalse tõrjutuse ja ühiskonnast võõrandumise kujunemisel mängivad tähtsat rolli väga mitmesugused asjaolud. Kõige olulisemad on tööturuga seotuse nõrgenemine (töö kaotamine, töökoormuse vähenemine), tõrjutus tarbimiskesksest elustiilist (vaesus), teiste ühiskonnaliikmetega suhtlemise vähenemine (üksindus), võimu- ja mõjutussfääridest kõrvalejäämine (kultuuriline tõrjutus, poliitiline passiivsus) (Karisto, 1990: 26). Peale nimetatute tuleb sotsialismijärgses Eesti ühiskonnas eristada ka ilmajäetust isikupärastest elutasemenormidest ja harjumuspärasest elustiilist (Kutsar, Trumm, 1993), aga ka varem omandatud seisundist, õigustest ja positsioonist (Tchernina, 1996).

Sotsiaalne õigus. Iseseisva riigi taastamine, üleminek turumajandusele ja demokraatliku ühiskonna ülesehitamine on teinud lõpu nii teatavat tüüpi poliitilisele ja majanduslikule süsteemile kui ka omalaadsele healuriigile. Vajadus sotsiaalabi järele on kiiresti kasvanud, samal ajal kui uued sotsiaalpoliitika põhimõtted eeldavad rahva omaalgatuslikkust, vastutust ja eneseabi. Sotsiaalabisüsteem kannatab

raha vähesuse all, seepärast on ka sotsiaaltoetused väikesed, ja osa abivajajaid jääb abist hoopis ilma. Olles abitu kas iseendast või ühiskonna muutumisest olenevatel põhjustel, tunnetab hädasolija ebaõiglust: kas see on tõesti see riik, mida olen soovitud?

Töökaotus. Majanduse ümberstruktureerimine on kaasa toonud koondamisi ja asutuste sulgemisi, mille tagajärjel paljud inimesed on jäänud tööta. Uue töö leidmine eeldab ettevõtlikkust ja riskijulgust, et luua oma firma, ja kui keegi soovib jätkata palgatöötajana, siis nõutakse temalt head erialatundmist ja haridust ning soovitatavat vanust, või isegi „õiget“ sugu. Ebaõnn tööotsingul tõukab tööta jäänud tarbimisühikonnast eemale ning tema üle hakkavad valitsema tööbüroo ja sotsiaalabi asutused.

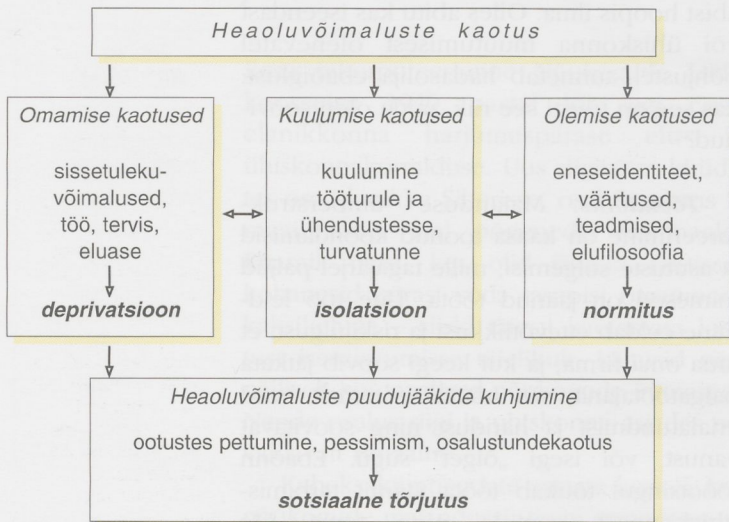
Vaesus. Majanduse ümberkorraldamine on loonud olukorra, kus madalast tootmis-tasemest tulenev väike sissetulek on pere normaalseks äraelamiseks sageli ebapiisav. Sissetulekute vähesus paneb ohtu perede arengu, eriti kui on tegemist noore perega, kelle tarbimise vajadused on mitmekesisemad, suuremad ja muutuvamad (Kutsar, Trumm, 1993). Paljud eakamad inimesed on aga sissetulekute vähenemise pärast sunnitud olnud oma varasemat elustiili muutama ja senistest tarbimisharjumustest loobuma.

Ühiskonna muutuvad nõudmised. Olukorras, kus riik on seadnud eesmärgiks kiire majandusliku tõusu, eelistatakse tööturul sageli eakamatele inimestele nooremaid, eeldades, et noored on kõigele uuele avatumad ja õppimisaltimad, ning mehi naistele, sest meeste töölt eemalolek on vähem tõenäoline. Sageli otsustab tööandja kogemusteta inimese kasuks, sest varem omandatud kogemuste kasulikkuses kaheldakse. (Kutsar, Trumm, Oja, 1996).

Isikliku elu sündmus. Sotsiaalse tõrjutuse võib vallandada ka isikliku elu sündmus. Näiteks võib see olla peresse lapse sündimine, sest perekonna majanduslikud võimalused kahanevad siis oluliselt nii ema lühema või pikema kojujäämise kui ka pereliikmete arvu suurenemise pärast. Oluline riskitegur on ka mõne pereliikme raske haigestumine, abielu lahutamine jms.

JOONIS 1.3.

Healuvõimaluste kaotus ja sotsiaalse sidususe nõrgenemine.

KIIL 1.1.

Healuressursside puudujäägid

Deprivatsioon, ilmajäetus (omamise puudujäägid).

- *Sissetuleku vähesus või puudumine* tõukab inimese vaesusse ja tema toimetuleku sõltuvusse riigi sotsiaaltoetustest. Väikesed sotsiaaltoetused ei hüvita sissetulekukaotust.
- *Tervisliku seisundi halvenemine ja puue* suurendavad tööturult väljalangemise ohtu, mis omakorda raskendab arstiabi saamist (suhted haigekassaga) ja suurendab tervise edasise halvenemise tõenäosust.
- *Raskused eluasemekulude katmisel* viitavad inimese kehvale majanduslikule järjele, mille puhul sundkulude osa tarbimise struktuuris on ebanormaalselt kõrge.

Sotsiaalne isoleeritus, kõrvalejäetus (kuulumise puudujäägid)

- *Tööturuga suhte puudumine* on keskne sotsiaalset tõrjutust põhjustav tegur. Töötuks jäämine tähendab nii töö, sissetuleku, seisundi, sotsiaalsete kontaktide kui ka kuulumistunde kaotust, ning ühtaegu vähendab inimese valikuid ja otsuste jõudu.
- *Leibkonnas teiste täiskasvanud pereliikmete puudumine* (elamine üksinda või üksikvanemana) jätab inimese ilma vajalikust kodusest vaimesest ja ainelisest toetusest ja ühiste toimetulekupaanide koostamisest, ning suurendab sotsiaalsesse isolatsiooni sattumise ohtu.
- *Mitteosalemine organisatsioonides ja ühendustes* jätab inimese kõrvale vajalikust informatsioonivoost ja vähendab tema seostatust ühiskonnaga.
- *Poliitika vastu huvi kaotamine* tõukab inimese võimustruktuuridest eemale, poliitilisse isolatsiooni.
- *Nii turvatunde puudumine kodus kui ka avalikus kohas* väljendab sotsiaalses isolatsioonis oleva inimese ühiskonnapelgu.

Anoomia, normide kaotus (olemise puudujäägid).

- *Võimukaotus* väljendub vastuolus inimese valimistel osalemise õiguse ja tegeliku mõju omamise vahel. Võimu kaotanu leiab, et tema ei saa olukordi enda ümber muuta, ega järelikult vajalikul määral olla omaenese elu peremees.
- *Teabevaakumisse jäetuse kahtlus* tekitab tunde, et võimustruktuurid varjavad rahva eest vajalikku infot, see suurendab isikliku elu määramatust.
- *Vähene poliitiline teadlikkus* väljendub tõdemuses, et poliitika on nii keeruline, et sellest pole võimalik aru saada.
- *Lootusetus teha tulevikupaane* väljendab sotsiaalset pessimismi tuleviku suhtes.
- *Eneseväärikuse langus* väljendub viimasel ajal kogetud subjektiivses alaväärsustundes.

Sotsiaalne haavatavus. Mõni sotsiaalne grupp on haavatavam kui teine. Näiteks on kroonilist haigust põdeval inimesel üldise süveneva tööpuuduse korral raskem tööd leida kui tervel inimesel; sissetulekute vähenedes kannatavad eelkõige üksikvanemaga ja paljulapselised pered, majanduslikku ohtu satuvad tõenäolisemalt noored pered, kellel on tarbimisvajadused suuremad ja mitmekülgsemad, kui oma elu juba sisseseadnutel.

Sotsiaalse tõrjutuse riski kuhjumine. Sotsiaalsesse tõrjutusse sattunud inimesel erinevad tegurid pahatihti liituvad. Näiteks töö kaotanud inimene langeb vaesusesse, kaotab suhted töökaaslaste või sõpradega. Tööturult tõrjutul vähenevad automaatselt võimalused elu mõjutada. Teatavatel tingimustel kaotab ta õiguse saada sotsiaalselt abi ja pettunud Eesti elus, minetab ta oluliselt poliitilise aktiivsuse.

Sotsiaalne tõrjutus ohustab tunduvalt Eesti ühiskonna homogeensust. Sellel keerukal sotsiaalsel nähtusel on mitu põhjust ja avaldumist. Ühiskonna kiire muutumise ajal muutuvad sotsiaalselt haavatavaks ja liituvad traditsiooniliselt sotsiaalsete riskigruppidega ka need, kellel varem igapäevaelus toimetuleku probleeme polnud. Ühiskonna sidususe taastamine peab algama sotsiaalse tõrjutuse kui nähtuse teadvustamisest ja selle täpsemast tundmaõppimisest.

Sotsiaalne tõrjutus Eesti ühiskonnas

Vaadeldes sotsiaalset tõrjutust Eesti ühiskonnas lähtume asjaolust, et ühiskonna muutused on kaasa toonud elanikkonna sotsiaalse heaolu languse. Soome sotsioloog Erik Allardt (Allardt, 1975) käsitluses on sotsiaalsel heaolul kolm mõõdet: omamine (*having*), suhted (*loving*) ja olemine (*being*). Nimetagem kaotusi neis heaolumõõdetes deprivatsiooniks (ilmajäetus normaalsest ja harjumuspärasest elustiilist ning tarbimisstruktuurist), isolatsiooniks (sotsiaalsete kontaktide vähenemine) ja anoomiaks ehk normikaoks (sotsiaalne pessimism, poliitiline võõrandumine) (joonis 1.3.). Mida suurem on healuvõimaluste kaotus, seda tõenäosemalt on inimese side ühiskonnaga nõrgenenud ja

seada suurem on sotsiaalse tõrjutuse ohu kuhjumine.

Sotsiaalse tõrjutuse ohu empiirilise hindamise aluseks on 1994. aastal Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi, Statistikaameti ja Norra Rahvusvaheliste Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituudi FAFO korraldatud eluolu uuring (NORBALT 1994, 4455 küsitletut, tuntud ka kui uuring „Eluolu 94”, mis on 1997. aasta alguse seisuga parim andmebaas sotsiaalse tõrjutuse kohta Balti riikides). Heaoluvõimaluste (kolmes mõõtmes) puudujääkide hindamiseks lähtekohad on esitatud kiilus 1.2.

Heaoluvõimaluste puudujäägid

Heaoluvõimaluste vähemuse hindamisel on kasutatud NORBALT 1994 skaalasid. Küsitletu võis nõustuda, kuid ei pidanud nõustuma, et skaalas toodud väited seoses kolme heaoludimensiooniga käivad tema kohta (joonis 1.4.).

Vastustest selgus, et ainult kolm protsenti Eesti elanikest ei asunud potentsiaalselt deprivatsioon (oli saanud korrapäraselt või korrapäratult sissetulekut, oli hea tervisega, neil oli tervisekindlustus ning polnud raske tasuda eluasemekulusid), neli protsenti polnud isoleeritud (töötasid, kuulusid vähemalt ühte organisatsiooni või ühendusse, nende leibkonnas oli veel keegi täiskasvanu, kes vajaduse korral pakkus nii materiaalselt kui vaimset toetust, nad olid säilitanud turvatunde ning olid jätkuvalt huvitatud poliitikast) ning ainult pool protsenti oli neid, kes ei olnud poliitiliselt ega individuaalselt võõrandunud (st. polnud nõus ühegi väitega viiest etteantud) (tabel 1.5.).

Kõige sagedamini puudub üks kuni kaks materiaalse toimetuleku võimalust (83% vastanutest) ja kaks kuni kolm ühiskonda kuulumise võimalust (62% vastanutest) ning kõige sagedamini nõustatakse kolme kuni nelja normide kaotust ja võõrandumist väljendava väitega (63% vastanutest).

Jooniselt 1.5. on näha, et normide kaotus (anoomia, võõrandumine) on eesti ühiskonnas laiaulatuslik. Umbes 80% vastanutest nõustub vähemalt kolme võõrandumist ja anoomiat väljendava väitega. Pisut üle poole on neid, kes on sattunud

JOONIS 1.4.

Heaoluvõimaluste kaotuse ja sotsiaalse tõrjutuse ohu hindamise skaalad.

Allikas: NORBALT, 1994

TABEL 1.5.

Heaoluvõimaluste puudumise (3 liiki) kvantitatiivne hinnang NORBALT 1994 andmetel (kumulatiivne %).

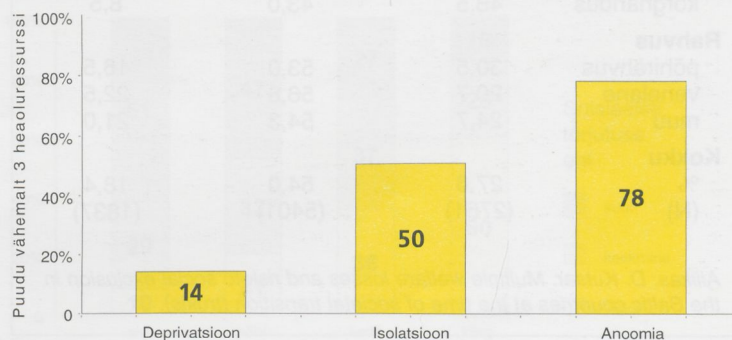
Heaoluvõimaluste kaotuse liik	Puuduvate heaoluvõimaluste arv (%)					Keskmine*
	0	1	2	3	4	
Deprivatsioon (ilmajäetus, tõrjutus)	2,7	41,4	85,9	98,9	100,0	1,7
Isolatsioon (väljajäetus, kõrvalejätus)	3,5	20,1	50,3	82,2	97,9	2,5
Anoomia (normide kaotus)	0,5	5,6	22,3	54,5	85,3	3,3

* Puuduolevate heaoluvõimaluste keskmine arv 5-punktilisel skaalal.

JOONIS 1.5.

Kõrge deprivatsiooni-, isolatsiooni- ja anoomiatasemega vastanute osatähtsus (%).

Allikas: NORBALT, 1994

täielikku sotsiaalsesse isolatsiooni, 14%-l vastanutest jäävad väheste materiaalsete võimaluste tõttu tõenäoliselt põhivajadused rahuldamata.

Sotsiaalse tõrjutuse hindamine

Sotsiaalse tõrjutuse hindamisel lähtume heaoluvõimaluste puudumisest, kuid ei keskendu sellele, mida tähendab ühe või teise võimaluse tegelik puudumine iga indiviidi jaoks. Selline lähenemine võimaldab hinnata sotsiaalse tõrjutuse kuhjumist. Indiviidi sotsiaalse tõrjutuse kuhjumine tähendab ühiskonna jaoks ohtu kaotada inimkapital ja sellest tulenevalt ühiskonna sotsiaalne sidusus väheneb. Sotsiaalse tõrju-

tuse kuhjumise hindamiseks liidame erinevais heaoluliikides ilmnevad individuaalsed heaoluvõimaluste puudujäägid ning lähtume hüpoteesist, et mida suuremast arvust heaoluvõimalustest indiviid ilma on, seda rohkem kogeb ta väljatõugatust ühiskonnast. Inimene, kes on sotsiaalselt tõrjutu või kellel on suur oht selleks osutada, vajab tõenäoliselt nii ainelist toetust kui ka vaimset tuge. Järelikult läheb sotsiaalselt tõrjutu ühiskonnale rohkem maksma kui see, kes ei ole tõrjutud või kellel on oht selleks saada on väike. Ilma ühiskonna tähelepanuta tõrjutus süveneb.

Tabelis 1.6. on NORBALT 1994 uuringu põhjal (Kutsar, 1997) esitatud võrdlevad andmed sotsiaalse tõrjutuse määra kohta Eestis, Lätis ja Leedus. Eespool kirjeldatud metoodikat kasutades selgus, et rohkem kui poolel Baltimaade elanikkonnast on oht osutada sotsiaalselt tõrjutuks keskmine, ligi kolmandikul väike ning viiendikul suur. Inimarengu seisukohalt tuleb peale suure tõrjutusohuga elanikkonna tõsist tähelepanu pöörata ka nendele, kellel on oht saada sotsiaalselt tõrjutuks on keskmine, sest just nemad võivad heaoluvõimaluste defitsiidi kuhjudes sattuda suure tõrjutusohuga elanikkonna rühma ning ühiskonna sotsiaalalialane koormus suureneks veelgi.

TABEL 1.6.

Sotsiaalse tõrjutuse ohtu jaotus vastaja soo, vanuse, rahvuse ja hariduse järgi Eestis, Lätis ja Leedus NORBALT 1994 andmetel (%)

Sotsiaalse tõrjutuse oht	Väike (0...6 puuduvat võimalust)	Keskmine (7...9 puuduvat võimalust)	Suur (10...15 puuduvat võimalust)
Maa (N)			
Eesti (4455)	29,1	55,8	15,1
Läti (3132)	23,6	51,6	24,7
Leedu (2412)	30,1	53,8	16,1
Sugu			
mees	36,5	50,7	12,8
naine	20,4	56,7	22,8
Vanus			
alla 30 a.	28,0	56,6	15,4
31–45 a.	35,5	54,7	9,8
46–59 a.	29,9	51,4	18,7
üle 60 a.	14,8	53,5	31,7
Haridus			
algharidus	12,6	52,1	35,3
põhiharidus	19,1	55,5	25,4
keskharidus	28,7	57,4	13,9
kõrgharidus	48,5	43,0	8,5
Rahvus			
põhirahvus	30,5	53,0	16,5
venelane	20,7	56,8	22,5
muu	24,7	54,3	21,0
Kokku			
%	27,6	54,0	18,4
(N)	(2761)	(5401)	(1837)

Allikas: D. Kutsar. *Multiple welfare losses and risk to social exclusion in the Baltic countries at the time of societal transition* (trükkis).

Sotsiaalse tõrjutuse riskirühmad Eesti ühiskonnas

Niisuguste rühmade leidmiseks hindame indiviidide suhtelist sotsiaalse tõrjutuse ohtu nende sotsiaaldemograafilistest näitajatest lähtudes.

Sugu. Naistel on meestega võrreldes sotsiaalse tõrjutuse oht suurem (joonis 1.6.). See seletub naise traditsioonilise rolliga ühiskonnas, mis eeldab naise sagedasemat vabatahtlikku tööst eemalolekut ja suuremat sõltuvust ühiskonna abist; ka enamik üksikvanemaid on naised. Naistel on ka vähem võimalusi sissetulekuallikate hankimiseks. Uuringutulemustest selgub ühtaegu, et naised on poliitiliselt vähem aktiivsed kui mehed.

Vanus. Küsitlusest selgus, et kõige väiksem on sotsiaalse tõrjutuse oht nooremaste keskikka kuuluvatel inimestel (31–45 a. - joonis 1.7.). See on sotsiaalse küpsuse, efektiivse töö ning hea tervise iga. Kiirete

muutustega ühiskonnas on kõige tegusam just see vanuserühm – küps, paindlik ja kohanemisvõimeline. Neid kui arengule aktiivseid kaasaitajaid, hindab ka ühiskond kõrgelt.

Sotsiaalse sidususe seisukohalt on suureks riskirühmaks kuni 30-aastased noored – nende osalus ühiskonnas oleneb suuresti tööturule pääsemise edukusest. Vanemas keskeas ühiskonnaelust kõrvalejäämise oht suureneb ning jõuab noorema vanuserühma tasemele (ühiskonnapoolne nõudlus kahaneb ja sugeneb sotsiaalne pessimism). Suurim on tõrjutusohu vanemas elanikkonna rühmas (üle 60-aastased).

Rahvus. Eesti ühiskonna uuenemise olulisimaid ülesandeid on olnud rahvusriigi ülesehitamine, ning see on asetanud mitte-eestlased suurema sotsiaalse stressi seisundisse (Kutsar, 1995). Jäädes Eesti riigile lojaalseks, on oht tunda end tõrjutuna mitte-eestlastel siiski suur. Samuti on mitte-eestlastel suurem oht jääda nii sotsiaalsesse kui ka info vaakumisse.

Haridustase. Vastaja haridustaseme ja sotsiaalse tõrjutuse ohu vahel ilmnes oluline seos: mida kõrgem on indiviidi haridustase, seda elavamalt ta osaleb ühiskonnaelus, s.t. et seda väiksem on tema oht osutada sotsiaalselt tõrjutuks. Kiiresti muutuv ühiskonnas satuvad abivajajate ossa tõenäolisemalt madalama haridustasemega inimesed, seda nii ühiskonna struktuurilistest muutustest kui ka individuaalsetest toimetulekuvõimadest mõjutatult (joonis 1.9.). Kõrgema haridustasemega inimestel on kergem toime tulla tööturu muutuvate nõudmistega, püsida infovoogude lähedal ning säilitada aktiivsust rohujuurte tasandil.

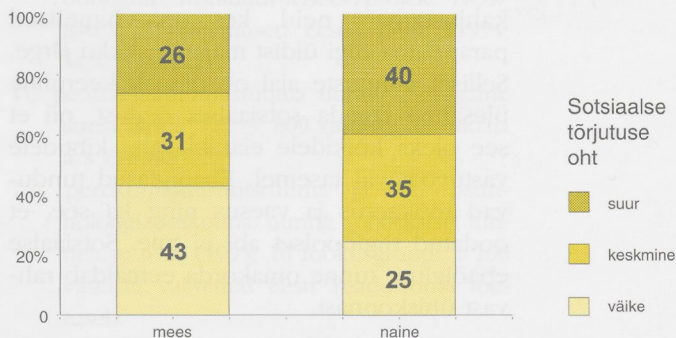
Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eesti kiire uuenemine on põhjustanud ühiskonna sotsiaalse sidususe nõrgenemise. Erinevalt Lääne demokraatiatest, pole Eestil olnud aega põhiseadusliku arengu ja redistributiivse (ümberjagava) poliitika õppimiseks ja järkjärguliseks küpsemiseks. Puudunud on mudel, millest eeskuju võtta, ja ülimuslik jõud, kes oleks osutanud nn. õigele teele.

Ühiskonnaelu korraldus ei taga paljudele võimalust selles osalemiseks ning see on rahva hulgas põhjustanud ebakindlustunnet. Elatustaseme langus on suuren-

JOONIS 1.6.

Sotsiaalse tõrjutuse ohu suurus vastaja soo järgi (%)

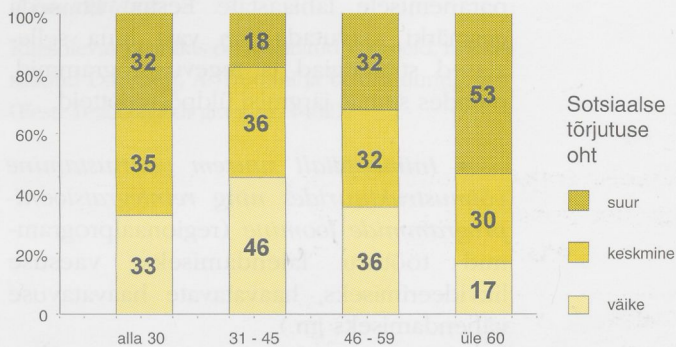
Allikas: NORBALT, 1994

JOONIS 1.7.

Sotsiaalse tõrjutuse ohu suurus vanuserühmade järgi (%)

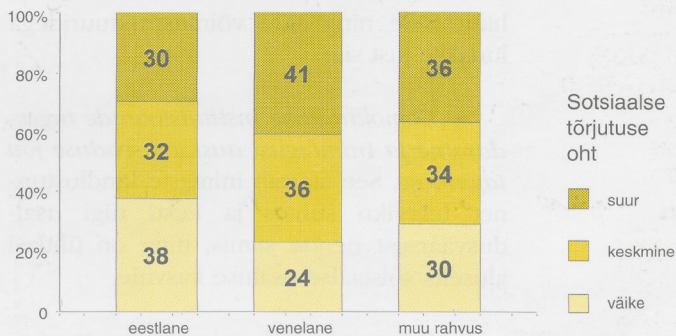
Allikas: NORBALT, 1994

JOONIS 1.8.

Sotsiaalse tõrjutuse ohu suurus vastaja rahvuse järgi (%)

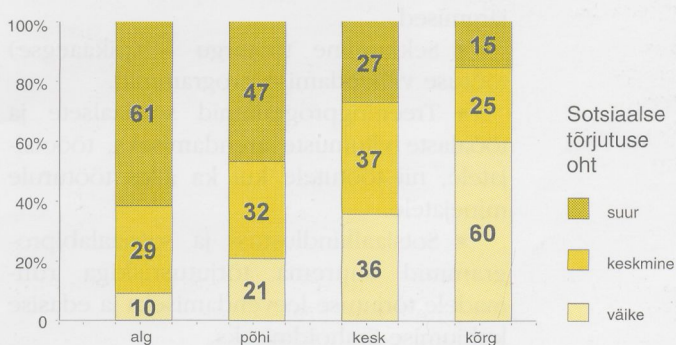
Allikas: NORBALT, 1994

JOONIS 1.9.

Sotsiaalse tõrjutuse riski suurus vastaja haridustaseme järgi (%)

Allikas: NORBALT, 1994

danud sotsiaalabi vajavate inimeste arvu. Samas seisavad sotsiaalpoliitikud küsimuse ees, kuidas abistada neid, kes on hädas, kahjustamata neid, kes on võimelised parandama riigi üldist majanduslikku järke. Sellisel muutuste ajal on ülimalt keeruline ülesanne tagada sotsiaalset õiglust, nii et see oleks kõikidele elanikkonna kihtidele vastuvõetaval tasemel. Ebaõiglased tunduvad töökaotus ja vaesus ning ka see, et oodatud riigipoolset abi ei tule. Sotsiaalse ebaõigluse tunne omakorda eemaldab rahvast ühiskonnast.

Muutuste ajal sotsiaalsesse tõrjutusse sattunud inimeste tagasitoomine ühiskonnaellu on aluseks sotsiaalse sidususe paranemisele lähiaastate Eestis. Et seda eesmärki saavutada, on vaja luua sellalased strateegiad ja tegevusprogrammid, pidades silmas järgmisi üldpõhimõtteid.

- *Inimkapitali suurem väärtustamine võimustruktuurides ning reintegratsiooniprogrammide loomine* (regionaalprogrammid tööturu laiendamiseks, vaesuse likvideerimiseks, haavatavate haavatavuse vähendamiseks jm.).

- *Ühiskonnaelus rohujuurte tasandil osalemise taastootmine.* Uued väärtused, hoiakud, juurdepääs informatsioonile ja haridusele ning side võimustruktuuridega luuakse just siin.

- *Demokraatlike institutsioonide tugevdamine ja inimõigusi austava seaduse jõu tagamine.* See taastab inimeste kindlustunnet tuleviku suhtes ja Eesti riigi usaldusväarsust nende silmis, ning on ühtlasi aluseks sotsiaalse osaluse kasvule.

- *Reformide jätkumine ja majanduskasv* kui inimarengu eeldus.

Põhilised strateegiad selleks võiksid olla järgmised.

- Sekkumine tööturгу – (pikaaegse) töötuse vähendamise programmid.

- Treeningprogrammid sotsiaalsete ja tööalaste vilumuste arendamiseks, töötsetajatele, nii töötutele kui ka alles tööturule minejatele.

- Sotsiaalkindlustus- ja sotsiaalabiprogrammid suurema tõrjutusriskiga rühmadele tõrjutuse leevendamiseks ja edasise kuhjumise ärahoidmiseks.

- Regionaalprogrammid sotsiaalse tõrjutuse vähendamiseks.

- Õigusaktid, mis tagavad inimõigusi (näiteks soolise ebavõrdsuse süvenemist ärahoidvad regulatsioonid).

Sotsiaalse sidususe taastamise (reintegratsiooniprogrammide) subjektid on

- ametiühingud (töötajate õigused, võitlus töötuse vastu);

- ettevõtted (töökohtade reguleerimine);

- mitteriiklikud organisatsioonid, ühingud, seltsid (altpoolt avaldatava surve rühmad, indiviidi ja ühiskonna sidemete taastaja);

- riik;

- dialoogi pidavad institutsioonid (riiklike, kohalike ja mitteriiklike institutsioonide koostöö tõrjutuse leevendamiseks).

Kirjandus:

Allardt E. 1975. „Dimensions of Welfare in a Comparative Scandinavian Study“. Research group for comparative sociology, University of Helsinki. *Research Reports No. 9*. Helsinki: University of Helsinki.

Eesti rahvamajanduse arvepidamise näitajad 1994. ESA: 1996.

Karisto A. 1990. Some marginalization process. - Exclusion in Cities in Britain and in Finland. Proceedings of the Seminar held at the Centre for Urban and Regional Studies, Helsinki University of Technology /D. Gordon, O.Riihinen, eds. *Research Reports No. 3*. Helsinki: University of Helsinki, 25-37.

Kutsar D., Trumm A. 1993. Poverty of households in Estonia. *Scandinavian Journal of Social Welfare* 1993, 3: 128-141.

Kutsar D. 1995. Social change and stress in Estonia. *Scandinavian Journal of Social Welfare* 1995, 4: 94-107.

Kutsar D. 1996. The imprint of the transformation on living conditions in Estonia. - Estonia in the Grip of Change. Fafo Report 190. /J.B.Grøgaard. Oslo: Fafo, 11-18.

Kutsar D., Trumm A., Oja U. 1996. The Interaction between components promoting the democratization process. - Democratization. Interaction of Social, Economic and Political Determinants in Promoting and Consolidating New Restored Democracies in the CIS-countries and Eastern Europe./K. Sehm. Helsinki: STAKES, 65-80.

Kutsar D. Multiple welfare losses and risk to social exclusion in the Baltic States at the time of societal transition (submitted for publication).

Tchernina N. 1996. Economic Transition and Social Exclusion in Russia. Novosibirsk: International Institute for Labour Studies, Novosibirsk: UNDP.

UNDP, 1994. *Human Development Report 1994*. New York: Oxford University Press.

UNDP, 1995. *Human Development Report 1995*. New York: Oxford University Press.

UNDP, 1996. *Human Development Report 1996*. New York: Oxford University Press.

UNDP, 1997. *Human Development Report 1997*. New York: Oxford University Press.

World Bank, 1996. *World Development Report 1996*. New York: Oxford University Press.

World Bank, 1996a. *World Bank Atlas 1996*. Washington, D.C.

Uurimismaterjalid:

EV Statistikaameti pere-eelarvete uuring (monitooring; 2000 leibkonda).

EV Statistikaameti, EV Sotsiaalministeeriumi ja Rahvusvaheliste Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituudi FAFO projekt NOR-BALT „Elutingimused Eestis 1994” (1994; 4450 vastajat).

TÜ perekonnauurimisrühma uuring „Sotsiaalne stress Eestis” (1993; 809 vastajat, korraldaja a/s EMOR).

TÜ perekonnauurimisrühma ja TÜ psühholoogiaosakonna uuring „Sotsiaalse tunnetuse test” (1995; 10 fookusgruppi, a'100 vastajat; valminud Eesti Teadusfondi toetusel).

Tartu Ülikooli ja Tampere Ülikooli ühisuuring „The Nordic-Baltic Survey on Social Change “ (1993).

Tänuavaldus:

Käesolevas peatükis on kasutatud andmeid, mis on saadud D.Kutsari, A. Trummi ja U. Oja uuringutest (Eesti Teadusfondi grant nr. 1402).

Tööhõive ja elanike arvu muutumine

1990-ndatel aastatel tuli Eestis koos reformidega, mis rajasid teed turumajandusele, ligi pooltel tööga hõivatutel vahetada töökohta. See ei toimunud alati vabatahtlikult, vaid üsna sageli seoses koondamise, ettevõtte reorganiseerimise või sulgemisega. Tööealistele oli see õige suur šokk, kui NSV Liidu aegne tööga kindlustatus asendus ühtäkki võistlusega töökohtade pärast, mille üldarv kiiresti vähenes, kusjuures taotlejailt nõuti häid oskusi ja teadmisi.

Kohanemiskasused ja majanduslik ebakindlus tõid kaasa ebakindlust ka perekonnanahetesse, selle tagajärjel suurenes lahutumus ja vähenes sündimus. Tervishoiustatistika näitab, et 1980-ndate aastatega võrreldes 1990-ndatel aastatel suurenes välis-põhjuseliste surmajuhtumite arv (alkoholimürgistused, enesetapud, tapmised, liiklusõnnetused) peaaegu kaks korda. Kõige rohkem on see vähendanud tööealiste inimeste arvu, eriti meeste nooremaid vanuserühmi.

Elanike arv on kõige enam vähenenud Harjumaal ja Ida-Virumaal. Rahvaarvu vähenemises 1990-1996 (-95,3 tuhat inimest) moodustas Harjumaa osa ligi 60% ja Ida-Virumaa osa ligi 20%. Ka tööealiste arv on nendes maakondades vähenenud kõige rohkem.

Eesti rahvastiku vanuselise struktuuri piirkondlikud erinevused on põhiliselt säilinud. Näiteks Harjumaal tuli 1997. aasta alguses 100 tööealise kohta 68 mittetööealist, Võrumaal 89. Tööstuslikus Põhja- ja Kirde-Eestis on tööealiste hõivekoormus väiksem kui põllumajanduslikel äärealadel, kuhu on jäänud põhiliselt pensioniealine elanikkond.

Mõnevõrra on 1990-ndate aastate reformid elanike vanuselise struktuuri piirkondlike erinevusi isegi süvendanud, sest suur osa uutest töökohtadest luuakse Tallinnas.

Oma mõju on avaldanud ka põllumajandusliku tegevuse soikumine pärast kolhooside ja sovhooside laialisaatmist, subsidieeritud importtoiduainete tulek Eesti turule ja kõrgete tollibarjäärade kerkimine Venemaa turgude ette. Kõige valusamalt puudutab see neid piirkondi, mille elanike enamik sai varem põhitulu põllumajandusest.

Töötajate arvuks hinnati Eestis 1992. aasta algul 800 tuhat, kuid käesolevaks ajaks on see rahandusministeeriumi hinnangul vähenenud ca 600 tuhandele. Täpselt on seda raske määrata, sest osa üksikettevõtjaist töötab ainult hooajati ja ka kõiki taludes töötavaid inimesi ei saa arvata pidevalt hõivatute hulka. Tööealiste rakendatuse kohta võib mõningase ligikaudsusega öelda, et 1990-ndatel aastatel on see langenud 75%-lt 70%-le.

Majandusharuti on töötajate arv kõige enam vähenenud tööstuses, põllumajanduses, kalanduses ja metsanduses. Käesoleval aastal oli neis hõivatud umbes üks kolmandik töötajast, 1992. aasta algul oli neis majandusharudes veel pool kõigist töötajast. Hõivestruktuuris on kasvanud mitmesugustes teenindusharudes (kaubanduses, rahanduses, kinnisvara-, üürimis- ja äriteeninduses, sotsiaal- ja isikuteeninduses) rakendatute osa. Vähem on muutunud töötajate arv sellistes majandusharudes nagu energeetikas, veevarustuses, ehituses, veanduses ja sides.

Et tööstuses ja põllumajanduses vabanes suur hulk madala kvalifikatsiooniga töötajaid, olid nende võimalused saada töökohta teistes majandusharudes üsna väikesed. Maal elavatest inimestest (eriti vanemaelisest) jäi suur osa taludesse ja piirdus vähese põllumajandusliku tegevusega, et rahuldada oma pere toiduvajadusi. Neid (ca 12% töötajatest) võiks nimetada ka heitunuteks, sest nad ei soovi oma elukohast lahkuda ja on loobunud tööturul konkureerimast.

Eesti välisrändesaldo on olnud 1990-ndate aastate kestel pidevalt negatiivne, s.t. lahkujaid on rohkem kui saabujaid. Võtnud kokku kuue aasta välisrände saldo ilmneb,

et 1990-ndatel aastatel on Eesti elanikkond väljarände tagajärjel kahanenud 75,5 tuhande inimese ehk 4,8% võrra. Kõige rohkem (kokku ligi 90%) oli väljarändajate hulgas venelasi, ukrainlasi ja valgevenelasi. Ülejäänud lahkujate hulgas oli suhteliselt palju sakslasi (1600), juute (1400) ja soomlasi (1300).

Kõige rohkem, 5-7%, oli lahkujaid Põhja- ja Kirde-Eesti maakondadest ning Läänemaalt, kuhu NSV Liidu ajal oli kõige enam sisse toodud võõrtöölisi ja sõjaväelasi. Ligikaudu poole vähem, 2-3% võrra, vähenes Lõuna-Eesti maakondade elanikkond, sest seal oli vähem suuri tööstus- ja sõjaväeobjekte. Alla 1% rändas välja Hiiumaalt ja Põlvamaalt, kus oli valdavalt eestlastest elanikkond.

Töäjõud

Eesti majanduse ümberstruktureerimisega vabaneb hulgaliselt töäjõudu, kes peab muutunud tööturul leidma endale uue rakenduse. Eesti tööturul toimuvate protsesside jälgimiseks ja analüüsimiseks kasutatakse tööturuametist saadavaid andmeid töötute ja tööotsijate kohta ning ettevõtte-registriist leiduvaid andmeid tööga hõivatud töäjõu kohta. Paraku ei kajasta need andmed kuigi hästi tegelikku olukorda. Näiteks ei registreeri kõik töötud ennast tööotsijana Riiklikus Tööturuametis. Suuremates linnades, kus palgad on suuremad ja elu kallim, ei ole väikesest töötuba abirahast nii suurt abi kui maarajoonides, kus palgad on väiksemad ja elu odavam. Peale tööturuameti tegusevad suuremates linnades ka personaliotsingufirmad, mis enamasti pakuvad töökohti suhteliselt kõrge haridustasemega ja noorematele tööotsijatele.

Et saada Eesti töäjõust objektiivsemat ja üksikasjalikumat pilti, korraldati 1995. aasta I kvartalis Eesti töäjõu uuring (ETU): küsitleti 10 000 inimest (kiil 2.1.).

Küsitletud töötutest oli kohalikus tööturuametis end registreerinud ainult 42,8%. Piirkonniti oli see arv erinev. Nii oli Harjumaal töötutest registreerinud ainult 21%. Väike oli see näitav ka Pärnumaal ja Lääne-Virumaal. Selle põhjal võib oletada, et neis maakondades on tööd kergem leida. Informatsiooni vabade töökohtade kohta saadakse ajalehest ja tuttavatelt. Madalama keskmise palgaga ja suurema tööpuudu-

KIIL 2.1.

Töäjõu kategooriad

Eesti töäjõu uuringus (ETU) jaotati rahvastik kolme kategooriasse:

- töötajad (töösoovijad, kes on töö ka leidnud),
- töötud (tööotsijad, kes pole tööd leidnud),
- mitteaktiivne töäjõud (elanikud, kes ei saa või ei taha töötada).

Viimasesse rühma kuuluvad näiteks kodupere-naised, mittetöötavad õppurid ja pensionärid, samuti varjatud töötud ehk nn. heitunud inimesed, kes sooviksid töötada, kuid on lootuse kaotanud ja tööotsimise lõpetanud.

sega maakondades on tööturuametis töötute arvelevõtmine aktiivsem - 60-70% tööotsijate arvust. Erand on Põlvamaa, kus küsitletud töötutest ei olnud end keegi tööturuametis registreerinud, kuigi neid oli palju, kes pidasid uue töö leidmist väga raskeks.

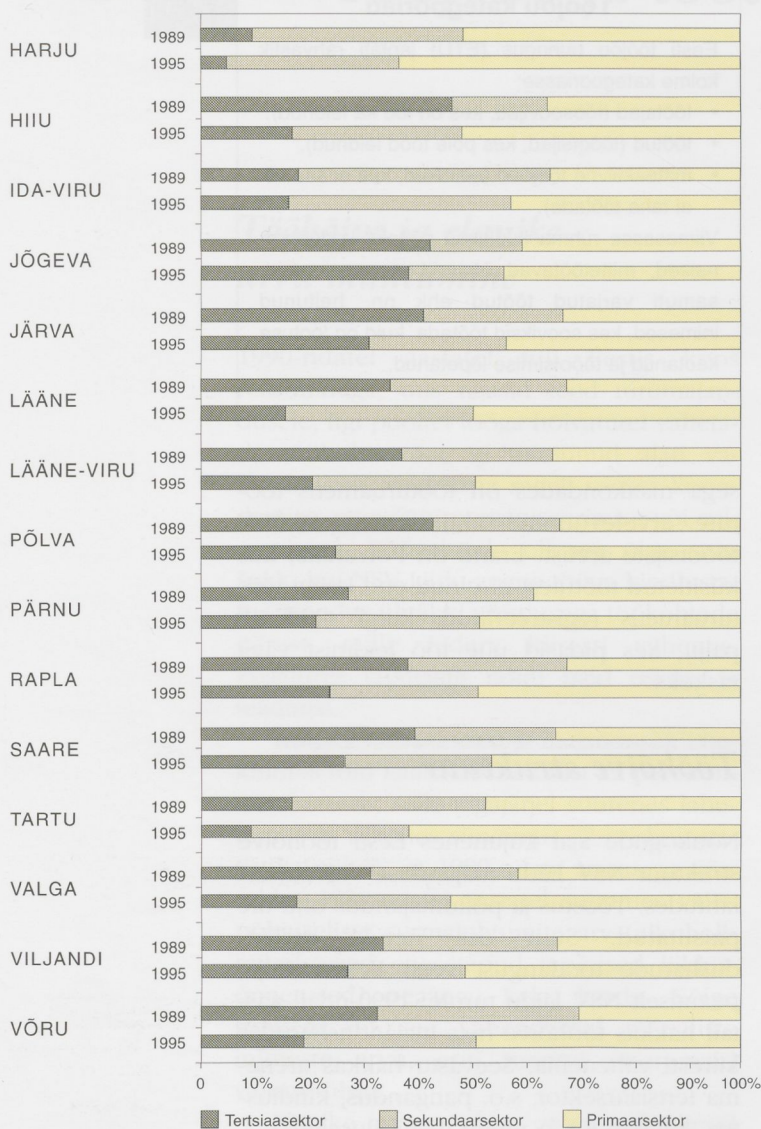
Tööhõive struktuur

Nõukogude ajal kujunes Eesti tööhõive struktuur NSV Liidu majanduse vajadustest lähtudes. Tööstus ja põllumajandus olid üle paisutatud. Suur osa nende majandusharude toodangust veeti Eestist välja, peamiselt NSV Liidu turule. 1990-ndail aastail hakkas tööhõive neis majandusharudes kiiresti vähenema. Seevastu hakkas arene-ma tertsiarsektor, s.o. pangandus, kindlus-tus, kaubandus ja muud teenindusalad.

Ümberstruktureerimiskustesse satuvad eelkõige ühekülgse majandusega piirkonnad. Seetõttu on piirkonna majanduse mitmekülgsus äärmiselt oluline. Ühe majandusharu kriisi korral on töötajail võimalik õppida uut ametit ja leida töö teises valdkonnas. Kuid kahjuks on Eestis tekitatud hulgaliselt ühe ettevõttega (monofunktsionaalseid) asulaid, kus kogu elanikkond sõltub otseselt või kaudselt ühest tööandjast. Selliste asulate töötajad on kõige kriitlisemas olukorras. Monofunktsionaalseid asulaid on enim Ida-Virumaal, kus sekundaarsektori (eelkõige tööstuse) ahenemine on jätnud tööta suure hulga inimesi. Oluliselt on vähenenud tööstustööhõive ka Harjumaal, seal on seda kompenseerinud uute töökohtade loomine tertsiarsektoris. Ida-Virumaal on aga

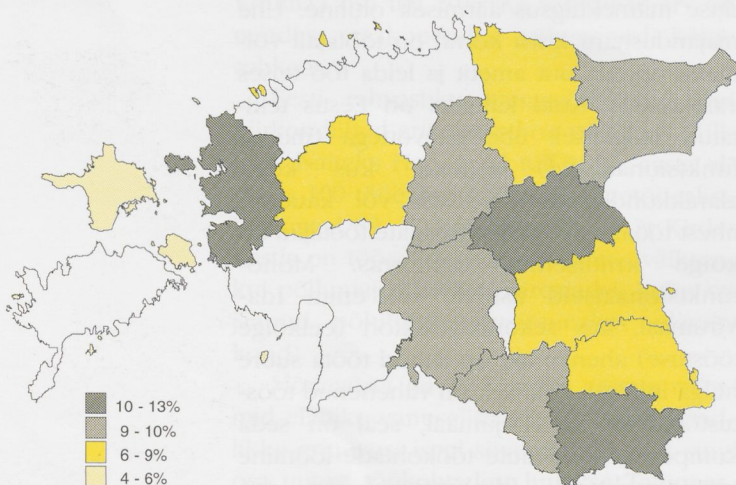
JOONIS 2.1.

Hõive jaotus majandussektorite kaupa 1989. ja 1995. aastal

JOONIS 2.2.

Tööealiste töötute protsent 1995. aastal

teenindussektori tööhõive kasvanud kesiselt (joonis 2.1).

Vähem on tööhõive struktuur muutunud põllumajanduslikul Jõgeva- ja Järvamaal. Tööhõive tertsiaarsektoris on sealgi kasvanud kesiselt. On tekkinud suur tööpuudus. Küsitluse andmetel on tööhõive kõige rohkem vähenenud primaarsektoris (eelkõige põllumajanduses) Hiiumaal, Lääne- ja Põlvamaal. Ka on kahes viimases töötute protsent kõrge. Erand on Hiiumaa, kus sekundaarsektori kasv on kompenseerinud primaarsektori languse.

Tööpuudus

Ühiskonna muutudes on tööealiste hulgas kasvanud nii töötute kui ka mitteaktiivse tööjõu protsent. Tööealiste hulgas suurenes majanduslikult mitteaktiivse tööjõu hulk aastail 1989-1995 5% võrra. Seda väikest muutust võib pidada siirdemajandusega riigile tüüpiliseks. Mitteaktiivset tööjõudu on rohkem suurema tööpuudusega piirkondades, kus ka muutused on olnud järsemad. Mitteaktiivse tööjõu hulgas on seal suhteliselt palju varjatud töötuid ja lastega pikka aega kodus olevaid emasid.

Paikonniti jaotub tööpuudus üsna erinevalt. Olukord on võrreldav Lääne-Euroopa riikide omaga. Näiteks Saksamaal on töötute osa mõnes piirkonnas 2-3 korda suurem kui teies. ETU küsitluse põhjal eristub selgesti kolm suurima tööpuudusega piirkonda (joonis 2.2.):

- Lõuna-Eesti (välja arvatud Tartumaa, Põlvamaa)
- Ida-Virumaa
- Kesk-Eesti, s.o. Jõgeva- ja Järvamaa.

Neile kolmele juba pikka aega suure tööpuudusega piirkonnale lisandub Läänemaa, kus tööpuudus kasvas 1994. ja 1995. aastal kõige enam. Ida-Virumaal on tööpuudus suurel määral põhjustanud omaaegsete suurte tööstusettevõtete osaline seiskumine või nende erastamisele järgnenud tööjõukoondamine. Jõgeva- ja Järvamaal ning Kagu-Eestis on peamine tööpuuduse põhjus varasema põhitegevusala – põllumajanduse – allakäik.

Tööpuuduseprobleemi paremaks mõistmiseks on oluline vaadata ka töötuse kestust ja töötajate vaeghõivatust (sel juhul töötatakse täistööajast ja soovitud vähem töötunde). Vaeghõivatust on tööealiste hulgas suur Hiiumaal ja Saaremaal (vastavalt 4,8% ja 6,5% töötajast), Kagu-Eestis (6%, v.a.

Võrumaa) ning Jõgevamaal (4,8%). Vaeghõive suurendab veelgi tööpuudust kannatavate inimeste hulka ning teeb probleemi teravamaks. Kui arvata tööpuudust tundvate inimeste hulka ka töörealised varjatud töötud (nn. heitunud), kes soovivad töötada, kuid on kaotanud lootuse tööd leida, siis on töörealisi tööpuudust kannatavaid inimesi Kagu-Eestis üle 16% ja Jõgevamaal ligi 18%. Põlvamaal on ilma tööta tööotsijaid vähe, kuid varjatud töötuid palju. Seega on tegelik tööpuudus suur (joonis 2.3.).

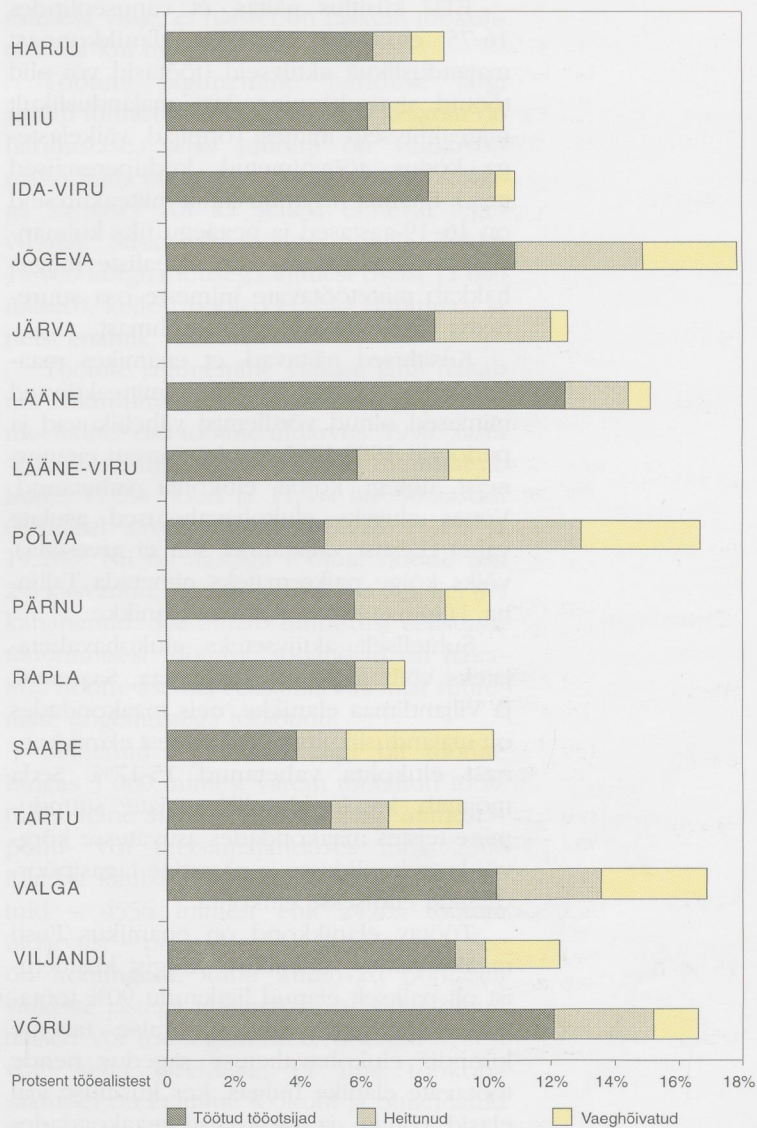
Linnas on tööpuudus üldiselt väiksem kui maal. Eriti silmatorkav on see erinevus suure üldise tööpuudusega Põlva- ja Võrumaal. Sealsetes linnades on küsitluses osalenud töörealiste seas töötuid isegi alla Eesti keskmise, kuid maal seevastu eriti palju (vastavalt 16% ja 21%).

Koos tööpuudusega on oluline vaadata aktiivselt tööd otsivate töörealiste töötuse kestust. Pikaajalise tööpuuduse valdavus peegeldab elanike võimetust oma oskusi ja teadmisi rakendada või uute nõudmistega kohaneda. Lühiajaline tööpuudus võib viidata sellele, et töötajail on võimalus liikuda ühelt töökohalt teisele: leidub erinevaid töökohti ja valikut soodustab töäjõu mitmekülgne väljaõpe. Küsitluses osalenud töötute hulgas oli töötuse kestuse mediaan (s.o. suurus, millest väiksemaid ja suuremaid suursi on võrdne hulk) 5 kalendrikuud. Kõige kiiremini leitakse uus töö väiksema tööpuudusega Põhja-Eestis (Lääne-Virumaal 3,5 ja Harjumaal 4 kalendrikuu jooksul). Pikaajaline tööpuudus on teravdanud töötuseprobleemi eriti Valga-, Põlva- ja Ida-Virumaal, kus töötuse kestuse mediaan on 7 - 7,5 kalendrikuud (joonis 2.4.).

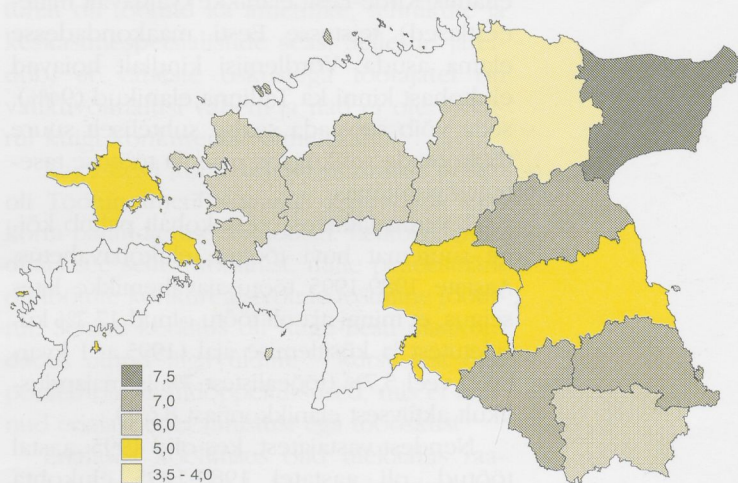
Elukohavahetused tööhõive huvides

Riigi tööturupoliitika edukus avaldub eelkõige tööhõive tagamises enamikule töörealistele elanikele ja pikaajalise töötuse ärahoidmiseks. Mida suurem on töäjõu liikuvus, seda kiiremini korraldub majandus ümber ja reformid muutuvad pöördumatuks. Töäjõu liikuvus tähendab üldjuhul inimese vabadust valida endale senisest sobivam töökoht teises firmas, majandusharus või piirkonnas. Sellise valikuvabaduse suurendamine eeldab võimaluste loomist täiendõppeks ja elukohavahetuseks. Töäjõu liikuvuse soodustamine on vabade töökohtade täitmise ja sel-

JOONIS 2.3.
Erinevad tööpuuduse vormid Eesti maakondades

JOONIS 2.4.
Töötuse kestuse mediaan 1995. aastal (kuudes)

lega ühtlasi töötuse suurenemise ärahoidmise tõhusaimaid abinõusid.

ETU küsitlus näitas, et vanusepiirides 16-75 eluaastat oli 66% elanikkonnast majanduslikult aktiivseid (töötasid või olid töötud ajutiselt) ning 34% majanduslikult mitteaktiivseid inimesi (õppijad, väikelastega kodus, töövõimetud, koduperenaised jms.). Enamik majanduslikult mitteaktiivseid on 16-19-aastased ja peaaegu üks kolmandik 20-29-aastasteist. Vanemaealiste hulgas hakkab mittetöötavate inimeste osa suurenema 55-59 aastaste vanuserühmast.

Küsitlused näitavad, et enamikes maakondades on majanduslikult mitteaktiivsed inimesed olnud võrdlemisi väheliikuvad ja perioodil 1989-1995 ei ole suurem enamus neist ühtegi korda elukohta vahetanud. Võttes aluseks elukohavahetused asulate vahel (Eestist väljarännet siin ei arvestata), võiks kõige paiksemateks nimetada Tallinna, Hiiumaa ja Ida-Virumaa elanikke.

Suhteliselt aktiivseteks elukohavahetajateks võib nimetada Läänemaa, Saaremaa ja Viljandimaa elanikke, neis maakondades on majanduslikult mitteaktiivsest elanikkonnast elukohta vahetanud 15-17%. Seda mõjutab ka keskkoolilõpetajate suundumine teistes maakondades asuvasse kõrg- või kutsekoolidesse ja pärastine tagasipöördumine endisesse elukohta.

Töötav elanikkond on enamikus Eesti maakondades väheliikuv. Kõigist küsitletuist oli paiksel elanud ligikaudu 90% töötajaid. Mõnevõrra üle keskmise taseme küündis elukohavahetuse sagedus nende töötavate elanike hulgas, kes küsitluse ajal elasid Lõuna- ja Kesk-Eesti maakondades ning Saaremaal.

Väheliikuvaks võib pidada töötajaid, kes elavad Põhja- ja Kirde-Eestis. Ilmselt ei taha enamik Kirde-Eesti elanikke (valdavalt mitte-eestlased) teistesse Eesti maakondadesse elama asuda. Võrdlemisi kindlalt hoiavad elukohast kinni ka Tallinna elanikud (94%), seda võib seostada sealse suhteliselt suure töökohtade valikuga ja madala töötuse tasemega pealinnas.

Tööturu liikuvuse seisukohalt pakub kõige suuremat huvi töötute elukohavahetus. Aastate 1989-1995 töötusajavahemikke liites selgus, et mingi aja oli töötu olnud 17,7% küsitletutest ja küsitlemise ajal (1995.a. I kvartalis) veel 5,7% (tööealistest 7% ja majanduslikult aktiivsest elanikkonnast 8,6%).

Nendest vastajatest, kes olid 1995. aastal töötud, oli aastatel 1989-1995 elukohta

vahetanud 13,4%. Selle osatähtsuse järgi saab teha järelduse, et majanduslikult mitteaktiivse ja töötava elanikkonnaga võrreldes, on kõige enam vahetanud elukohta töötud. Maakonniti oli mitu korda elukohta vahetanute osa suhteliselt suur töötute hulgas, kes küsitluse ajal elasid Viljandi-, Järva- ja Läänemaal.

Töötute kohta on küsitlusandmete põhjal võimalik selgitada ka seda, kas kehtib seos, et mida kauem on inimene olnud töötu, seda sagedamini on ta elukohta vahetanud. Rühmitades elukohavahetajad töötuse kestuse järgi, ilmneb tõesti, et kokku üle 3 aasta töötu olnutest on elukohta vahetanud 19,2%. Kõigis väiksema töötusperioodide kogusummaga rühmades on elukohavahetajate osa olnud väiksem.

Kui võtta vaatluse alla ainult need vastajad, kes töö otsimise või töökohavahetuse pärast kolisid ühest asulast teise, siis selgub, et pikaajalised töötud ei ole aktiivsed töö huvides elukohavahetajad. Ilmselt kaasneb pikaajalise töötusega perekonna vaesumine ja see takistab uue elukoha otsimist piirkonnas, kus töökohtade pakkumisi on rohkem.

Tööpuuduse ja vaesuse seos ilmnes kujukalt Maailmapanga uuringus „Eesti elatusase üleminekul turumajandusele - toimetuleku hinnang“, mis valmis 1995. aasta andmete põhjal. Uuringu üks järeldusi on, et määrav mõju leibkonna elatusasemele on sellel, millises vormis ning millisel määral leibkonna täiskasvanud liikmed tööturul osalevad. Leibkondades, kus ükski pereliige ei tööta, on vaesust kaks korda sagedamini kui seal, kus töötavaid pereliikmeid on üks või kaks.

Maailmapanga uuringust selgus, et 15,4% vaestest elab sellistes peredes, kus üks liige on töötu, ja 6,5% vaestest sellistes peredes, kus kaks või enam liiget on töötud. Seega kokku üle 20% vaestest elab Eestis peredes, kus vähemalt üks liige on töötu. Uuring näitas ka, et elamiskulud on linnapiirkondades üldiselt suuremad kui maal. Näiteks on eluaseme kulutused Tallinnas kolm korda suuremad kui Võrumaal. Nii ei ole kindlasti lihtne pikka aega töötada olnutel kolida maapiirkonnast linna.

Maakonniti on pikka aega töötud kõige sagedamini eelistanud vahetada elukohta kas Pärnu- või Harjumaale, mis on Eesti kõige madalama töötusetasemega maakonnad. Suhteliselt palju töötuid oli elukohavahetajate hulgas ka Viljandi- ja Järvamaal ning

sellistes suhteliselt kõrge töötusetasemega maakondades nagu Jõgeva-, Võru- ja Valgamaa.

Kui eraldada elukohavahetustest need, mille põhjuseks oli just töökohavahetus või töö otsimine, siis oli Viljandi maakonnas töökoha huvides elukohavahetusi kõige enam (4,8%) ning vahetajateks olid eelkõige töötud. Vastandlikud andmed ilmnevad Ida-Virumaa kohta. Sealsed elanikud ei muuda kuigi kergesti elukohta; kui üldse teise asulasse minnakse, siis teevad seda just töötud.

Sagedamini kui töökoha huvides võetakse elukohavahetus teise linna, alevisse või valda ette seoses õpingutega või perekondlike muudatustega (asutakse elama sugulaste või abikaasa juurde või vastupidi, abikaasast või vanematest eraldi). Töökohavahetuse või töökoha otsimise pärast oli elukohta vahetanud 1,7% vastajaist, aastatel 1989-1991 oli see ligikaudu 11% elukohavahetuste põhjuseks. Hiljem, aastatel 1992-1995 oli töökohaga seotud elukohavahetusi 13,5% ja kahel viimasel aastal juba 17%. Seega võib väita, et ajavahemikus 1989-1995 sages elukohavahetus töökoha saamise huvides.

Majandusliku seisundi järgi oli küsitluse ajal (1995. a. I kvartalis) vastajatest, kes olid aastail 1989-95 vahetanud elukohta töökoha saamise huvides, töötavaid isikuid 77%, töötuid 13% ja majanduslikult mitteaktiivseid 10%. Seega ei olnud teise elukohta kolimine taganud kõigile vahetajatele püsivat töökoha.

Ka nende hulgas, kes olid naasnud elama vanematekoju oli 15% töötuid; 9% töötuid oli nende hulgas, kes olid ümberkolimise ette võtnud, et muuta elukeskkonda ja -tingimusi. Kokku oli küsitluse ajal elukohta vahetanute hulgas töötuid 8,8% ja püsivalt paigal elanute hulgas 5,2%. Seega ei saa öelda, et elukohavahetus oleks töökoha leidmiseks ainus ja kõige kindlam viis.

Töötud

Töötuks jäänud esindavad seda osa töötajust, kellel oli mingitel põhjustel üsna vähe võimalusi leida endale uus töökoht kas teises firmas, teisel tegevusalal või teises piirkonnas. Vaatame näiteks, kuidas võib iseloomustada isikuid, kes Tööturuameti andmetel 1996. aasta 1. juuli seisuga kuulusid töötuks tunnistatute hulka. Selle kontingendi suurus oli 18 349 inimest, neist

12 286 olid naised. Töötute jagunemine soo järgi (67% naisi ja 33% mehi) annab juba esimese vihje, et naistel on raskem töökoha leida kui meestel.

Töötute jagunemine hariduse järgi annab tunnistust sellest, et mida kõrgem on haridustase, seda suurem on valikuvõimalus leida rakendust kas eelmise töökohaga sarnasel või ka sellest erineval tegevusalal. Siiski oli töötute hulgas kokku 14 000 kõrgharidusega inimest (neist 11 000 naised), kellest pooled elavad Harjumaal ja neist enamik Tallinnas.

Töötute jagunemine vanuse järgi näitab nn. riskirühmade (16–24-aastaste ja pensionieelikute) osa töötute üldarvus. 1996. aasta 1. juuli seisuga kuulus töötuks tunnistatute hulka 17,2% noori ja 11,5% üle 50-aastasi (eelmisel aastal samas vastavalt 15,1% ja 19,2%). Nii oli aastaga töötute noorte osa 2% kasvanud, vanemaealiste osa aga ligi 8% kahanenud. See annab tunnistust eelistuste muutumisest tööturul: tööandjad on hakanud noorte asemel eelistama eakamat suuremate kogemustega töötajaid.

Eelnenud tegevusala järgi oli töötute hulgas 3 000 inimest varem töötanud töötutes, teine suurem rühm – 2400 inimest – põllu- või metsamajanduses ning 2300 inimest kaubanduses. Suhteliselt palju töötuid – 4556 inimest ehk 24,8% töötute üldarvust – polnud eelnevalt töötanud. See on kontingent, kuhu kuuluvad põhiliselt väikeste lastega pikemat aega kodus olnud naised või töökogemusteta noored. Sellest võib teha järelduse, et uue töökoha saamisel on eelmine töökoht ja omandatud töökogemused väga mõjukad.

Varasema ametikoha järgi olid töötuid enamikus lihttöölised või vähest väljaõpet vajavad oskus- ja käsitöölised. Ligikaudu tuhat oli töötuid ka ametnike, tehnikute ja keskastmetspetsialistide seas. Sellestki järeldub, et vähete oskustega töötajatel on valikuvõimalusi vähem ja nad ei ole tööturul kuigi konkurentsivõimelised.

Kagu-Eesti kohta tehtud uurimuse põhjal oli Tööturuametil võimalik kavandada olukorra parandamise abinõusid. Eelkõige puudutas see sellist koolitust, mille peaeesmärk on töötute konkurentsivõime tõstmine tööturul. Senine koolitus oli Kagu-Eesti maakondades olnud liiga üldine - kursustest olid pooled olnud üldõppekursused, mis ei andnud erialast ettevalmistust ega tööoskust.

Erialases koolituses olid ülekaalus raamatupidamiskursused, kuigi tööpakkumiste

arvu järgi oli raamatupidamine kutsealade hulgas alles 10. kohal. Rohkesti koolitati Kaagu-Eestis töötuid ka õmblejaks (töopakumiste hulgas 9. koht) ja müüjaks või kelneriks ja ettekandjaks (töopakumiste hulgas 3. koht). Täiendõppes osalenute töölerakendumus oli 30-40%. Tulevikusuuniseks võttis Tööturuamet korraldada töötutele eelkõige sellist erialast väljaõpet, mis kõige paremini vabade töökohtade struktuurile vastaks.

Mõningal määral saavad tööhõivetalitused parandada tööturu olukorda ka toetustega. Üks liik tööturutoetusi on ette nähtud selleks, et töötud saaksid asutada oma ettevõtte ja vähemalt iseendale luua töökohta (ettevõtlustoetus). Teine toetus on ette nähtud tööandjatele (palgatoetus) selle eest, et nad rakendavad oma ettevõtetes tööle

vähekonkurentsivõimelist tö jõudu (väike-laste emad, pensionieelikud, kinnipidamiskohtadest vabanenud vangid, puuetega isikud jt.). Nii loodi 1995. aastal ettevõtlustoetuse abil 624 töökohta (sellel otstarbel kulutati riigieelarves ettenähtud 4 miljonist 3,6 miljonit krooni) ja palgatoetuse abil rakendati tööle 121 vähekonkurentsivõimelist töötut (sellel otstarbel kulutati riigieelarves ettenähtud 1 miljonist 0,34 miljonit krooni). Esitatud arvudest on näha, et toetuste abil suudeti tööle rakendada ainult väike osa töötutist ja nendega loodud ühe töökohta keskmine maksumus oli üle 5 tuhande krooni.

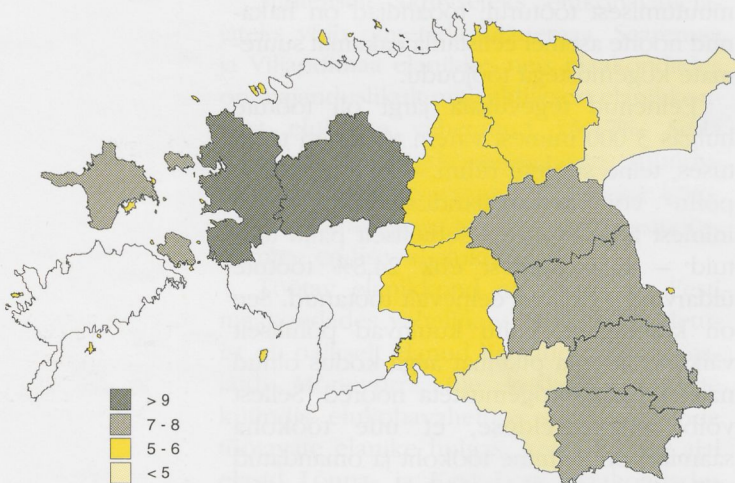
Ettevõtlus

Eestis iseloomustab tööpuudus suuresti piirkonna majanduse ümberstruktureerimise raskusi. Selliseid raskustesse sattunud piirkondi võimaldab taaselustada ja uusi töökohti luua eelkõige elujõuliste ettevõtete asutamine. Ettevõtluslik aktiivsus sõltub oluliselt piirkonna elanike haridustasemest ja vanuselisest koostisest. ETU andmetel suureneb ettevõtjate osatähtsus koos haridustaseme tõusuga. Keskkharidusega küsitletute hulgas oli ettevõtjaid 5,7% ja kõrgharidusega küsitletute hulgas 8%. Kõige enam on ettevõtjaid (7%) vanuserühmades 25-34 ning 35-44 eluaastat.

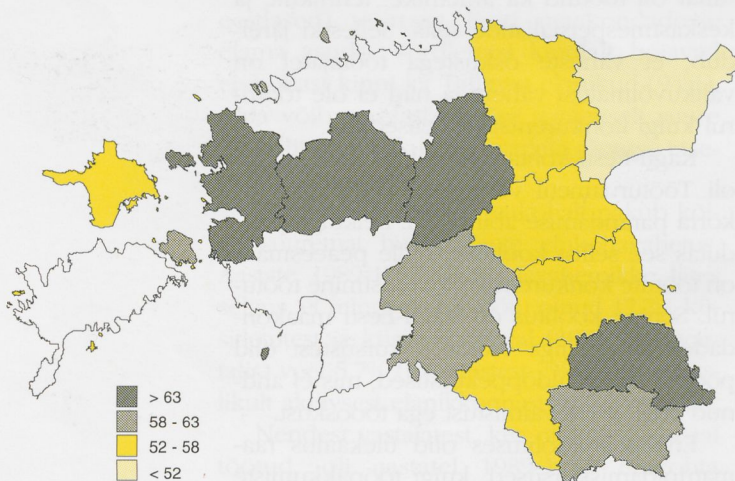
Piirkonna ettevõtlikkust mõjutab suuresti ka geograafiline asend (keskus või ääremaa) ja varasem majandusstruktuur, sest paljud ettevõtted on tekkinud endiste ettevõtete erastamisel või reorganiseerimisel. Piirkonniti on ettevõtlikkus erinev. ETU andmetel on tööealiste töötajate hulgas ettevõtjaid kõige vähem Ida-Virumaal ja Valgamaal (vastavalt 2% ja 3%). Mõlemas maakonnas on suur tööpuudus ja kõrgem töötuse perioodi mediaan. Küsitletud tööealiste hulgas oli enim ettevõtjaid Raplamaal (9,7%) ja Läänemaal (9,4%) (joonis 2.5.).

Jälgides küsitletute tööhõivet avalikus ja erasektoris piirkonniti, on näeme, et eraetevõtlus on suutnud enim töökohti luua Rapla-, Lääne-, Põlva-, Järva- ja Pärnumaal. Avaliku sektori käekäigust sõltub kõige rohkem töötajaid Ida-Virumaal ja Lõuna-Eestis (v.a. Põlvamaa). Kirde-Eestis on taganud suure tööhõive avalikus sektoris strateegilise tähtsusega majandusharud. Lõuna-Eestis on tõenäoliselt põhjuseks elanikonna vähenemine ettevõtlikkus ning piirkonna kauguse keskusest (joonis 2.6.).

JOONIS 2.5.
Ettevõtjate protsent tööealiste töötajate hulgas 1995. a.

JOONIS 2.6.
Erasektoris hõivatute protsent tööealistest töötajatest 1995.a.

Töötasu

Töötasu on otseselt sõltuv kasutatava tööjõu kvalifikatsioonist ning piirkonna mingis majandusharus valitsevast sisemisest konkurentsist. Palga muutused on piirkonniti olnud erinevad. 1989. aastal ei olnud küsitlitud töötajate palga mediaanis olulisi erinevusi. Ajavahemikus 1989-1995 palk tõusis, kuid maakonniti polnud see kaugeltki ühtlane. Kõige rohkem on küsitlitud töötajate palgamediaan tõusnud Harjumaal. Kõige väiksem on palgamediaani tõus olnud Jõgeva-, Valga- ja Põlvamaal (joonis 2.7.).

Harjumaa palgamediaan on ainukesena Eesti palgamediaanist suurem. Suhteliselt suur oli palgamediaan ka Raplamaal ning Lääne- ja Ida-Virumaal (joonis 2.8.). Ida-Virumaa suurem palk tuleneb suurest tööhõivest hästitasustatud sekundaarsektoris. Väiksem on palgamediaan üldiselt maakondades, kus põllumajanduses hõivatud töötajate osa on suurem. Märgata võib ka riigi äärealade töötajate madalamat tasustamist.

Kokkuvõttes, tuleb nentida, et maakonniti on tööjõu areng ja selle rakendamine ebaühtlane. Maha jäävad suurematest keskustest kaugemal asuvad maakonnad. Seal on suurem tööpuudus, vähem ettevõtjaid ning nii töötasud kui ka töötajate haridustase madalamad. Seega on inimesed seal keskmisest rohkem tõrjutud olukorras. Võib isegi öelda, et tõrjutud seisundis on terved piirkonnad. Nende madalseisust väljatulekuks peaks seal kasvama haritud, ettevõtlike inimeste hulk. Võib arvata, et suure tööpuudusega Lõuna-Eesti (eelkõige Võru-, Valga- ja Põlvamaa) areng ei kiirene oluliselt juhul, kui ettevõtlike inimeste osatähtsus jääb väikeseks ning madal palgatase ei kutsu väljastpoolt tulijaid. Madalad palgad võiksid meelitada investeringuid väljastpoolt maakonda, kuid vastupidist mõju võib avaldada madala haridustasemega tööjõud, kohaliku elanikkonna vähenemine ja suurte linnade kaugus.

Võrreldes Kagu-Eesti maakondi omavahel, võib märgata Põlvamaa ja Võrumaa mõnevõrra kiiremat arengut. Seal on käivitunud väikeettevõtlus ning linnades pole tööpuudus suur probleem. Jõgevamaa arenguperspektiiv on võrreldav Kagu-Eestiga. Ka Lääne- ja Järvamaal on ettevõtlus tärpanud. Sealsed inimesed ei ole nii sõltuvad väljaspool tehtavatest otsustest, sest avaliku sektori osatähtsus tööhõives on võrdlemisi väike. Neis maakondades on küll töötute osa suur, kuid uue töö leidmine ei tekita

tänu tööjõu suuremale liikuvusele nii suuri raskusi kui Kagu-Eestis ja Jõgevamaal.

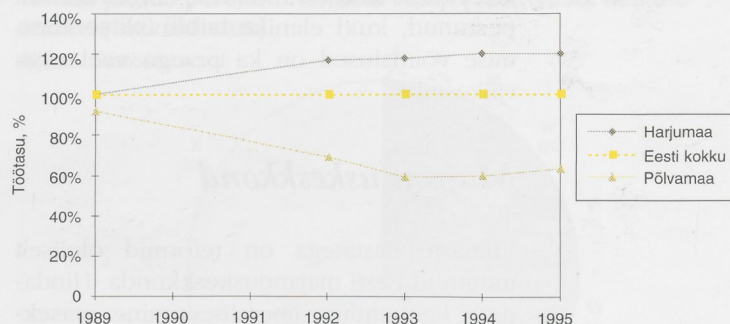
Mahajäänudate piirkondade majanduse arengu kiirendamiseks on loodud igasse maakonda ettevõtluskeskus ja selle harukontorid. Nende ülesanne on ettevõtlust toetada eeskätt nõustamise ja koolituse kaudu.

Keskmisest paremate näitajate poolest hakkavad silma suuremate keskustega maakonnad (Harjumaa, Tartumaa, Pärnumaa). Võib arvata, et ka tulevikus on näiteks Harjumaa sotsiaal-majanduslik areng Eesti keskmisest kiirem.

Omaette probleem on Ida-Virumaa, mille majanduse areng on olnud omapärane: seal on palju suuri ettevõtteid ja monofunktsionaalseid asulaid, peale selle asuvad seal Eesti jaoks strateegilise tähtsusega ettevõtted – elektrijaamad, suured tekstiilivabrikud ja keemiatahased – ning seda läbivad transiitveomagistraalid. Seal on ka kõige keerulisem integreerida muulsi Eesti ühiskonda, sest eestlasi on Ida-Virumaa elanike seas ainult 18%. Seepärast vajab see piirkond nii erilist tähelepanu kui ka väljastpoolt tulevat abi.

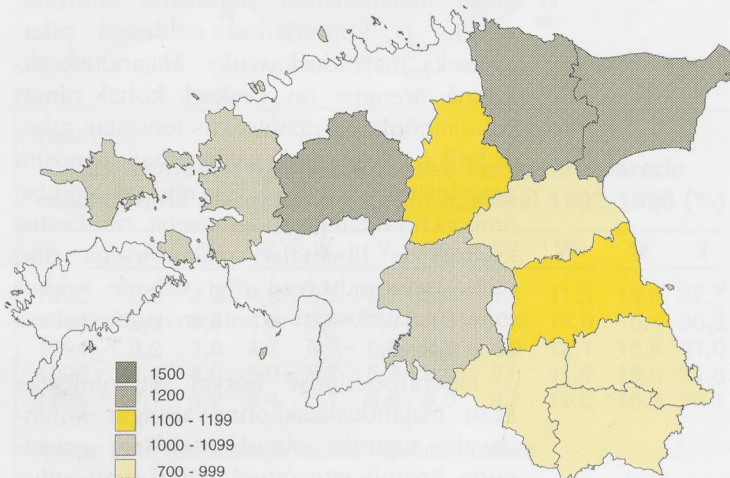
JOONIS 2.7.

Töötasu (mediaan) Harjumaal ja Põlvamaal 1989-1995 (võrdlus kogu Eesti andmetega)

JOONIS 2.8.

Palgamediaan (kroonides) maakondades 1995. aastal

Eestis oli plaanimajanduselt turumajandusele ülemineku madalpunkt 1993. aastal. Alates 1994. aastast saab rääkida majanduse aeglasest arengust. 1996. aastal oli Eesti sisemajanduse kogutoodang 52,3 miljardit krooni. Püsihindades oli SKP kasv eelmise aastaga võrreldes 4% ning 1997. aastaks prognoositakse samuti 3-4% kasvu. Ametlikult registreeritud tööpuudus on jäänud üsna mõõdukale tasemele (1997. a. 1. jaanuari seisuga 2,2%). 1993. aastal tõusid tarbijahinnad 90%, 1994. aastal 48%, 1995. aastal 29% ja 1996. aastal 23%. Vaatamata stabiilsele arengule ei ole Eesti majandus 1997. aastaks veel jõudnud ületada seda langust, mis järgnes sotsialistliku majandussüsteemi kokkuvarisemisele. Saavutatud on vaid 60-70% languseelsest SKP tasemest. Sotsialistliku majandussüsteemi kollapsiga kaasnenud suur elatusaseme langus on küll peatunud, kuid elanike tarbimise ja säästmise võimalused on ka praegu veel väga väikesed.

Majanduskeskkond

Viimaste aastatega on reformid oluliselt muutnud Eesti majanduskeskkonda. Hindade ja kaubanduse liberaliseerimine, erasektori osatähtsuse kasv ning turumajanduslike institutsioonide tugevnemine on loonud aluse majandusliku stabiilsuse suurenemiseks ja kujundanud eeldused pikaajaliseks majanduskasvuks. Majanduskeskkonna arengus on kesksel kohal olnud valuutanõukogu raamistikus teostatav rahapoliitika, liberaalne väliskaubandusrežiim ning institutsionaalsed reformid. Majanduse ümberkorraldamise tulemusena on Eestist kujunemas liberaalse majandusega riik, mida iseloomustavad riigi vähene sekumine majandusellu ja välismajandussuhete suur tähtsus.

Liberaliseerimise kõrval on oluliseks Eesti majanduskeskkonna arengut kujundavaks teguriks olnud ettevõtete erastamine. Enamik ettevõtteid müüdi strateegilis-

tele investoritele, et kujundada sellist omanike ringi, kellel on vahendeid ettevõtete rekonstrueerimiseks ja kes suudavad tagada efektiivse juhtimise. Erastamisprogrammi täitmine hakkab juba jõudma lõpule, sest praeguseks on erastatud enamik riigi omanduses olevaid ettevõtteid. Selle tulemusena on valdav osa majandustegevusest koondunud erasektorisse, mille osatähtsus ulatub sisemajanduse kogutoodangus kahe kolmandikuni. Endiste sotsialistlike riikide seas on Eesti selle osatähtsuse poolest umbes samal tasemel Slovakkia ja Ungariga, jäädes maha Tšehhist ja Poolast.

Praeguseks ajaks on Eesti läbinud üleminekuprotsessi esimesed järgud ning majanduse liberaliseerimise ja stabiliseerimisega taotletud eesmärgid on suures osas saavutatud. Loodud on alus tururegulatsioonile ning kujundatud suhteliselt stabiilne majanduskeskkond.

Erinevalt üldjoontes edukast majandusarengust on sotsiaalne areng olnud vastuoluline. Ühest küljest on poliitilised ja majanduslikud ümberkorraldused suurendanud isiklikku vabadust ja valikuvõimalusi. Teisalt on siirdeprotsessidega süvenenud majanduslik ja piirkondlik ebavõrdsus. Et sotsiaalne stabiilsus on pikaajalise ja püsiva majanduskasvu eelduseks, kujuneb sotsiaalse arengu toetamine lähiaegadel üheks olulisimaks poliitiliste institutsioonide ülesandeks.

Elanike tulud ja tarbimine

Ühiskonna homogeensuse seisukohast on oluline, et elanike tulude ja tarbitavate hüvede jaotumine oleks sujuv, et ei tekiks järsult eristuvaid rühmi. Kõige põhjalikum informatsioon hüvede jaotusest ühiskonnas saadakse pere-eelarvete andmetest ning leibkondade rühmitamisest detsiilide (kümnendike) kaupa tulude kasvavas järjekorras nii, et 10% kõige väiksema tuluga peresid moodustavad esimese tuludetsiili ja nii

edasi, kuni 10% kõige suurema tuluga peresid moodustavad kümnenda detšiili. Homogeense jaotuse korral on detšiile eristav samm suhteliselt ühesugune. Eesti elanike tulude jaotumisele on aga iseloomulik üsna suur hälve ideaalskeemist. Isegi põgus pilguheit allpool toodud graafikule (joonis 3.1.) toob esile selle, et esimene ja kümnes detšiil eristuvad märgatavalt oma naabritest - teisest ja üheksandast detšiilist. Järgmisse tuludetsiili siirdumiseks tuleb esimesse ja üheksandasse detšiili kuulujatel ületada suhteliselt kõrgem barjäär kui teistesse tuludetsiilidesse kuulujatel peredel oma sotsiaalse seisundi tõstmiseks.

Et siirduda kõrgema tulutasemega naaberdetsiili, tuleb leibkonnal oma tulusid suurendada enamikul juhtudel 10-20% võrra, kuid esimese ja üheksanda detšiili puhul on vahe naabriga ligikaudu kahekordne (tabel 3.1.). Eriti tõsiseks signaaliks on esimest ja teist detšiili lahutava vahe pidev suurenemine viimasel viiel aastal. Ehkki kümnendat ja üheksandat detšiili lahutav vahemik on mõnevõrra vähenenud, näitab see ikkagi kümnendasse detšiili kuuluvate perede tulu mäekõrgust ülekaalu.

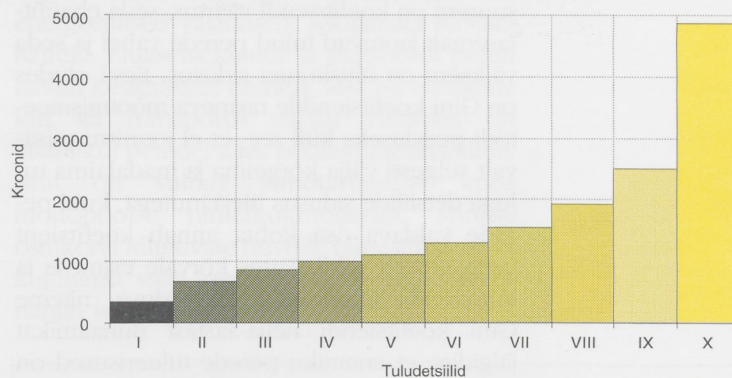
Viie aasta pere-eelarvete vaatluste andmestiku üldistamine näitab, et vaatamata väikesele kõikumisele erinevatel aastatel jaotub ligi kolmandik elanikkonna tulust kümnenda detšiili perede kätte (joonis 3.2.). Viiendik Eesti peredest (arvestades juurde ka üheksanda detšiili) käsutab ligi poolt elanikkonna tulust.

Viie aasta keskmise varjus peituvad teatavad riigi sotsiaalpoliitikast tulenevad tendentsid. Esimesse detšiili kuuluvate perede osasaamine elanikkonna tulust samm-sammult väheneb, ent teise, kolmanda ja neljanda detšiili perede osasaamine on mõnevõrra suurenenud (tabel 3.2.). Seejuures ilmneb tendents, et esimesse tuludetsiili kuuluvate leibkondade mahajäämus kasvab, võrreldes teise ja kolmandasse detšiili kuuluvate leibkondadega. See selektub eeskätt pensionäride olukorra parandamiseks rakendatud meetmetega ja alampalga tõstmisega. Seepärast ei saa elanikkonna kihistumise käsitlemisel piirduda vaid kümnenda ja esimese detšiili kui äärmuste võrdlemisega. Need on ülejäänud perede hulgast selgelt eristuvate rühmadega ning nende omavaheline suhe ei peegelda kaugeltki seda, mis toimub enamiku Eesti perede tulude ja tarbimise dünaamikas ja diferentseerumise ulatuses.

JOONIS 3.1.

Elanikkonna tulude detšiiljaotus 1996. aastal

Allikas: Statistikaamet.

TABEL 3.1.

Kõrgemasse tuludetsiili siirdumiseks vajaliku tulu kasvu suurus kordades aastatel 1992-1996

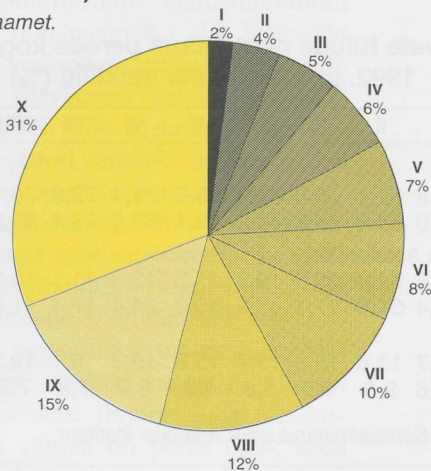
	II/I	III/II	IV/III	V/IV	VII/VI	VIII/VII	IX/VIII	X/IX
1992	1,7	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	2,2
1993	1,7	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	2,0
1994	1,8	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	2,0
1995	1,9	1,2	1,1	1,2	1,2	1,2	1,3	2,0
1996	2,0	1,3	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,9

Allikas: Eesti Sotsiaalmajandusliku Analüüsi Instituut.

JOONIS 3.2.

Tulude jaotus perekümnendike vahel (1992-1996. aastate andmestiku üldistus)

Allikas: Statistikaamet.

TABEL 3.2.

Erinevatesse tuludetsiilidesse kuuluvate perede osasaamine elanikkonna tulust aastatel 1992-1996 (%)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1992	2,3	3,9	4,8	5,7	6,7	8,0	9,4	11,5	14,9	32,7
1993	2,3	3,9	4,8	5,8	7,0	8,3	10,0	12,0	15,4	30,5
1994	2,2	3,8	4,7	5,7	6,8	8,1	9,8	12,1	15,8	31,0
1995	2,1	4,0	5,0	5,7	6,7	8,0	9,6	11,9	15,5	31,6
1996	2,1	4,2	5,4	6,1	6,8	8,0	9,7	12,0	15,5	30,1

Allikas: Eesti Sotsiaalmajandusliku Analüüsi Instituut.

Tulude jaotumise ebaühtluse taset mõeldakse harilikult Gini koefitsiendi abil. Mida suurem on koefitsiendi väärtus, seda ebaühtlasemalt jaotuvad tulud perede vahel ja seda väiksem on ühiskonna sidusus. Eesti oludes on Gini koefitsiendile rajaneva mõõtmismeetodi puuduseks küll see, et ei joonistu piisavalt selgesti välja kõrgeima ja madalaima tuluga detšiilide sidusus ülejäänutega, kuid perede valdava osa kohta annab koefitsient üsna ilmeka pildi. Jättes kõrvale esimese ja kümnenda tuludetsiiliga seonduva, näeme Gini koefitsiendi nelja-aastast dünaamikat jälgides, et enamiku perede tuluerisused on hooajalistest hälvetest hoolimata vähenenud (tabel 3.3.).

TABEL 3.3.

Gini koefitsient aastatel 1993-1996

	1993	1994	1995*	1996*
I kvartal	0,34	0,37	0,36	0,33
II kvartal	0,39	0,39	0,36	0,34
III kvartal	0,39	0,39	0,39	0,34
IV kvartal	0,35	0,36	0,38	0,36

* III ja IV kvartali 1995. a. ning 1996. a. Gini koefitsient on arvatud tarbimiskuludest lähtudes, 1993., 1994. ja 1995. a. I ja II kvartali Gini koefitsient rahalistest sissetulekutest lähtudes.

Allikas: Statistikaamet, Eesti Sotsiaalmajandusliku Analüüsi Instituut.

TABEL 3.4.

Erinevate tulude osatähtsus perede kogutulus 1992. ja 1996. aasta detšiililt (%)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Töötasu										
1992	52,8	52,4	60,0	67,0	66,9	71,4	72,8	70,1	70,8	42,9
1996	43,0	58,8	56,8	46,3	53,1	68,8	75,4	81,2	81,6	72,9
Pensionid ja sotsiaalabi										
1992	32,5	33,8	26,3	19,3	17,3	13,3	11,1	10,3	7,4	2,8
1996	42,4	31,6	37,1	47,9	40,2	24,4	17,4	11,0	8,9	4,3
Muud tulud										
1992	14,7	13,8	13,8	13,7	15,8	15,3	16,1	19,7	21,8	54,3
1996	14,6	9,6	6,0	5,8	6,7	6,8	7,2	7,8	9,5	22,8

Allikas: Eesti Sotsiaalmajandusliku Analüüsi Instituut.

TABEL 3.5.

Leibkonna hinnang oma sissetuleku kohta, arvestades igapäevaseid vajadusi (%)

	1995	1996
Täiesti piisav, küllaldane	0,87	0,91
Piisav	15,24	15,08
Ebapiisav	58,50	54,42
Täiesti ebapiisav	25,39	29,59
Kokku	100,00	100,00

Allikas: Statistikaamet.

Mõistagi toimuvad üleminekuajal sotsiaalse seisundi osas laiaulatuslikud ümberriivimisprotsessid. Perekonna kuuluvus ühte või teise tuludetsiili ei tähenda sugugi tema kinnistatust selle hulka. Võib arvata, et paljud pered on perevaatluste viiel aastal detšiilide seas mitu korda ümber paigutunud. Elanikkonna tulude detšiiljaotus toob esile eeskätt sotsiaalpoliitikas valdavad suunad ja seaduspärasused, eriti detšiilistatistika üldistatud (summeeritud) käsitluse korral. Alljärgnevalt (tabel 3.4.) nähtub vähemalt kaks viimasel viiel aastal ilmnenud suunda (andmeesituse kompaktsuse huvides on piiratud vaid vaatluste algus- ja lõppaastaga).

Esiteks ilmneb suundumus töötasu osa suurenemisele kõrgema tulutasemega peredel kogutulus. Eriti märgatav on see kümnenda detšiili puhul. 1992. aasta ülikiire inflatsiooni, kroonile ülemineku ja turumajanduse käivitumise olukorras tagasid paljuski edukuse tavatöövälised allikad (valuutatulu, asjade müük, välissugulaste toetus jms.). Töötasu osatähtsuse tõus ja muude tulude vähenemine on kindel märk ühiskondlike olude normaliseerumisest.

Teiseks on järsult suurenenud sotsiaalkindlustuse ja sotsiaalabi raha osa perede kogutulu moodustumisel. Isegi kõrgema tulutasemega detšiilides on selle tuluallika osatähtsus kasvanud. Pooltel peredel (esimesed viis detšiili) ulatub see kolmandikust kuni peaaegu pooleni. Eriti suur kasv on toimunud neljandasse ja viiendasse detšiili kuuluvate perede puhul. Ehkki Tallinna-keskse ühiskondliku arvamuse kohaselt kuuluvad pensionärid tõrjutute hulka, näitab sügavam analüüs, et pensionäride tulude tase on nad võrreldes 1992. aastaga detšiilide hierarhias kõrgemale paigutanud. Seda eriti maa- ja kriisipiirkondades, kus palgatase on madalam ja töötus suurem ja kus tihti öeldakse, et kui peres pensionäri ei ole, siis on elu päris kehv.

Eriti ilmekalt tuleb sotsiaalraha kaalum muutus esile elanike tulude ostujõu vaatlemisel. Pensionid ja sotsiaalabirahad kasvasid viie aastaga oma reaalkaalu väärtuses 1,44 korda, töötasu samal ajal vaid 1,07 korda. Elanike kogutulu ostujõud langes 93,1% 1992. aastal olnust, sest ülejäänud allikatest saadud tulud kasvasid vähem kui kaks korda, samal ajal kui tarbijahinnad tõusid aastatel 1992-1996 4,45 korda.

Pere-eelarvete uurimisel küsitakse hinnangut sissetulekute kohta. Need ei anna võrdlust mitte enam minevikuga, vaid praegu oma vajadustest kujunenud arusaamaga (tabel 3.5.).

Selgub, et kahe viimase aasta andmetel loeb oma pere sissetulekut küllaldaseks või piisavaks ainult 16% leibkondadest.

Valdava rahulolematuse taustal on igati seaduspärane küsimus, millist sissetulekut peavad perekonnad vajalikuks, et normaalselt ära elada. 1996. aasta kevadsuvel peeti selleks keskeltläbi 7000-kroonist netosissetulekut pere kohta, see ületas tegelikult kättesaadu kaks korda. Sisuliselt peetakse silmas sissetulekut, mida praegu võimaldab kuulumine üheksandasse tuludetsiili.

Kõrvuti Eurostati vaesuskriteeriumiga (tulud alla 50% keskmisest) kasutatakse ka 40%-i ja 60%-i kriteeriumi. 1996. aasta viimase kvartali andmestiku põhjal selgub, et

- perekondi, kelle sissetulekuga ühe liikme kohta oli alla 40% Eesti keskmisest, oli 11,8%;
- sissetulek alla 50% Eesti keskmisest - 19,0%;
- sissetulek alla 60% Eesti keskmisest - 30,9%.

1993. aasta I kvartalis jäid oma sissetulekuga allapoole 40% keskmisest ligi 20% ning allapoole 60% ümmarguselt 40% peredest. Seega on sissetulekute jaotus perekondade vahel muutunud mõnevõrra ühtlasemaks. Sellegipoolest oleks sotsiaalpoliitika põhjendatumaks kujundamiseks vaja peale eespool nimetatud kriteeriumide ühiskondlikku kokkulepet elatusmiinimumi kui sotsiaalpoliitika teguri osas. Mõningane kogemus on juba olemas. Mäletatavasti määrati üleminekuajajärgu alguses, 1989. aastal elatusmiinimumi suurusseks 125 rubla, mis mõnda aega ka toimis palgapoliitika ja sotsiaalabi kriteeriumina. 1992. aastal krooni kasutuselevõtu puhul Rahvusvahelise Valuutafondiga (IMF) sõlmitud kokkulepe sisaldas reaalsalga languse tõkestamiseks elatusmiinimumi kehtestamise klausleid. Kahjuks loobuti neist päevapoliitilistel kaalutlustel. Alles 1996. aasta kolmepoolsetel (valitsuse, tööandjate ja ametiühingute) läbirääkimistel võeti Ametiühingute Keskliidu ettepanekul uuesti päevakorda elatusmiinimumi kindlaksmääramise ja kehtestamisega seonduv ning moodustati asjaomane töörühm. Et 1989. aasta elatusmiinimumi lähtekohaks oli hoopis teiste (1987.-88.a.) olude tarbimisstruktuur, siis tuli täielikult uuendada elatusmiinimumi ostukorvi koostist ja sisemisi proportsioone. Alljärgnevalt on esitatud elatusmiinimumi ostukorvi üldistatud struktuur võrreldes 1996. aasta tarbimistasemega. Elatusmiinimumi kindlaksmääratud töörühm võttis aluseks

toitumisteadlaste koostatud toidukorvi, mis tagab kõige odavamal moel organismi energeetilised vajadused, tekitamata tervisehäireid. Eluasemekulude ja transpordi puhul lähtuti keskmistest oludest, sest nii eluaseme kui ka transpordi valiku vabadus on enamikul peredel alles põhiliselt teoreetiline. Seal on valdav sundtarbimine koos monopoolse hinnakujundusega. Muude ostukorvi kuuluvate hüvede nimestik ja maht kujunesid välja spetsialistide konsensushinnangu tulemusena (tabel 3.6.).

TABEL 3.6.

Elatusmiinimumi ostukorvi üldistatud koostis ja maksumus ning elanike keskmine tarbimine IV kvartalis 1996

	Kuutarbimine		Elatusmiinimum	
	krooni	%	krooni	%
Toit (sh. endatoodetud ning tasuta saadud toit)	649	42,6	550	52,4
Tööstuskaubad ja teenused	875	57,4	500	47,6
Kokku	1524	100,0	1050	100,0

Allikas: Eesti Ametiühingute Keskliit.

Netopalgast brutopalgaks arvatuna tähendab 1050-kroonine elatusmiinimum 1243-kroonist nominaalpalka ehk ligikaudu kolmandikku keskmisest palgast. Tarbimise taustsüsteemi üleviiduna selgub, et 1050 krooni moodustab 69% keskmisest pereliikme kohta arvatud tarbimisest. Praegu on elatusmiinimum veel seostamata minimaalpalga ja sotsiaaltoetustega. Kas spetsialistide kindlaksmääratud elatusmiinimum muutub tegeliku sotsiaalpoliitika teguriks, sõltub poliitilise kokkulepe saavutamisest.

Perekonna paigutumise tulude hierarhias ühte või teise kohta määrab paljuski perekonna koosseis. Ilmneb selge seaduspärasus: mida vähem on peres lapsi, seda kõrgemasse tuludetsiili see kuulub. Alates kaheksandast detsebrist on ligikaudu pooled leibkonnad ülalpidamist vajavate lasteta. Esimese tuludetsiili leibkondade laste arv on kõrgemate detseilide omast ligikaudu kaks korda suurem. Alates neljandast detsebrist domineerivad kahe ja kolme tulutoojaga perekonnad. Ainsaks erandiks nende seaduspärasuste monotoonses avaldumises on kolmas tuludetsiil, kuhu paigutub üle 40% pensionäride leibkondadest, kes omakorda moodustavad 45-46% selle detseili koosseisust. Seega on suurim tõenäosus sat-

tuda kõige väiksema tuluga detšiili peredel, kus on ainult üks tulutooja, kaks ja enam last ning majanduslikult mitteaktiivseid pereliikmeid.

Üleminekuotsustele on iseloomulik inimeste tarbimise, täpsemalt öeldes paljuskülli tarbimiskulude ulatuslik ümberstruktureerumine. Nii elab valdav enamik peresid samas korteris/elamus kus varem, ja sõidab tööle endiselt üldkasutatava liiklusvahendiga, kuid enam-vähem sama mahu ja kvaliteediga hüvede eest tuleb oma sissetulekust eraldada tunduvalt suurem osa kui varem. Tabelist 3.7. nähtub esmapilgul, et kui kriteeriumiks võtta toidukulud, on 1992-1996 toimunud kiired positiivsed nihked toidukulude osatähtsuse vähenemise suunas. Kui käsitleda aga toidu- ja eluasemekulusid kui elutähtsaid liidetuna, selgub, et need kulud on enamiku detšiilide osas kokkuvõttes isegi suurenenud. Tõsi, esimese kolme detšiili puhul näeme küll vaid väikesi muutusi. Ilmselt on eluasemekulude kasvu kate leitud erinevalt. Kolme madalaima tulutasemega detšiili (30% leibkondadest) pered pidid leidma kokkuhoiuvõimalusi toidu arvelt. Kõrgematesse tuludetsiilidesse kuuluvad

pered ei pruukinud toitumisharjumusi oluliselt muuta, nende suurenenud eluasemekulude kate allikad leiti ülejäänud tarbimise ja säästude vähendamisest.

Et tarbimise struktuuri mõjustas suuresti hinnaproportsioonide muutumine direktiivhindadelt turumajanduslikele liikumisel, siis on oluline jälgida tähtsamate toidukaupade koguselise tarbimise dünaamikat (tabel 3.8.).

Nelja aastaga (1992-1995) on toimunud mitmeid muutusi. Märkatavalt on suurenenud viinerite ja teiste vorsttoodete, värske kala, margariini, taimeõli, saia, suhkruga ja kohvi ostmine, seda eeskätt piimatoodete ja leiva ostmise vähenedes. Kõiki tabelis näha olevaid proportsiooninihkeid ei saa seletada lihtsalt toidutarbimise vähenemisega. Inimesed on hinnaproportsioonide muutumisele reageerinud mitmeti. Kiiremini kallinenud toiduained on asendatud suhteliselt odavamatega, osalt aga on tähtsustunud naturaalmajapidamine. Kõrvu piimatoodete ostmise üldise vähenemisega kasvab jõudsalt oma majapidamisest saadava piima tarbimine. Samalaadsed tendentsid ilmnevad ka sealihaga, munade, kartuli jmt. toiduaine tar-

TABEL 3.7.

Tarbimise struktuur 1992. ja 1996. aasta tuludetsiilide kaupa (%)

1992	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Toit	52,1	50,7	49,7	44,0	40,6	39,2	36,0	34,5	30,6	20,5
Eluase	9,7	12,2	10,7	10,1	11,7	8,8	10,6	10,7	9,9	10,6
toit ja eluase kokku	61,8	62,9	60,4	54,2	52,3	48,0	46,6	45,2	40,6	31,0
Alkohol ja tubakas	3,7	3,9	3,7	3,9	4,2	3,8	3,6	4,0	3,8	2,5
Garderoob	6,6	5,5	5,9	7,5	6,8	7,2	8,6	7,8	9,3	8,5
Ülejäänud tarbimine, säästud	23,5	21,6	21,4	23,6	26,1	28,0	26,6	28,6	30,8	46,0
Maksud	4,3	6,0	8,5	10,8	10,7	13,1	14,6	14,4	15,4	12,0
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1996	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Toit	43,7	41,6	41,7	40,9	41,5	36,3	33,3	31,4	27,9	19,2
Eluase	20,2	19,2	20,9	21,7	20,9	20,2	19,6	17,2	17,6	15,1
toit ja eluase kokku	63,8	60,8	62,6	62,7	62,3	56,5	52,9	48,6	45,4	34,3
Alkohol ja tubakas	3,8	3,7	3,3	3,2	3,1	2,9	3,4	3,4	3,3	2,9
Garderoob	4,9	4,7	4,8	4,7	5,0	5,8	5,9	6,5	6,7	6,2
Ülejäänud tarbimine, säästud	20,8	21,1	19,8	20,4	19,8	22,4	23,7	25,4	27,8	38,3
Maksud	6,7	9,6	9,5	9,1	9,8	12,5	14,2	16,1	16,8	18,3
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Allikas: Statistikaamet.

bimises (tabel 3.9.). Seega ei tähenda osa toiduainete ostmise vähenemine sugugi üldise toidutarbimise vähenemist.

Tulud ja säästmine

Kõige üldisema pildi perede rahaliste vahenditega käitumisest saab pere-eelarvete valikvaatluse kaudu. Siit selgub nii tulu ja tarbimise üldmaht kui ka struktuur. Eesti Statistikaameti tehtud uuring leibkondade tulude kohta näitas, et 1996. aastal kasvas elanike tulu (arvestatuna keskmiselt ühe pereliikme kohta) 19,8%. Et tarbijahindade kasv (23,1%) ületas tulu kasvu, ei saa rääkida reaaltulu kasvust.

Perede kättesaadud tulust moodustasid 1996. aastal töötasu ja tootmistegevusest saadud tulu kokku ligi 70%, see on samasugune kui eelmisel aastal (tabel 3.10.). Kuigi oleks ootuspärane, et turumajanduse arenedes omandab raha paigutamisest saadav tulu perede toimetulekus üha suuremat osatähtsust, pole senised leibkondade tulude uuringud seda kinnitanud. Perede netotulust kulus tarbimiseks 90,4% ja säästuks 9,6%, mis näitab säästu osatähtsuse mõningast kasvu. Siiski peab märkima, et pere-eelarvete valikuuringu andmete võrdlemisel pangandusstatistika andmetega selgub, et valikküsitluse tulemused näitavad elanikkonna tagasihoidlikumat säästutegevust, kui võib välja lugeda eraisikute hoiuste kasvust kommertspankades.

Pangandusstatistika kohaselt suurenesid 1996. aastal märgatavalt nii eraisikute hoiused kommertspankades kui ka eraisikute pangalaenud. Detsembrikuu lõpus oli eraisikute kroonihoiuseid Eesti pankades 4 miljardit (1995.a. samal ajal 2,3 mrd.) ja valuutahoiuseid 0,7 miljardit. (1995.a. samal ajal 0,4 mrd.). Arvestades ainult majanduslikult toimetulevate eraisikute hoiuarveid, võib väita, et 1996. aastaga kasvas Eesti elanikkonna hoiuste jääk pankades 72,7% (kroonihoiuste osas 74,4% ja valuutahoiuste osas 60,4%). Niisugusel kasvul on mitu põhjust.

- Tavaliselt jääb osa laenust mingiks ajaks laenuvõtja hoiuarvele. Nii on laenude kasv üks olulisi tegureid, mis kujundab elanike hoiuste kasvu. Kui eraldada aastavahetuse hoiuste jääkidest eraisikutele laenudeks antud summad, võiks tinglikult väita, et elanike (neto)hoiuste kasv oli eelmisel aastal ca 51%.

TABEL 3.8.

Mõningate tähtsamate toidukaupade keskmine ostukogus leibkonnaliikme kohta kuus aastatel 1992-1995

	1992	1993	1994	1995
Piim, l	4,95	5,08	5,05	4,78
Hapukoor, kg	0,46	0,47	0,50	0,59
Pett, l	0,38	0,31	0,26	0,21
Juust, kg	0,33	0,29	0,30	0,28
Sealiha, kg	0,79	0,61	0,52	0,72
Linnuliha, kg	0,24	0,18	0,28	0,39
Viinerid, kg	0,27	0,30	0,31	0,46
Värske kala, kg	0,58	0,84	0,83	0,73
Või, kg	0,46	0,39	0,35	0,24
Margariin, kg	0,13	0,25	0,26	0,36
Taimeõli, l	0,14	0,28	0,37	0,47
Munad, tk.	11,2	11,0	10,8	11,2
Kartul, kg	2,00	2,15	2,16	3,20
Leib, kg	3,68	3,27	3,09	3,14
Sai, kg	1,87	2,14	2,27	2,26
Suhkur, kg	1,41	1,62	1,77	1,89
Oakohv, kg	0,02	0,08	0,12	0,14

Allikas: Statistikaamet.

TABEL 3.9.

Ostetu ja endatoodetu / tasuta saadu vahetõrge mõningate toiduainete tarbimisel (%)

	1992		1996	
	ostetud	toodetud / saadud	ostetud	toodetud / saadud
Piim	78	22	65	35
Sealiha	64	36	57	43
Linnuliha	75	25	93	7
Või	98	2	91	9
Munad	75	25	68	32
Kartul	31	69	28	72
Nisujahu	96	4	84	16

Allikas: Statistikaamet.

TABEL 3.10.

Kättesaadud (neto)tulu struktuur (%)

	1995	1996
Kättesaadud töötasu	6,5	63,9
Tulu tootmistegevusest	4,4	5,0
Tulu sotsiaalkindlustusest	15,3	19,4
Tulu raha paigutamisest	8,7	6,0
Muud tulud	7,1	5,7
Kokku kättesaadud tulud	100,0	100,0

Allikas: Statistikaamet.

- Hoiuste kasv sõltub ka hoiustelt maksavatest protsentidest, mis on suuremad tähtajalise hoiuse puhul. Nõudmiseni hoiuste puhul piirdub aastaintress enamikus pankades 2-4%-ga, tähtajaliste hoiuste puhul on see aga sõltuvalt tähtaja pikkusest 6-12%. Möödunud aasta lõpus moodustasid elanike hoiustest 70% nõudmiseni hoiused ja 30% tähtajalised hoiused (1995.a. lõpus vastavalt 73% ja 27%). Tähtajaliste hoiuste osatähtsuse kasvu tõttu võib väita, et 1996. aastal oli elanike hoiuste kasvus intresside mõju varasemast suurem. Kui eraldada (neto) hoiuste kasvust intressidena kogunenud summad, moodustab elanike hoiuste kasv ca 44%.

- Paljud asutused ja ettevõtted maksavad palka töötajate hoiuarvele, suurendades seega nendel arvetel olevaid summasid.

Võrreldes elanike hoiuste kasvu pereelarvete uuringust selguva rahaliste tulude kasvuga (19,8%), tuleks arvata, et Eesti elanikkond on hakanud rohkem säästma kui tarbima. Samas aga 1996. aasta tarbimiskulude kasv 22,2% sellist järeldust ei kinnita. Jääb üle arvata, et nii elanike tulud kui ka hoiused pidid kasvama mõlemad ligikaudu 30%.

Inimeste säästuvõimalusi lähemalt vaadates näeme olulisi erinevusi. Elanike pangahoiuste kogusumma on aasta-aastalt küll kiiresti kasvanud, kuid samas on elanike küsitlustest teada, et see on toimunud suhteliselt väikese hoiustajate rühma varal (Tarbijabaromeeter, 1996: 57; EKI-TEST 1996, 1997). Ligi 2/3 peredest ei suuda igapäevaste kulutuste kõrvalt oluliselt raha säästa ja ligi pooltel täiskasvanud elanikel ei ole hoiust. Tallinlastest ei olnud rahalist säästu 1996. aasta lõpul 44%-l täiskasvanud elanikest, väikelinnades ja küldes oli selliseid inimesi 60%. Täiskasvanud inimestest, kelle pere kuusissetulek on alla 2000 krooni, ei ole hoiust 57%-l ja nendest peredest, kus kuusissetulek ületab 6000 krooni, ei ole hoiust ainult 24%-l.

Hoiustest veelgi kiiremini, kasvasid 1996. aastal eraisikute pangalaenud (1996.a. lõpu laenude jääk ületas 1995.a. lõpu oma 2,44 korda). Pangalaenude kogusummas kasvas eraisikute laenude osa aasta jooksul 10,9%-st 15,7%-ni. Eraisikutele antud kroonilaenude kaalutud keskmine aastaintress oli 1996. aasta lõpus 17,2%.

Eraisikute laenuvõtmine ei ole Eestis lausa uus nähtus, sest ka plaanimajanduse ajal oli võimalik saada ehituslaenu ja osta kaupa järeelmaksuga. Ehkki laenu võtvate

eraisikute arv on viimastel aastatel suurenenud, on otseselt pangalaenu võtnud ainult 5% peredest. Selliste perede ring saab laiendada seoses hiljuti lisandunud võimalustega saada pikaajalist eluasemelaenu ja kommertsbankadest tagatise vastu antavat laenu (eluasemelaenude kohta vt. lähemalt peatükk 4). Käsitledes pangalaenu kui laenusaanu võlga pangale, peab ütlema, et selline võlg iseloomustab suhteliselt heal järjel olevaid peresid, sest muidu poleks pank laenu andnud. Laenu oskusliku kasutamise saad pere oma elujärge veelgi parandada. Kuid on ka teistsuguseid võlgnikke, neid kes on pärit heaoluskaala vaesemalt poolelt. Ligi 18% peredest on teinud võlgu, laenates väiksemaid summasid oma sõpradelt, tuttavalte või sugulastelt. Nendel peredel aitavad pisivõlad igapäev ots otsaga kokku tulla. Umbes 9%-l peredel on võlg tekkinud aga ilma raha laenamata, neil on tasumata kommunaalmaksud. See on riskirühm – pered, kes võivad oma eluasemest ilma jääda. (EKI-TEST 1996, 1997).

Perede rahapaigutuse eelistustest

Sotsioloogiliste uuringute abil on võimalik täpsustada mitmeid perede rahaliste vahenditega käitumise aspekte. Võtame näiteks 1996. aasta juulis Tartu Ülikooli turu-uurimiskeskuse tehtud küsitluse, mille valimi suurus oli 1121 inimest. Peredele esitatud küsimused puudutasid nende kohandumist uute majandusoludega, hoiustamistegevust ja rahapaigutuse eelistusi.

Eesti krooni kasutuselevõtt 1992. aasta juunis eraldas Eesti nn. rublatsoonist ja mõjutas paljude perede majanduslikku olukorda. Seepärast võrreldakse sageli rublaaegset ja krooni tulekule järgnenud olukorda. Vastajatel paluti hinnata, kuidas on nende pere kohandunud majandusoludega pärast krooni tulekut ja kas nende elustandard on kõrgem kui rublaajal. Perede vastused jagunesid järgmiselt:

- 22,6% - meil on suuri raskusi, elatustase on langenud;
- 30,6% - elame mõnevõrra kehvemini;
- 22,8% - olukord on umbes sama;
- 12,9% - saame endale lubada rohkem kui rublaajal;
- 1,6% - meie elustandard on hoopis kõrgem kui rublaajal;
- 9,5% - ei oska võrrelda (või vastamata).

Nendest vastustest järeldub, et ca 15% peredest on Eestis saavutanud uutes majandustingimustes kõrgema elustandardi kui neil oli rublaajal, seejuures linnaperedest 17% ja maaperedest 11%. Samal ajal arvavad rohkem kui pooled pered, et nad on hakanud elama kehvemini või sattunud suurtesse majandusraskustesse.

Paremini on kohanenud uute majandusoludega perekonnad, kus on vähemalt kaks tööl käivat täiskasvanud pereliiget. Aga eriti hindavad oma majanduslikke võimalusi paremateks kõrgharidusega noored inimesed. Sellest järeldub, et siirdumine turumajandusele annab elujärje parandamisel eeliseid haritud tööjõule.

Enne rahareformi oli rahapuudusest suurem probleem kaupuudus. Uutes majandusoludes kaupuudust enam üldiselt ei ole, kuid tarbekauba ja teenuste võrdlemisi kõrged hinnad sunnivad inimesi rohkem mõtlema oma tulude ja kulude tasakaalus hoidmisele. Küsitlus näitas, et mingi osa tulude säästmine ja raha kogumine tagavaraks on jõukohane ainult 21%-le peredest. Linnades on viimastel aastatel mureprobleemiks kujunenud eluasemekulude kiire kasv, mis neelab suure osa perekonna tulust. 1996. aastal moodustasid Eestis eluasemega seoses olevad kulud keskmiselt 22,8% perede tarbimiskuludest (1995.a. 17,3%). Peredele, kelle kuludes ületas see osa 30%, võimaldati riiklikku eluasemetoetust. Seda toetust vajab möödunud aastal 13,7% peredest (1995.a. 16,4%). Peale eluasemetoetuse oli puudustkannatavatel peredel võimalik taotleda ka riiklikku toimetulekutoetust, seda vajab möödunud aastal 3,8% peredest. 1997. aastast on mõlemad riiklikud sotsiaaltoetused ühendatud ja nende maksmine on ülesandeks tehtud kohalikele omavalitsustele. Jagamisele läheb 426,5 miljonit krooni ehk 2,8% 1997. aasta riigieelarvest.

Niisugused majandusreformidega kaasnenud nähtused, nagu elustandardi muutumine ja uued turumajanduslikud ilmingud (inflatsioon, aktsiaturu tekkimine, pangateenuste laienemine jms.), on sundinud inimesi rohkem mõtlema rahaliste probleemide üle. Ka siis, kui pere ei ole võimeline otseselt raha koguma, on ikkagi tulnud aru pidada näiteks erastamisväärt-paberite kasutamise üle või pidada muid tulevikuplaane. Vastates küsimusele, milliseid rahapaigutamise võimalusi nad eelistaksid, andis kõige enam vastajaid (18,3%,

maaperede hulgast 20%) oma eelistuse raha paigutamisele kinnisvarasse perekonna elutingimuste parandamise eesmärgil.

Teisel kohal on perede rahapaigutamise eelistuste järgi raha hoidmine pangas intressi teenimiseks (selle paigutas esikohale 12,7% vastajatest). Soov teenida oma hoiuselt suuremat intressitulu on ilmselt ajendanud üha enam hoiustajaid paigutama raha tähtajalisele hoiuarvele, millel on kõrgemad intressid kui nõudehoiusel. Sama eesmärgi teenib väärt-paberite soetamine, mida eelistab 2,8% vastajatest. Suhteliselt vähe on veel ettevõtlikke inimesi, kes praegusel turumajandusele ülemineku ajal on rajanud oma äritegevuse ja eelistab investeerida oma äritegevuse laiendamisse (5,1% vastajatest).

Säästjate hulgas moodustavad enamiku majanduslikult edukad pered, kellele raha kogumine ei valmista suuri raskusi. Siiski on ka ligi kolmandik neid, kellelt säästude suurendamine nõuab visadust ja kokkuhoidlikkust. Et turumajanduse oludes uue töökooha saamine ei ole enam nii lihtne kui varem, peavad paljud inimesed (eriti vanemaalised) vajalikuks ennast kindlustada säästudega. Töötutele makstavast riiklikust abirahast (üldiselt poole aasta jooksul 240 krooni kuus) toimetulekuks ei piisa.

Viimastel aastatel on Eesti elanikkond hakanud rohkem kasutama kommertsbankade teenuseid. Plaanimajanduse ajal olid olemas ainult hoiukassad, nüüd tegutseb üle kümne kommertsbanka. Paljud ettevõtted ja asutused kannavad oma töötajate palgad otse pangavarvetele. Linnades on olemas juba küllaltki palju pankade sularahaautomaate. Käibele on tulnud ka mitmesugused kohalikud maksekaardid ja rahvusvahelised krediitkaardid, peamiselt VISA ja MasterCard.

Elanike hinnang

Eesti Konjunktuuriinstituut (EKI) on mitme küsitluse kaudu uurinud, kuidas elanikud ise hindavad oma pere majanduslikku olukorda turumajanduse tingimustes, võrreldes olukorraga, mis oli 10 aastat tagasi sotsialistliku majanduse tingimustes. Elanikel on palutud hinnata oma elu muutumist kolmes valdkonnas:

- majanduslik olukord,
- turvatunne (kuritegelike rünnete suhtes),
- vaimne vabadus.

Küsitluse andmetel (EKI-TEST 1996, 1997) väitis suur osa Eesti elanikest 1996.

aasta lõpul, et nende majanduslik olukord ja turvatunne on oluliselt halvemad, kui see oli 10 aastat tagasi. Nii väitis 51% küsitlenuist, et nende majanduslik olukord on halvem kui oli 1986. aastal, ja 68% küsitlenuist, et turvatunne on oluliselt nõrgem, kui oli 10 aastat tagasi. Ainult 27% küsitlenuist leidis, et hindas oma ainelist olukorda paremaks, kui see oli 10 aastat tagasi, ja ainult 12% küsitlenuist leidis, et turvatunne oli kindlam kui 10 aastat tagasi. Valdkond, milles elanikud tunnevad, et nad on sotsialistlikult korralt turumajandusele siirdumisest kindlalt võitnud, on vaimne vabadus. 1996. a. detsembris väitis 60% küsitlenuist, et nende vaimne vabadus on oluliselt suurem, kui oli 10 aastat tagasi, ja ainult 11% tundis end ebakindlamalt. Demokraatlikule ühiskonnakorrale iseloomulik isiksuse vaba areng, vaba tahte avaldamise õigus ja võimalus on osaliselt kompenseerinud seda kaotust, mida pered on pidanud tundma oma materiaalses elus.

Küsitlustega kogutud informatsioon elanike hinnangute, hoiakute ja arvamuste kohta kinnitab makromajanduslikule statistilisele informatsioonile tuginevat väidet, et Eesti majanduse languse alampunkt läbiti aastatel 1993-1994. Elanike aineiline olukord on hakanud aeglaselt paranema, kuid rahuloluks veel põhjust ei ole.

Eesti Konjunktuuriinstituudi 1996. aasta detsembri küsitlusest ilmnes, et ainult 1% Eesti täiskasvanud elanikest hindas riigi majanduslikku olukorda heaks ning 54% küsitlenuist hindas olukorda rahuldavaks (EKI-TEST 1996, 1997). Endiselt on üsna suur (45%) nende inimeste hulk, kes loevad Eesti majanduslikku olukorda halvaks või väga halvaks. Tervikuna oli 1996. aasta lõpul Eesti elanike hinnang Eesti majanduse kohta viimase 8 aasta optimistlikemaid - ainult 1995. aastal anti majandusele paremaid hinnanguid. On põhjust arvata, et inimeste hinnangute järgi ei ole viimase aasta jooksul toimunud väikese tagasilanguse põhjuseks niivõrd objektiivsete majanduslike raskuste suurenemine kui võrd suurte ootuste täitmata jäämine ja kohalike valimistega kaasnenud riigisiseste intriigide hoogustumine. Võrdlemisi sarnaselt Eesti majandusliku olukorraga hinnati oma pere majanduslikku olukorda. 41% elanikest hindas 1996. aasta lõpul oma pere majanduslikku olukorda halvaks.

Erinevatesse sotsiaalsetesse gruppidesse kuuluvad ja ka Eesti erinevates piirkondades

elavad inimesed hindasid majanduslikku olukorda 1996. aastal võrdlemisi erinevalt (ja see erinevus oli suurem kui sotsialismiajal). Nii pidasid tallinlastest 1996. aastal oma pere majanduslikku olukorda heaks või rahuldavaks 72% küsitlenuist, küllades andis sellise hinnangu ainult 46% küsitlenuist. Peredest, kus kuusissetulek ei ületanud 2000 krooni, hindas pere majanduslikku olukorda heaks või rahuldavaks 37% küsitlenuist. Nendest, kelle pere kuusissetulek ületas 6000 krooni, hindas 91% oma pere olukorda heaks või rahuldavaks; sellise kuusissetulekuga peresid on Eestis aga suhteliselt vähe.

Eestis ei ole lühikese arengujärgu jooksul veel jõudnud kujuneda stabiilseid varanduslikke klasse (kaasa arvatud keskklass). Inimeste varakus ei ole sageli kooskõlas sissetulekute suurusega (sotsialismi ajast pärineva kinnisvara omanikel või ka restitutsiooniga vara tagasisaanutel ei jätku sageli raha selle vara hooldamiseks). Et paljud erafirmad on alles loomise ja turule tuleku järgus, siis ei ole stabiilsed ka paljude inimeste sissetulekud. Rühmitades inimesi mitmete väga erinevate näitajate alusel (rahulolu pere majandusliku olukorraga, võlgade olemasolu, säästude olemasolu, tarbimisvõimalused jm.), saab väita, et ligikaudu 10% elanike materiaalses olukorda võis Eestis 1996. aastal lugeda suhteliselt heaks. Rahuldavaks võib hinnata ligikaudu poolte elanike majanduslikku olukorda ja igapäevase ainelise kitsikusega peab võitlema ligi 40% täiskasvanud elanikest.

Positiivne on see, et kuigi Eesti elanikud ei saa ei riigi ega oma pere majandusolukorrale praegu veel head hinnangut anda, on inimesed majanduses toimuvaid positiivseid muudatusi siiski tunnetanud. Küsitlustega kogutud informatsioon näitab, et hinnangud oma pere ja Eesti majandusliku olukorra kohta on alates 1993. aastast muutunud optimistlikumaks. 1992. aastal hindas Eesti majanduslikku olukorda heaks ainult 9% elanikest, aga 1996. aastal andis majandusele sellise hinnangu 54%.

Euroopa Liit kasutab Euroopa riikide majandusliku arengu suundade uurimisel nn. baromeetrite meetodikat ja perioodiliselt korraldatava sotsioloogilise küsitlusega uuritakse peale tööstus- ja kaubandusfirmade juhtide hinnangu ka tavatarbijate hinnangut majanduslikele probleemidele (sh. tööpuudusele, hindade tõusule, säästmis- ja ostuvõimalustele). Euroopa Komisjoni (baromeetri) ankeet-

di küsimustel põhinev nn. tarbijate majandusliku kindlustunde indikaator (pere hetkeolukorrale ja tulevikule, riigi olukorrale ja tulevikule ning püsikaupade ostu võimalusele antud positiivsete ja negatiivsete hinnangute /protsentides/ vahe) hakkas Eestis 1993. aastal muutuma positiivsemaks. 1996. aastal see suund peatus ja 1996. aasta lõpul oli indikaatori näit Eestis -8, (Soomes +14, Saksamaal -22, Euroopa Liidu keskmine -17). Jälgides Eesti majandusliku kindlustunde indikaatorit sotsiaal-demograafiliste gruppide viisi, näeme, et Eesti meeste majanduslik kindlustunne on (nagu teisteski Euroopa riikides) naiste omast suurem. Noored tunnevad ennast Eesti kiirelt arenevas majanduskeskkonnas samuti oluliselt kindlamini kui eakad. Nii oli alla 29-aastaste inimeste kindlustunde indikaator +4 ja üle 65-aastaste kindlustunde indikaator -15. Tallinlaste majanduslik kindlustunne on oluliselt tugevam kui Eesti keskmine ja kõige ebakindlamalt tunnevad end Eesti väikelinnade elanikud (Tarbijabaromeeter, 1996).

Paljud Eesti väikelinnad ja asulad on sotsialismi ajal arenenud monofunktsionaalseteks keskusteks, kus kogu majanduselu on seotud üheainsa ettevõtte arenguga. Selle ettevõtte ebaedu või pankrotistumine halvab kogu asula elu, nagu see on juba mõnes kohas juhtunud (Võhmas, Järvakandis, Orul). Eesti valitsuse üks olulisi ülesandeid on kaotada selline monofunktsionaalsus, teadliku regionaalpoliitikaga aidata kaasa töökohtade loomisele ja mitmekesise ärielu tekkimisele.

Positiivne on, et areneva turumajanduse oludes on hakanud aina rohkem väärtustuma haridus. 1996. aasta detsembris korraldatud küsitluse andmetel võib öelda, et kõrgema haridusega küsitletutel on majanduslik kindlustunne tugevam kui kesk- ja algharidusega küsitletutel. Suhteliselt kindlalt tunnevad end ka kõrge kvalifikatsiooniga oskustöölised. Majanduslik kindlustunne on paraku väga nõrk põllumajanduses töötavatel inimestel; arvatavasti on see otseses seoses kogu selle majandusharu raske

olukorraga, aga ka muude linna ja maa vaheliste erinevustega.

Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi nõukogude ühiskonnast turumajanduslikku ülemineku keerukaimad ja raskeimad ajad on jäänud seljataha, pole ühiskonna ümberstruktureerumise protsess kaugelki läbitud. Paljud sotsiaal-majandusliku arengu indikaatorid hälbivad aastasiseselt ja ka aastate piires, võtmata kujunenud tendentsi ilmet. Sageli ähmastavad pilti ka üleminekuajal sotsiaalprotsesside mõõtmise meetodikas tehtud muudatused, mis pole taganud seni avaldatud arvandmestiku ühismõõdulisust ja ranget võrreldavust.

Lähiaastate peamiseks probleemiks jääb ilmselt see, kuidas saada jagu suundumusest ühiskonna jaotumisele kolmeks üksteisega mittedobituvaks koosluseks - 5-10% üliedukaid peresid, 10-15% tõrjutud peresid ja 75-85% neid peresid, keda lahutab tõrjutiist mitmekordne tulu ja tarbimise erisus. Selle tendentsi kinnistumine ja süvenemine võib muutuda destabiliseerivaks teguriks, sest ühiskonna sidususe tugevnemise asemel tekivad ühiskonna sotsiaal-majanduslikult erinevate osade vahel inimestele ületamatuna tunduvad barjäärid, mida järjest rohkem püütakse ületada tavakäitumise piiridest väljumisega. Samalaadsed ohud ilmnevad neis piirkondades, kus on tekkinud depressioonikolded (Orul, Võhmas, Sillamäel jm.). Ainus ühiskonnale kui tervikule kättesaadav vahend sellele ohule vastuseismiseks on riigi sotsiaalpoliitika, milles peaks oluliselt tugevnema nende inimeste ja perekondade abistamine (sotsiaalne rehabilitatsioon ja mitmekesised rahalise ja organisatsioonilise toetamise vormid), kes seni pole rahuldavalt kohanenud ühiskonna ja majanduse kiirete muutustega.

Kirjandus:

EKI-TEST 1996, 1997. Eesti Konjukturiinstituut, Tallinn.

Tarbijabaromeeter, 1996. *Konjuktuur*. Nr. 4.

Eluase kuulub inimese põhiliste vajaduste hulka. Eluase on inimarengu eeldus. Kui enamikul ühiskonnaliikmetel on eluase, siis saab sellest tähtis sotsiaalse stabiilsuse allikas, eriti kui ta on omand. Eluase loob sotsiaalset sidusust, olles samal ajal selle sidususe tulemus. Eestis on taasiseseisvumisjärgsed ümberkorraldused ja muutused puudutanud eluasemesfääri kõige otsesemalt. Eluaseme korraldamisest on saanud turumajanduse osa. Täiesti uued probleemid pingestavad suure hulga inimeste elu. Lausa teravaks on muutunud nõukogude ajal nationaliseeritud ja nüüd tagastatud majade omanike ja üürnike suhted. Mõne sotsiaalse grupi nt. noorte, paljulapseliste perede ja üliõpilaste võimalusi elamispiinavajadust rahudada piiravad nende gruppide tagasihoidlikud rahalised võimalused. Osa elanikke ei suuda madala sissetuleku tõttu eluaseme eest maksta, seda uuendada ega remontida. Üürivõlglasti on hakatud kohtu korras nende elamispiinalt välja tõstma. Samal ajal soetavad uusrikkad kallihinnalisi maju ja kortereid. Nii saavad inimeste kasvavad sotsiaalsed ja varanduslikud erinevused väga selge ja sümboolse materiaalse väljenduse.

Probleem on selles, et eluasemesfääris kiiresti tekkivad erinevused võivad hakata ohtlikult riivama inimeste õiglustunnet, tekitama sotsiaalset pessimismi ja oma riigist võõrandumist. Samuti on täheldatud, et kõigist põhivajadustest ja tarbimisvaldkondadest põhjustab kindla eluaseme (kodu) kaotus kõige kiiremini isiksuse degradatsiooni. Seetõttu on hästi läbimõeldud elamupoliitika tähtsust raske ülehinnata.

Elamusuhete areng

Eesti elamureformis võib selle formaalsest algusest (1991) saadik eristada perioode, millal oli tähtsaim üks või teine ümberkorralduste valdkond.

- Nationaliseeritud elamute tagastamine (1991-1996). Tagastamine elavnes 1994. aastal.

- Pärast II maailmasõda ehitatud riiklike ja munitsipaallüürikorterite erastamine (1994-1996). Kõige rohkem erastati aastatel 1995-1996.

- Eluasemelaenu turu teke (1992-1996). Tähelepanuväärselt laienes turg 1996. aastal.

- Elamute (korterite) juurde kuuluva maa erastamine (1996), mille tulemusena tekib kinnisomand. See protsess on algusjärgus ja kulmineerub eeldatavasti 1997-1999.

- Korterühistute moodustamine (1995-1996). Kulgeb aeglaselt, kulmineerub ilmselt 1997-1998.

Kuigi ükski allreformidest ei ole veel lõppenud, on toimunud muutuste tulemusena Eesti ühiskond sotsiaalselt ja majanduslikult diferentseerunud. Elamureformi alguses ei teadvustatud, et nimetatud valdkonnas ettevõetavad ümberkorraldused võimendavad või süvendavad kihistumist sellisel määral, nagu hiljem selgus.

Avalik võim on peatähelepanu pööranud reformi majanduslikele aspektidele. Riikliku elamufondi erastamine peaks ühelt poolt vähendama riigi kulutusi ja teiselt poolt parandama elamute hooldamist, usaldades selle seniste üürnike, nüüdsete korteriomaniike kätte. Sotsiaalsete, ühiskonda siduvate ja tugevdavate mehhanismide loomine, mis võimaldaks tagada vähemalt senise elamistingimuste taseme siirdeperioodil raskustesse sattunud elanikerühmadele, on jäänud tagaplaanile.

Elamuturu alged kujunesid Eestis 1992-1994, kui suuremates linnades (Tallinnas ja Tartus) rakendati asustusõiguse ostu-müügi põhimõtet (üürikorteri kasutusõiguse ostu-müük koos õigusega see korter hiljem erastada). Kõige rohkem osteti-müüdi asustusõigust 1992. aastal. Hiljem hakkas asustusõiguse tehingute arv vähenema ja korteritur mahtu, hindu jms. hakkasid määrama juba eraomandusse läinud korteritega tehtavad tehingud. Eestis oli 1996. a. keskmiselt ühe inimese kohta kasutada korteri (elamu)

üldpinda 21,6 m², sh. erasektoris 23,3 m² ja avalikus sektoris 21,2 m².

Käesoleval ajal on korteriturul kujunenud paikkondlikud hinnataseme erinevused, kõrgeimad hinnad on märgatavad Tallinnas (joonis 4.1.).

Igasugune riik reguleerib mingil moel elamuturgu. Avalik võim sekkub elamuturgu nii üürikorterite ehitamise, üürnike subsiddeerimise, omaniku-asustuse ja isehitamise soodustamise ning eraehitusettevõtjate subsiddeerimise kui ka maa- ja planeerimispoliitika kaudu. Riigi osalusel üürikorterite ehitamine, jaotamine ja hooldamine on kõige otsesem ja avalikkusele tajutavaim moodus pakkuda elamispinda nendele, kes seda ise muretseda ei suuda või mingil põhjusel (töö iseloom, perekonnaseis jms.) ei soovi.

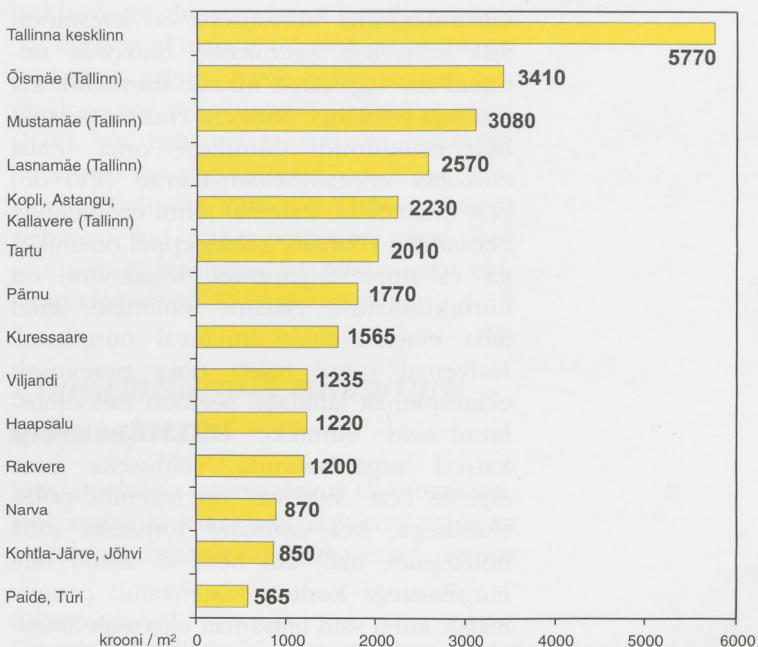
Ühiskondliku üürisektori arendamises võib lääneriikides eristada kahte suunda. USA-s, Kanadas ja Austraalias (klassikaline näide USA, nn. alamkihtidele mõeldud üürisektor) on see mõeldud ainult suhteliselt väikese rühma väga vaeste elanike tarbeks. Lääne-Euroopas on see elamumajanduse osa olnud tavakohaselt vaadeldav kui vajalik ja loomulik riigi ühiskonnakorralduse valdkond (klassikaline näide Suurbritannia, keskkihtidele mõeldud üürisektor).

Ühiskondliku üürielarumisektori kahe arendamisviisi eelised ja puudused võtab kokku Bourne (1981) (kiil 4.1.).

Eestis on omaks võetud USA käsitusviis, mille teoreetiliseks põhjenduseks on nn. vaba elamispinna filtreerumisteooria.

JOOONIS 4.1.

Kahetoalise korteri 1m² keskmine hind (kr.) 1997. a. märtsis
Allikas: Äripäev, 31.03.97.a.

Koguneb aga järjest rohkem andmeid, mis räägivad filtreerumisteooria puudustest. Jõukamate kodanike käest vabanevat elamispinda ei saa väikese sissetulekuga grupid, sest selle kasutusviisi muudetakse (kontori- ja äripindadeks). Sellise suuna takistamiseks pakutav üürnike subsiddeerimine on kallim ja ebaefektiivsem kui kasumit mittetaotleva elamusektori toetamine (Harloe, 1988; 41-85).

KIIL 4.1.

Ühiskondlike üürisektorite eelised ja puudused

Keskkihtidele mõeldud ühiskondliku üürisektori (Suurbritannia tüüp) võimalikud eelised:

- püüab pakkuda eluaset otse nendele, kes seda vajavad;
- vähendab getode moodustumise ohtu;
- teenib suurt eluasemenõudluse skaalat ja soodustab mõningast sotsiaalset integratsiooni;
- võimaldab kokkuhoidu avalike teenuste pakkumises.

Keskkihtidele mõeldud ühiskondliku üürisektori (Suurbritannia tüüp) võimalikud puudused:

- nihutab ressursid erasektori ühiskondlikku sektorisse, elamumajanduses kasutatavate vahendite kogumaht ei pruugi suureneada;
- võib tekitada kuluka bürokraatiaaparaadi;
- sageli subsiddeeritakse neid, kes seda tegelikult ei vajagi;
- vähendab rännet, muudab tööjõuturu ebatäiuslikumaks;
- võib lõppkokkuvõttes hävitada eraüürisektori.

Alamkihtidele mõeldud ühiskondliku üürisektori (USA tüüp) võimalikud eelised:

- võib suurendada elamumajandusele määratud vahendite kogumahtu eraviisilise investeerimise soodustamise kaudu;
- väldib bürokraatia paisumist;
- teenindab ainult neid, kel on väga suured (majanduslikud) raskused;
- puudutab suhteliselt paikseid elanike grupe;
- toetab kaudselt suurt eravalduses olevat üürielarumise fondi.

Alamkihtidele mõeldud ühiskondliku üürisektori (USA tüüp) võimalikud puudused:

- puudutab väga väikest osa elamispinna vajajatest;
- tavaliselt moodustuvad väikese sissetulekuga inimeste getod;
- ei soodusta sotsiaalset segunemist;
- fragmenteerumine suurendab avalike teenuste maksumust.

Allikas: Bourne 1981; 218.

Tagastatud majade üürnikud elamuturul

Omandireformi tulemusena on käesoleval ajal suhteliselt keerukasse olukorda sattunud nn. tagastatud majade üürnikud, kel puudub võimalus, erinevalt endisaegse riikliku elamufondi üürnikest, oma senist elukohta erastamisväärtpaberite (EVP-de) eest omandada. Paremal juhul on elukohta erastamine võimalik kokkuleppel omanikuga vabaturu tingimustel, tõenäoline on üürnikustaatuse edasine säilimine, kuid juba eraomandusse kuuluval üüripinnal. Halvemal juhul tuleb oma praeguselt elamispiinalt lahkuda. Seetõttu iseloomustavad neid üürnikke ebakindlustunne ja katsed organiseeruda võitluseks oma õiguste eest. Valdavalt on tegemist põliselanikega, kes osutasid tõrjutuks juba nõukogude ajal, kui neile ei antud uut, mugavustega korterit vastehitatud paneelmajas, kuhu said lihtsamalt eluaseme immigrandid. Siis seisnes nende tõrjutus selles, et nad ei saanud paremat, vaid pidid jääma oma vanale elamispiinale, nüüd ähvardab tõrjutus väljenduda selles, et nad peavad sellelt lahkuma.

1997. a. veebruaris hakati väljastama tagastatud majade üürnikele määratud eluasemelaene. See katse ära hoida sotsiaalsete pingete "ülekuumenemist" ja anda sellele sihtgrupile soodne võimalus leida elamuturul oma korteriprobleemile lahendus, on saanud kahesuguseid hinnanguid. Ühelt poolt väidetakse, et tegemist on ülisoodsa laenuga (laenu on võimalik tagasi maksta EVP-des), teisalt esitatakse arvamust, et

suur osa üürnikest jääb siiski laenuvõtjate seast välja. Üks põhjus on nõudmine tasuda kolmandik korteri ostmiseks vajalikust rahasummast oma vahenditest (rahas) ja teine põhjus pankade nõue, et laenajal oleks üsnagi kõrge jooksev sissetulek (3 tuhat krooni kuus leibkonna kohta).

1996. a. novembris küsitleti Tartu linnavalitsuse tellimisel üürnikke, kes elasid tagastatud majades, et hinnata nende valmisolekut ja võimalusi osaleda eluasemelaenude turul. Küsimustik puudutas elamistingimusi, perekonna ainelist seisut (tagastatud kinnisvara, suvilad-maamajad jms.) ja rahulolu olemasoleva korteriga. Küsitlusest selgus, et üle poole vastanutest on oma praeguses elukohas elanud väga pikka aega - kas kogu elu või üle 20 aasta (joonis 4.2.).

Maja, milles siiani elatud, on tüüpiline enne 1940. aastat ehitatud 3-12 korteriga korterielamu. Ühe kuni kahe korteriga majas elab ainult 6% vastanutest. Kasutatav korter on valdavalt 2-3-toaline (57%). Ühetoalises korteris või kööktoas elab vastavalt 12% ja 11% üürnikke. 29% vastanutest väitis, et nende majas on viimase aasta jooksul tehtud remonti, 2% vastanutest ütles, et neile on teada tehtud tööde maksumus. Et valdav enamik majaomanikke võtab maksimaalset üüri, on tegemist üüritulude saamisega elamu hooldamisest loobumise hinnaga. Hoolduseta jäetud omandi kvaliteet ja turuväärtus aga vähenevad.

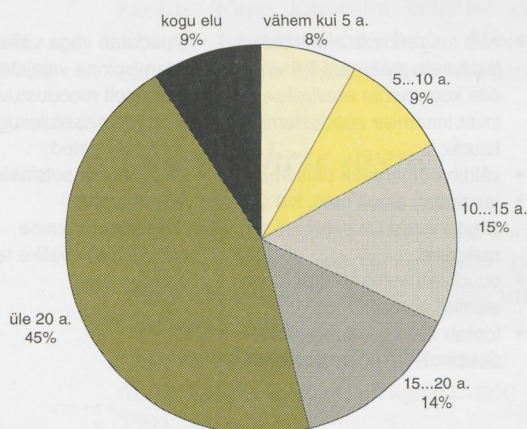
Küsitletud üürnike hulgas oli väga vähe neid, kes said natsionaliseeritud vara tagastamise kaudu oma majanduslikku seisut parandada. 79%-l vastanutel polnud midagi tagasi nõuda, samal ajal kui Eesti keskmisena on umbes 1/3 leibkondadest omandireformi õigustatud subjektid. Seega ei ole üürnike käsutada kinnisvara, mida kasutada pangalaenu garantiina eluasemelaenu võtmiseks. Küsitletute hulgas oli väga vähe ka aianduskruundi (10%) ja suvila (4%), pisut rohkem maamaja (32%) kasutamise võimalust omavaid peresid.

Enamik küsitletuid ei olnud rahul oma elamistingimustega. Rahulolijaid oli 18%, suurem osa neist kasutas 2-3- või 4-5-toalist korterit. Ühetoalise korteri elanikud ei olnud enamasti oma elamuolukorraga rahul. Peaaegu pooled (46%) vastanutest kavatsesid elukohta vahetada, paljud kõhklesid (joonis 4.3.). Seega võivad tagastatud majade üürnikud avaldada lähemal ajal võrdlemeisi suurt survet korteriturule.

JONIS 4.2.

Tagastatud majade üürnike praeguses elukohas elatud aastad

Allikas: Tartu Linnavalitsuse 1996. a. uuring.

Elukohavahetusplaanide peamine põhjus on asjaolu, et ei ole jõutud korteri omanikuga selle edasise üürimise suhtes kokkuleppele. Muude põhjustena nimetati ka praeguse eluruumi kitsaksjäämist ja suuri pidamiskulusid. Uue elukoha otsimisega ei olnud 43% vastanutest tegelema.

Uue eluaseme muretsemiseks tänapäeval hädavajaliku laenu saamise võimalustest olakse enim kursis sellega, mida pakuvad pangad. Elukohta vahetada soovijatest väitis 36%, et nad teavad enam-vähem pankade laenuitingimusi, ning 18%, et nad on nendest nõuetest-tingimustest midagi kuulnud. Eesti Eluasemefondi ja Tartu eluasemefondi laenuitingimustest ei teadnud midagi 61% vastanutest.

Demograafiliste näitajate poolest sarnanevad tagastatud majade üürnikud kogu elanikkonnaga (joonis 4.4.). Keskmine korteritaotleja leibkond on enam-vähem sama suur kui keskmine Eesti leibkond - 2,42 liiget.

Tagastatud majades elavatest inimestest on ühed parimas tööeas ning võimelised korteriturul läbi lööma, teised on korteriturul raskustes oma pere koosseisu tõttu (suured pered, keda omanikud ei soovi oma majja üürnikuks), kolmandad vanuse tõttu. Paistab silma eakate inimeste (üksikute ja paaride) ning mittetäielike perekondade suurem osatähtsus. Niisugustel elanikel on korteriturul väiksem konkurentsivõime kui teistel. Kehtivate seaduste järgi on tagastatud majade üürnikel õigus taotleda omavalitsuselt munitsipaalkorteri.

Munitsipaalkorteri järjekorras olevad tagastatud majade üürnike pered jagunevad kolme-nelja rühma, kelle korterimuret tuleb lahendada erinevalt:

- Üksikud, pensioniealised ja invaliidid, kes ei nõua omavalitsuselt korterit, mida saaks erastada. Nende probleemi võimalik lahendus on sotsiaalkorteri andmine.

- Üksikud ja paarid, kes nõuavad endale erastamisele kuuluvat korterit. Sellistele leibkondadele on kehtestatud võimalus erastada vabu eluruumi avaliku enampakkumise teel. Arvestades omavalitsuste käsutuses olevaid eluruumi, omavalitsuste kohustusi elamispinna vajajate (sotsiaalkorteri vajajate) vastu ja kehtivat seadusandlust, ei ole praegu muid lahendusi selle elanikerühma jaoks võimalik pakkuda.

- Perekonnad, kes peavad labkuma üüripinnalt (või soovivad seda teha) ja on nõus vaeva nägema ning tegema kulutusi. Nende isikute taotluste toetamiseks ja ise-

seisvalt korteriturule suunamiseks tuleks luua võimalikult soodsad laenuitingimused, kombineerides laenuraha (kas pangast võetud laen või eluasemefondi laen) ja toetusi.

Tagastatud majade üürnike probleem on piirkonniti erinev. Kirde-Eestis seda ei ole, maal on see põllumajandusreformi jooksul (hästi või halvasti) lahendatud, väikelinnades on see vähem terav, ent kõige teravam on Tallinnas, Pärnus ja Tartus (viimasel pehmem kui kahes esimeses, sest linn purustati II maailmasõjas ning varem ehitatud elamufondi säilis seega vähem).

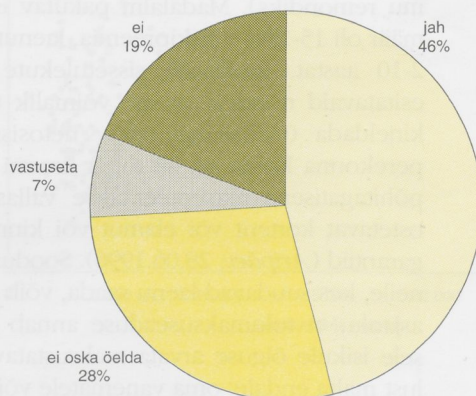
Eluasemelaenu elamuturu mõjutajatena

Eluasemelaenu kättesaadavus (laenuressurside maht) ja suure osa elanike suutlikkus muretseda eluaset olemasolevaid laenu-

JOONIS 4.3.

Tagastatud majade üürnike kavatsused elukohta vahetada

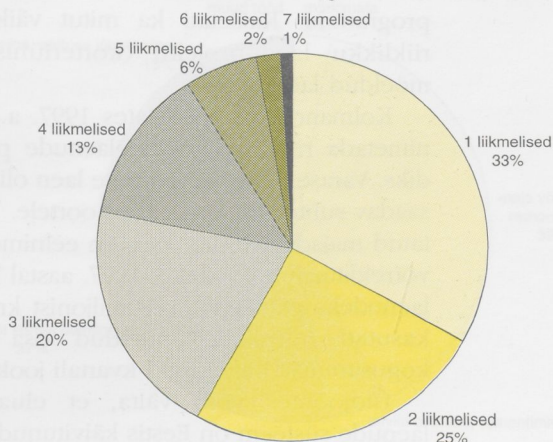
Allikas: Tartu linnavalitsuse 1996. a. uuring.

JOONIS 4.4.

Tagastatud majade üürnike leibkondade suurus

Allikas: Tartu Linnavalitsuse 1996. a. uuring

saamistingimusi, elamuturu hinnataset ja perekonna sissetulekuid ning säästmisvõimalusi arvestades mõjutavad väga oluliselt riigi üldise arengu kiirust. Eluaseme-laenudeta ei toimi tänapäeval ükski väljakujunenud elamuturg ja laenuuru mõjutamine on riigi elamupoliitika oluline osa.

Elamuehituslaenude kasutamise võimalused on Eestis viimastel aastatel nii jõudsalt suurenenud, et võib rääkida isegi laenuaregu etappidest.

Esimene etapp - munitsipaalsete elamuehituslaenude periood (alates 1992. a.). Sellel perioodil olid olulised laenuandjad Tartu ja Tallinna eluasemefondid. 1995. aastast tehtavad katsed luua riiklikku elamuehituslaenude süsteemi ei mõjutanud algul olulisel määral ehitust ega kinnisvaraäri.

Teist etappi (alates 1996. a.) eluaseme-laenude turul võib kirjeldada kui kommerts-pangalaenude väljastamise avaratumist. 1996. aasta keskel väljastas eluasemelaene 10 Eesti panka. Laenud olid määratud eluaseme omandamiseks (korterit või elamu ehituseks või ostuks) ja laiendamiseks (elamu juurdeehituseks) või uuendamiseks (korterit või elamu remondiks). Madalaim pakutav intressimäär oli 15-16% + riskipremia, laenu tähtaeg 2-10 aastat. Jooksvate sissetulekute kohta esitatavaid nõudeid ei ole võimalik üheselt kirjeldada (väikseim nõutav netosissetulek perekonna kohta on 45 tuhat krooni kuus), põhitagatisena aktsepteeritakse vallasvarana ostetavat korterit või elamut või kinnisvaragarantiid (*Äripäev*, 28.06.1996). Soodustuseks neile, kes suudavad laenu saada, võib pidada asjaolu, et tulumaksuseaduse annab füüsilisele isikule õiguse arvata maksustatavast tulust maha endale, oma vanematele või lastele eluaseme soetamiseks võetud laenu intressid.

1996. aasta jooksul koostas valitsus tagastatud majade üürnikele-omanikele määratud, EVP-laenuks nimetatud, laenu programmi. Katsetati ka mitut väiksemat riiklikku laenuprojekti (korterihistutele mõeldud laenud jm.).

Kolmandat etappi (alates 1997. a.) saab nimetada riiklike eluasemelaenude perioodiks. Varasem, nn. noore pere laen oli kättesaadav suhteliselt vähestele noortele. Tagastatud majade üürnike laen on eelnimetatust võrreldamatult soodsam. 1997. aastal kokku laenudeks planeeritud 88 miljonist kroonist kasutati üürnikele mõeldud osa (60% kogusummast) ära juba I kvartali jooksul.

Üldjoontes võib väita, et eluaseme-laenude süsteem on Eestis käivitunud. Seda

viivad ellu erinevad laenuandjad - eluasemefondid ja kommerts-pangad. Selgub, et erinevate laenuandjate klientuur on samuti erinev oma sotsiaal-majandusliku staatuse ja laenuvõtmise eesmärkide poolest.

Näiteks on Tartu eluasemefondi laenu-tegevusel järgmised iseärasused.

- Laenuvõtjad on valdavalt noored inimesed (40% 25-29-aastasi, 25% 30-34-aastasi). Peamiselt kulutatakse laenatud raha vanema kasutatud korteri ostmiseks, remondiks, ka poolelioleva eluruumi ehituse lõpetamiseks. Uusehituse finantseerimist, mis on Eesti Eluasemefondi eesmärk, ei võimalda Tartu fondi väike laenuressurs.

- Laenuvõtjad on Eesti keskmise või keskmisest väiksema sissetulekuga inimesed, kes ei saa laenu ei Eesti Eluasemefondilt ega ka pankadelt. Kõige suurem laenuvõtjate rühm oli 1995. aastal 2-3 tuhat krooni teeninud pered (25%), võrdsest 21% oli 1-2 tuhat krooni ja 3-4 tuhat krooni teeninud peresid. Keskmise palk oli sel ajal Eestis 2,3 tuhat krooni kuus.

- Eluasemelaenud aitasid märkimisväärselt parandada laenuvõtjate elamistingimusi. Enne laenuvõtmist oli keskmise perekonna kasutada 2,1 tuba, pärast laenu kasutamist 2,7 tuba. Algselt oli 31% perede käsutuses 1 tuba, pärast laenuvõtmist oli sellistes elamistingimustes elavaid perekondi ainult 12%.

- Fondi tegevus kujundab soodsa hoiaku edaspidiseks laenuvõtmiseks. 62% fondi klientidest on valmis ka tulevikus oma elamistingimusi parandama laenuga ning nõus vajaduse korral pantima oma eluruumi.

Eesti Eluasemefondi laenud (riiklikud laenud) olid ja on kättesaadavad suhteliselt väikesele elanikerühmale. Laenuressurs oli 1995. aastal 14 milj. kr. ja 1996. aastal 30 milj. kr. Noore pere (alla 30-aastased) laen, mida väljastati 50-500 tuhande krooniste laenusummadena 20 aastaks kümneprotsendise aastaintressiga, oli küll kommerts-pangalaenudest tunduvalt soodsam, kuid keskmisele noorele perele ikkagi kättesaamatu. Laenu sihtus (laen on mõeldud uue eluruumi ehitamiseks või ostmiseks) ning tema saamiseks nõutavad jooksvad sissetulekud (vähemalt 5 tuhat krooni kuus) teevad selle sobivaks ainult 2-3%-le Eesti peredest.

1996. aasta novembris Tartu linnavalit-suse tellitud uuringus analüüsiti esimest korda Eestis eluasemelaenu saamiseks juhu-valimit ühele tüüpilisele Eesti kommerts-pangale esitatud taotlustest. Selgus, et panga-laenu taotlejate seas on ülekaalus mehed

(68%). Laenuataotlejate keskmine vanus oli 34,7 aastat, väikseim vanus 19 ja suurim 61 aastat. Taotlejate hulgas oli kõige enam (51%) kõrgharidusega isikuid (joonis 4.5.).

Perekonnaseisu järgi olid ülekaalus seaduslikus abielus olijad - 62%. Vabaabieliu elavaid laenuataotlejaid oli 13%, üksikuid ja lahutatuid 12% ja 7%.

Keskmiselt oli laenuaotluse esitamise aegses töökohas ametis olnud 4,2 aastat. 20% laenuataotlejatest oli oma tolleaegsel töökohal töötanud vähem kui üks aasta. Töökohtadest olid suurima osatähtsusega (59%) aktsiaseltsid, märkimisväärne oli ka hariduse ja meditsiinalal töötavate isikute osa (kokku 15%). Ameti järgi moodustasid laenuataotlejatest kokku 40% juhtivtöötajad (tipp- ja keskastmejuhid) ning raamatupidajad. Tulu järgi kuulusid arvukaimasse laenuataotlejate rühma (58,8%) need, kelle netotulu oli 2000-5000 kr. kuus (joonis 4.6.).

Oma korter oli 42%-l, oma maja 22 %-l laenu taotlenutest. 36%-l laenuataotlejatest ei olnud omaette elamispinda, nad elasid vanemate juures, üürikorteris, ühiselamus või hotellis. Võib oletada, et see rühm on taotlenud laenu eraldiasuva elamispinna muretsemiseks.

Laenu kasutamise eesmärkide hulgas (joonis 4.7.) on peaaegu võrdsed maja või korteri ostmine (37%) ja remontimine (39%). Elamispinna ehitamiseks või pooleli-oleva ehituse lõpetamiseks taotletavaid laene (st. uut elamispinda tootvaid laene) on analüüsitud avalduste arvust 13%.

Kahe suurema eluasemelaenu liigi (komertspangalaen ja Tartu eluasemefondi laen) võrdlusest võib teha järgmise kokkuvõtte.

- Tartu Eluasemefondist laenuvõtnu on keskmiselt 7-8 aastat noorem kui komertspangast laenu võtnu.

- Kummaski laenuvõtnu rühmas ei ole suurel osal omaette elamispinda. Seega kujundavad laenuurgu ühelt poolt isikud, kellest mitte kõik ei vabasta eluruumi teistele (ei too vaba pinda turule). Teisalt on selles olukorras laenuvajadus suhteliselt suur, sest neil isikutel pole võimalik saada raha uue elamispinna ostmiseks vana eluruumi müügist.

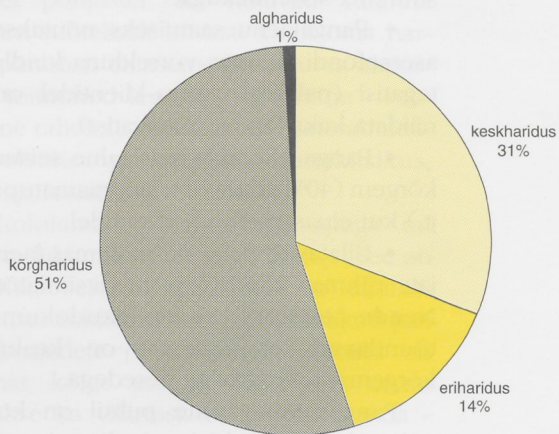
- Eluasemelaenu võtjal on kõrge haridustase (51% pangalaenu saanutest on kõrgharidusega).

- Laenude sihituse poolest (esikohal on eluruumi ost, maja või korteri remont, ehituse lõpetamine) on kaks laenajate rühma sarnased.

JOONIS 4.5.

Pangalaenu taotlejate haridus

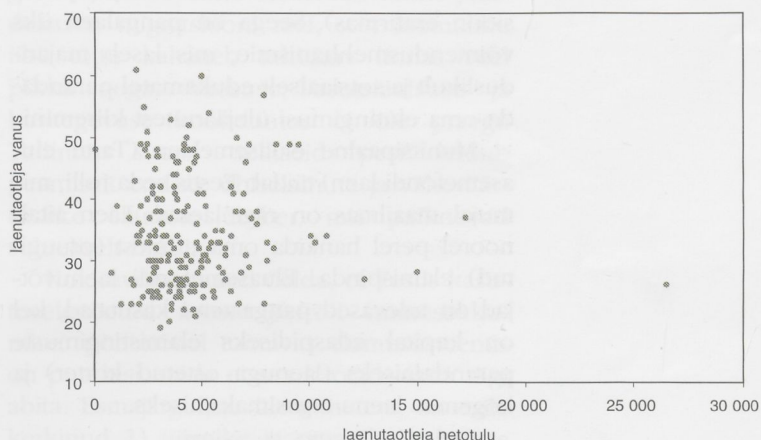
Allikas: Tartu Linnavalitsuse 1996. a. uuring.

JOONIS 4.6.

Pangalaenu taotlejate vanus ja netotulu

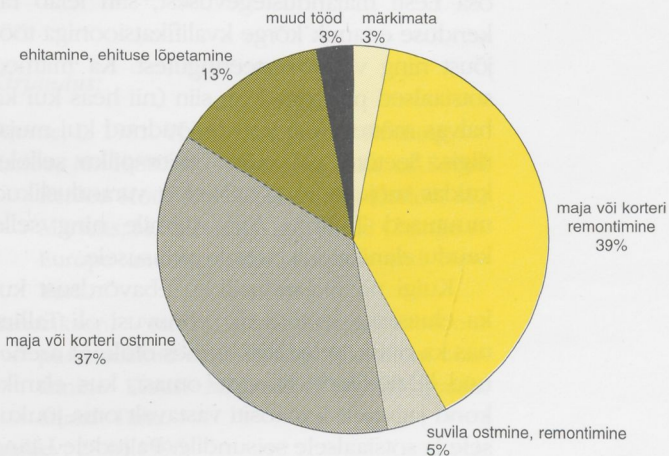
Allikas: Tartu Linnavalitsuse 1996. a. uuring.

JOONIS 4.7.

Pangalaenu kasutamine

Allikas: Tartu Linnavalitsuse 1996. a. uuring.

- Pangalaenu võtjad on võrreldes eluasemefondi klientidega ligikaudu 1,5 korda suurema sissetulekuga.

- Pangalaenu saamiseks nõutakse eluasemefondi laenuga võrrelduna kindlamaid tagatisi (paljudel panga-klientidel on ette näidata kaks kinnisvaratagatist).

- Panga klientide sotsiaalne seisund on kõrgem (40% juhtivtöötajad, raamatupidajad jt.) kui eluasemefondi klientidel.

- Üllatavalt palju on mõlemas laenuvõtjate rühmas haridus- ja meditsiinitöötajaid. Nende esitatud sissetulekudokumendid tõendavad, et tegemist on keskmisest kõrgemat tulu saavate peredega.

Pangalaenu võtjate puhul on kujukalt näha, kuidas kuhjub ainealine ja vaimne kapital. Nimelt on pangalaenu saamise eelduseks kinnisvara (paljude laenuvõtjate puhul on selleks tagastatud, n.-ö. eestiaege omand), sotsiaalne taust (kõrgharidus) ja majanduslik edukus (kõrgepalgaline ametikoht avalikus sektoris või juhtpositsioon erafirmas). Seega on pangalaen üks võimendusmehhanismie, mis laseb majanduslikult ja sotsiaalselt edukamatel parandada oma elutingimusi ülejäänutest kiiremini.

Munitsipaalne eluasemelaen (Tartu eluasemefondi laen) täidab Eestis seda rolli, mis mujal maailmas on riigi laenul. Laen aitab noorel perel hankida oma esimest (pruugitud) elamispinda. Eluasemefondi laenuvõtjad on tulevased pangalaenu kasutajad, kel on kapital edaspidiseks elamistingimuste parandamiseks (laenuga ostetud korter) ja kogemus laenu tagasimaksmiseks.

Linnaruumi polariseerumine Tallinnas

Tallinna kui pealinna on koondunud valdav osa Eesti majandustegevusest, siin leiab rakenduse enamik kõrge kvalifikatsiooniga jõudust ning välisinvesteeringutest. Ka mitmed sotsiaalsed protsessid on siin (nii heas kui ka halvas mõttes) kaugemale jõudnud kui mujal riigis. Seetõttu on mõtet heita pilku sellele, kuidas mõjuvad sotsiaalsed ja varanduslikud muutused Tallinna linnaruumile ning selle kaudu elanike sotsiaalsele sidususele.

Kuigi nii majanduslikku ebavõrdsust kui ka eluaseme kvaliteedi erinevusi oli Tallinnas ka nõukogude ajal, erines olukord arenenud lääneriikide linnade omast, kus elanikkond jaguneb linnaositi vastavalt oma jõukusele ja sotsiaalsele seisundile. Paljudele Lääne

suurtele linnadele omased väärnähtused (getod, kuritegevuse, vaesuse, töötuse ja asotsiaalsete gruppide kontsentratsioonialad) puudusid. Sotsiaalse struktuuri mõju linnaruumile ei olnud märkimisväärne, ehkki mingil määral olid erineva seisundiga piirkonnad Tallinnas hoomatavad ka sotsialismi ajal. Paremateks peeti äärelinna eramupiirkondi, kesklinna häid asumeid ja majaderühmi, halvemateks migrantidest tööstustöölise ühise lamuid ja kesklinna madala kvaliteediga elamufondi. Tallinnas on inimesed linnaositi suhteliselt paiksed, seda on põhjustanud eluaseme valiku võimaluste nappus viimastel aastakümnetel ja majanduslike võimaluste piiratus praegu.

Liberaalsele turumajandusele siirdumise tõttu toimusid kiired muutused elanike majanduslikus olukorras: kasvas ebavõrdsus ja leidis aset kiire varanduslik kihistumine. Koos sellega on hakanud toimuma muutused ka linnaruumis: inimesed püüavad oma eluasemeolukorda viia kooskõlla oma majanduslike võimalustega ja väärtushinnangutega. Kihistumine on toimunud kiiremini kui elanikkonna ruumiline ümberpaiknemine linnas. See on ka arusaadav, sest enne peab muutuma inimese majanduslik olukord ning alles siis on võimalik või hädavajalik muuta elamistingimusi. Seetõttu elavad rikkad ja vaesed ikka veel kõrvuti nii äärelinna paneelmajades kui ka väikeelamupiirkondades. Teatav ümberpaiknemine on siiski toimunud juba 1990-ndate aastate algusest saadik. See seondub eelkõige uue majanduseliidiga: üsna väike kontingent on kolunud suurpaneelamatutest linna tagamaa valdade ja äärelinna rohelistesse väikeelamupiirkondadesse ning kesklinna ehitatud heade korteritega elamutesse.

Teisalt on paljudel inimestel järjest raskem hakkama saada üha kasvavate eluasemekuludega. Tekib üürivõlg, mis võib lõppeda kohtu korras elamispinnalt väljatõstmisega. Oma panuse sellesse annab nõukogudeaegne madal ehitustööde kvaliteet (majad ei pea sooja ning pikad soojustrassid on halvasti isoleeritud), mistõttu soojuskao on suured ja majade kütmine läheb väga kalliks. Mõned kinnisvarafirmad ostavad võlgnikelt korterid koos võlgadega ning otsivad võlgnikele odavama eluaseme, mille kvaliteet on enamasti madalam, kuid mis esialgu päästab võlgnikud väljatõstmisest. Nii halvenevad majanduslikult kehvad järjel olevate inimeste elamistingimused

järk-järgult, nende sidemed oma harjumuspärase ümbrusega katkevad, sest nad on paljudel juhtudel sunnitud kolima hoopis teise linnaossa. Hakkavad ilmnema tüüpilised linnahädad, mis on seoses vaeste, töötute ja kodutute arvu suurenemisega, sotsiaalse kaitsetusega - kasvab kuritegevus ja asotsiaalsete gruppide hulk.

Tallinna elanike seas on toimunud oluline polariseerumine. Paljude uuringute põhjal võib öelda, et umbes 20%-l Tallinna peredest on majanduslikud võimalused oma eluasemeolukorra parandamiseks. Need 20% elanikest erinevad oluliselt ülejäänutest, sest neil on vajalikku arenguvaru (haridus, staatus, tulu). Koondudes kaldub see varu end taastootma, mille puhul rühmad, kellel on rohkem eelseid, saavad neid juurde ja teised, kellel vähem, kaotavad needki (rikkad rikastuvad ja vaesed vaesuvad). Positiivse arengu puhul (majanduskasv ja elatustaseme üldine tõus ning sotsiaalpoliitika rakendamine vaesuse elimineerimiseks) võib oodata majanduslikult kindlustatud kihtide laienemist ning eriti keskklassi esilekerkimist.

Head ja halvad piirkonnad

Sotsiaalne polariseerumine omakorda põhjustab linnaruumi polariseerumise - eelkõige vaesuse, tööpuuduse, kodutuse jt. linnahädade koondumise, mille tagajärjeks on halbade piirkondade teke. Tallinnas on kõik see algjärgus: võib näha nende protsesside algeid, mille kestel sarnase jõukuseastme ja sotsiaalse positsiooniga pered hakkavad piirkonniti koonduma ja kujundama oma piirkonna mainet.

Uuringud näitavad, et inimesed eelistavad kõige enam väikeelamuid - ühepereelamuid, ridaelamuid, väikese korterite arvuga elamuid. Kõige vähem soovitakse elada standardsetes suurpaneel elamutes, mille puudused ilmnevad üha selgemini tulevad. Viimaste hulka võib arvata ka selle, et suurte ja amortiseerunud paneel elamute elanike ikka veel üsna kireva sotsiaalse seisundi tõttu on osutunud väga keerukaks nende elamute ühine haldamine, korterühistute loomine jms.

Tallinna elanikkond on võrdlemisi paikne. Ka elukohaelistused on suurel määral seoses selle piirkonnaga, kus elatakse. Põhjusi on nii majanduslikke kui ka psühholoogilisi. Paljud, kes sooviksid

liikuda - eelkõige elamistingimuste parandamise eesmärgil - ,ei saa seda teha majanduslikel põhjustel. Ka hoiavad Tallinna elanikud suhteliselt kõvasti kinni oma harjumuspärastest eluasemetest. Suures ulatuses on toimunud leppiv kohanemine - subjektiivne rahulolu objektiivselt mitterahuldavate elamistingimustega (ruumikitsikus, pere vajadustele mittevastavus).

Rahulolematuse elamistingimustega on inimeste liikumise oluline põhjustaja. See on loomulik, sest ruumikitsikus ja elamistingimuste sobimatus on iseloomulikud just paneelmajadele piirkondades (ja neid on Tallinnas kõige enam). Kuid üha enam hakatakse ka väärtustama ka keskkonda - eelistatakse rohelisi piirkondi ja neid paneelmajade piirkondi, kus on sõbralikum keskkond ja eksploatatsiooni ökonoomsust (uued hea kvaliteediga korterid).

Lähitulevikus tõenäoliselt ei teki Tallinnas kinnisi rikaste linnaosi ja tüüpilisi getosid, kui ei toimu olulist rahvastiku juurdekasvu migratsiooni teel, sest loomuliku iibe tõttu kahaneb rahvaarv linnas veel pikka aega. Vaesuse, asotsiaalsuse ja kuritegevuse koondumus ei ole praegu Tallinnas suur - selliseid "pesi" leidub peamiselt endiste ühiselamute ja väheväärtuslike elamute ümber, mis paiknevad suhteliselt hajali.

Kokkuvõttes tuleb öelda, et Eestis kasutuselevõetud *laissez faire*'i (mittesekkumise) põhimõttel toimivas elamusüsteemis on puudusi, mida ei saa kaotada ilma riigi abita. Esmajärguliste ülesannetena on esile kerkinud 1) üürnike ja omanike vaheliste suhete korrastamine, 2) ühiskondliku üürisektori miinimumini viidud osa suurendamine, ning 3) riiklike ja munitsipaalsete eluasemelaenude mahu suurendamine ja nende kättesaadavuse parandamine.

Kirjandus:

- Bourne, L. 1981. The Geography of Housing.
Harloe, M. 1988. The Changing Role of Social Rented Housing. - In: Ball, M., Harloe, M., Martens, M. "Housing and Social Change in Europe and the USA. London and New York.
Hendrikson, M. 1995. Elamusiituatsiooni piirkondlikud erinevused ja elamuturu taastamine Eestis. Magistritöö inimgeograafia erialal. Tartu.
Äripäev, 28.06.1996.

Vaesus ja sotsiaalne deprivatsioon

Inimeste majandusliku olukorra hindamise tulemused sõltuvad palju hindamismeetoditest. Tavaliselt iseloomustatakse seda keskmise sissetuleku või ühe inimese kohta tuleva sisemajanduse kogutoodangu väärtuse põhjal. Need näitajad ei arvesta aga inimeste erinevaid vajadusi ega kajasta ühiskonna sotsiaal-kultuurilist eripära. Eriti keeruline on nende näitajate kasutamine sotsialismilt kapitalismile tagasipöördunud Eestis, kus isegi sisemajanduse kogutoodangu väärtuse hindamine sõltub eelkõige selle hindajast. Nii ulatuvad 1997. aastal tehtud 1994. aasta Eesti sisemajanduse kogutoodangu kasvutempo korrigeeritud hinnangud -2,7%-st (Eesti Statistikaamet) 4,7%-ni (Eesti Pank, IMF ja WB). Vahepeale jäävad Eesti Majanduse Instituut oma 1,6%-lise ja Soome Pank oma 4%-lise hinnanguga (*Eesti Päevaleht*, 31.03.97).

Ajakirjanduses iseloomustatakse Eesti elanikkonna eluolu paranemist kõige sagedamini autode arvu (Tallinnas on autosid ühe elaniku kohta rohkem kui Helsingis, Eestis 100 000 elaniku kohta rohkem kui mujal Euroopas) ja töötajate keskmise palga tõusu alusel. Needki näitajad ei sobi aga hästi suurema osa Eesti elanikkonna majandusliku heaolu hindamiseks. Auto puhul loeb rohkem see, kas auto kuulub eraisikule või firmale ja kui vana auto on. Keskmise palga kasutamist raskendab asjaolu, et see tõuseb eelkõige mõnes majandusharus (rahanduses, energeetikas, gaasi- ja veevarustuses, riigivalitsemises) makstavate kõrgete ja kiiresti kasvavate palkade tõttu. Suuremal osal elanikkonnast tõuseb palk tunduvalt aeglasemalt. Seda enam, et tarbijahinna indeksi tõusu arvestades jääb palkade ja ühe pereliikme kohta tulevate sissetulekute tegeliku väärtuse kasv suuresti maha nende nominaalväärtuse kasvust. Samuti nagu tegelik väärtuses arvestatud tarbimise maht jääb maha nominaalväärtuses arvestatud tarbimise mahust, kõikides viimastel aastatel visalt ühe ja sama taseme ümber. Nii moodustas 1993. aasta hindades väljendatud tegelik tarbimine 1996. aasta

novembris 490 krooni pereliikme kohta kuus. Aasta varem, 1995. aasta novembris, oli vastav näitaja isegi kõrgem – 506 krooni kuus (Eesti Panga Bülletään, 1997).

Tunduvalt ülevaatlukuma pildi inimeste majanduslikust olukorrast annavad elanikkonnaküsitlused (kiil 5.1.), mida Eestis korraldatakse nii elutingimuste kompleksuuringutena („Eesti 78“, „Eesti 85“, „Eesti 93“, NORBALT 94) kui ka väiksema küsimuste ja küsitelavate hulga sihtuuringutena (Eesti Statistikaamet, Eesti Konjunktuuriinstituut, EMOR, Saar-Poll jt.).

KIIL 5.1.

Elanikkonnaküsitlused Eestis

„Eesti 78“, „Eesti 85“ ja „Eesti 93“ on Eesti Teaduste Akadeemia sotsioloogide perioodiliselt korraldatud elanikkonnaküsitlused, mis peegeldavad inimeste hoiakuid, väärtushinnanguid ja käitumist kõigis eluvaldkondades (töö, perekon-naelu ja vaba aeg) ning põhilisi isikuandmeid (sugu, elukoht, rahvus, vanus, haridus, tervis jm.; vt. Narusk 1994, 1995). NORBALT 94 on Eesti Statistikaameti ja Norra FAFO instituudi koostöös korraldatud elanikkonnaküsitlus, mis hõlmab kõiki eluvaldkondi ja iseloomustab nii üksikisikut kui ka kogu leibkonda.

Allikas: Groggaard 1996;
Elutingimused Eestis 1995.

Elanikkonnaküsitlused Eesti elanike põhiosa majandusliku seisu märgatavat paranemist ei kajasta. Nii väitis 1996. aastal 62% küsitletutest, et nad „tulevad vaid ots otsaga välja“, 21% elab võlgu või vanadest säästudest. Ainult 15% peredest suutis oma sissetulekutest ka kõrvale panna, kujuures säästuvõime poolest erinesid needki pered 35-kordselt (kõige vaesemate keskmine säästusumma kuus oli 25 krooni ja rikkaimatel 912 krooni; *Sõnumileht*, 17.07.1996).

UNDP poolt 1997. aasta märtsis EMOR-ilt tellitud küsitlus näitab, et paljude inimeste sissetulekud ei võimalda rahulda-

da ikka veel nende põhilisi vajadusi ja et enamik neist peab piirama nii põhitoiduainete ostmist kui ka loobuma neile veel 1980-ndatel aastatel harjumuseks olnud vaba aja veetmise viisidest, sealhulgas teatris ja kontserdil käimisest ning sõprade ja sugulastega läbikäimisest.

Samuti nagu kaks aastat tagasi peab üle poole elanikkonnast sageli või vahetevahel loobuma liha ja lihatoodete ostmisest ning nende osatähtsus, kes pidid eelmise 12 kuu jooksul vähemalt vahetevahel loobuma värskesse puu- ja köögivilja ostmisest, on viimase kahe aasta jooksul isegi suurenenud (joonis 5.1.). Ka teatris ja kinos käimisest ning külaliste vastuvõtmisest on pidanud pooled küsitlenuist viimase aasta jooksul sageli või vahetevahel loobuma. Neid, kes on pidanud loobuma mujal elavate sugulaste ja sõprade külastamisest, on veelgi rohkem, peaaegu 2/3. Kõige rohkem on neid, kes loetletud kaupadest ja tegevustest peavad majandusliku kitsikuse tõttu sageli loobuma, paljulapseliste perede, vanemate ja üksi elavate inimeste, naiste ja mitte-eestlaste hulgas.

Mis puutub elanikkonna põhiliste majapidamiskaupadega varustatuse keskmisesse arvnäitajatesse, siis need on suhteliselt head. Nii mõnegi kestvuskaua omamise osas võib märgata kasvutendentsi – 1993. aastaga võrreldes on suurenenud näiteks telefoni, värviteleri, videomagnetofoni, nõudepesumasina, mikrolaineahju ja arvuti omanike osatähtsus (joonis 5.2.).

Samas aga näitavad Eesti Konjunktuuriinstituudi uuringud, et Eesti elanike varustatus suuremate ja kallite kodumasinatega pole viimase kahe aasta jooksul paranenud (*Sõnumileht*, 17.07.1996). Peredes olevad kodumasinad vananevad. Palju kodutehnikat soetati 1990. aastate algul, kui kiiresti väärtust kaotavate rublade eest üritati osta püsikaupu. Pärast rahareformi on sissetulekud kulunud põhiliselt esmatarbekaupadele ja eluasemekulude katmiseks. Seetõttu oli peredes uusi püsikaupu 1995. aastal vähem kui 1993. aastal. Mõne kauba, sealhulgas pesumasinate osas, võib näha nendega varustatuse taseme absoluutset langust.

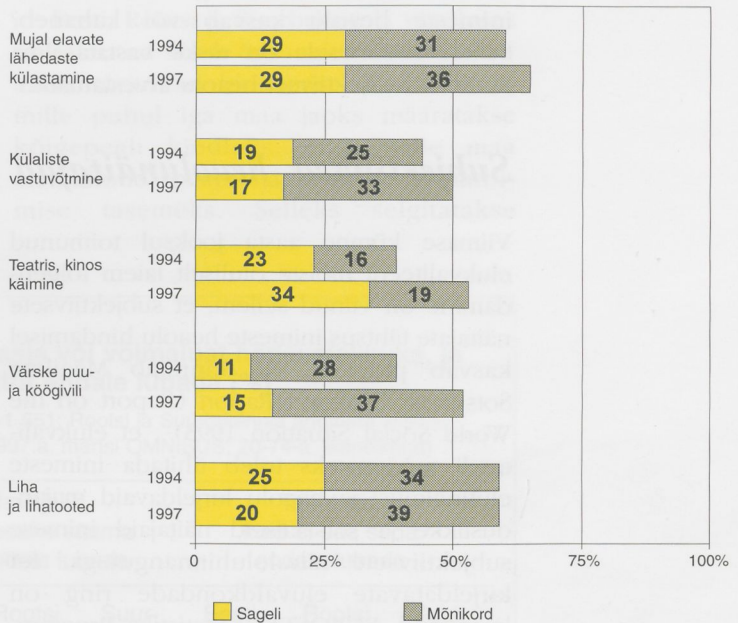
1993. aastaga võrreldes on vähenenud ka suvila omanike osatähtsus. Seda eelkõige kiiresti tõusnud ehitusmaterjalide hindade ning suurenenud transpordikulu ja maa-maksu tõttu, neid ei suudeta enam esmavajaduste rahuldamise kõrval katta. Ka isiklike sõiduautosid omavate perede osatäht-

JOONIS 5.1.

Loetletud kaupadest ja tegevustest viimase 12 kuu jooksul majanduslike raskuste tõttu sageli või mõnikord loobuma pidanud elanike osatähtsus (%)

(Ülejäänud pole pidanud loobuma või pole pidanud loetletud asju enese jaoks tähtsateks)

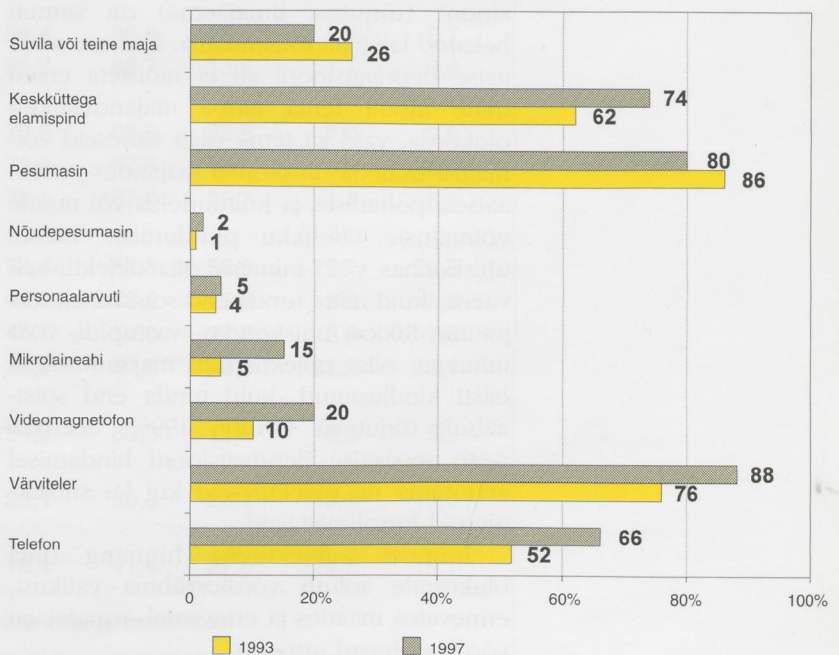
Allikas: NORBALT 94; Emori 1997.a. märtsi OMNIBUS, 18-74-a. elanikkond.

JOONIS 5.2.

Kestvuskauadega varustatus Eestis 1993 - 1997: 18-74-a. elanikkond (%)

Allikas: „Eesti 93“ ja Emori 1997.a. märtsi OMNIBUS.

sus pole kasvanud ja seda eelkõige Eesti sõiduautode pargi vanima osa suure väljalangemise tõttu. Väljalangenute hulgas on palju selliseid, mis ennegi bensiiniraha nappuse tõttu garaažides seisisid. Samal ajal on suurenenud mitut sõiduautot omavate perede arv.

Mis siis Eestis ikkagi toimub, kas inimeste heaolu kasvab või kahaneb? Sellele küsimusele on raske vastata ilma inimeste subjektiivset heaolu arvestamata.

Subjektiivsed heaolunäitajad

Viimase kümne aasta jooksul toimunud elukvaliteedi mõiste oluliselt laiem tõlgendamine on viinud selleni, et subjektiivsete näitajate tähtsus inimeste heaolu hindamisel kasvab pidevalt. Nii kinnitab Maailma Sotsiaalse Olukorra Raport (Report on the World Social Situation 1993), et elukvaliteedi mõõtmiseks tuleb ühitada inimeste elutingimusi ja heaolu kirjeldavaid majanduslikke ja sotsiaalseid näitajaid inimese subjektiivsete rahuloluhinnangutega. Ka kirjeldatavate eluvaldkondade ring on laienenud. EUROSTAT-i Statistika Programmikomitee soovitude kohaselt peavad inimeste heaolu näitajad hõlmama selliseid valdkondi nagu haridus, sotsiaalne mobiilsus, tööhõive, tööolud, sisetulek, tarbimine, korteriolud, transport, vaba aeg, sotsiaalsed kontaktid, turvalisus, ühiskonna elus osalemine ja tervis.

Mõisteid „vaesus“ ja „sotsiaalne deprivatsioon“ (tõrjutus, ilmajätetus) on samuti hakatud laiemalt tõlgendama. Inimese sotsiaalse deprivatsiooni all ei mõisteta enam mitte ainult tema halba majanduslikku olukorda, vaid ka tema väga väheseid võimalusi osaleda ühiskonna majandus-, sotsiaalses, poliitilises ja kultuurielus või nende võimaluste täielikku puudumist. Vaeses ühiskonnas võib inimene olla objektiivselt vaene, kuid mitte tunda end sotsiaalselt tõrjutuna. Rikkas ühiskonnas, vastupidi, võib inimene olla objektiivselt majanduslikult hästi kindlustatud, kuid tunda end sotsiaalselt tõrjutuna (Duffy, 1995). Seetõttu peab sotsiaalse deprivatsiooni hindamisel arvestama nii objektiivseid kui ka subjektiivseid heaolunäitajaid.

Inimese subjektiivne hinnang oma olukorrale sõltub võrdlusrühma valikust, erinevates maades ja erinevatel aegadel on võrdlusrühmad erinevad.

Heaolu hindamise võrdlusrühmad

Oma heaolu hindamisel võrdleb inimene end teistega kas ajas (võrdlusrühm mingist möödunud ajaperioodist) või ruumis (võrdlusruum võib hõlmata lisaks oma ühiskonnale ka teisi). 1990-ndate aastate Eesti üleminekuühiskonnas on oma majandusliku olukorra võrdlus ajas suurema osa inimeste jaoks ühesugune – nende majanduslik olukord on võrreldes 1980-ndate aastatega halvenenud. Et samas ruumis on võrdluskiht majanduslikus kitsikuses olevate inimeste jaoks suur, siis paljud neist ei pea end veel sotsiaalselt tõrjututeks isegi siis, kui sissetulekute ei piisa toidu- ja korterikulude katmiseks. Inimese tegelik tõrjutustunne ei teki mitte koos sissetulekute järsu vähenemisega, vaid tavaliselt alles siis, kui kõik säästud ja muud elatusallikad on kulutatud ning tekib vajadus uute riiete, kestvuskaupeade jms. järele.

Eestlaste tähelepanuväärt sotsiaalset optimismi toetab ka võrdlus teiste Ida-Euroopa riikidega. Nii näitas 1996. aasta novembri Eurobaromeeter, et Eestis oli võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega (Rumeenia, Poola, Bulgaaria, Tšehhi, Sloveenia, Slovakkia, Ungari, Läti, Leedu) kõige rohkem (26%) neid, kelle majanduslik olukord on viimase 12 kuu jooksul paranenud (39%-l elanikkonnast pole see muutunud ja 34%-l on halvenenud) (*Postimees*, 27.03.1997).

Vastupidist mõju avaldab võrdlus arenenud Lääneriikidega. Selline võrdlus madaldab paratamatult üha suurema osa inimeste halva eluolu „taluvuspiiri“ ja suurendab nõudmisi. Negatiivselt mõjub paljude jaoks ka võrdlus nende inimestega, kes alles paar aastat tagasi elasid samasugustes oludes nagu kõik teisedki, kuid kelle majanduslikud võimalused on tänaseks hüppeliselt paranenud. Võrdlus selliste kiirelt rikastunutega tekitab paratamatult rahulolematust ja tõstab sageli ka isiklike nõudmiste taset. Nii on paljudel näiliselt ühelt ja samalt (sotsialistliku ühiskonna) stardipositsioonilt turumajandusse suundunud terava sotsiaalse kihistumise oludes raske oma vajadusi ja võimalusi adekvaatselt hinnata. Eriti selgelt avaldub suure osa elanikkonna vajaduste ja võimaluste ebakõla Eestis teiste riikidega võrrelduna.

Kõrged heaoluootused: Eesti võrrelduna Rootsi ja Suurbritanniaga

Antud võrdluses pärinevad Rootsi ja Suurbritannia andmed 1990-ndate aastate algusest (Halleröd 1996) ja Eesti omad elanikkonnaküsitlusest, mille UNDP tellis EMOR-ilt 1997. aasta märtsis.

Võrdluses lähtume eeldusest, et sotsiaalselt tõrjutud on eelkõige need inimesed, kes ei saa osaleda sellistes tegevustes ega omada selliseid elamis-

tingimusi, nagu peetakse tavalisteks just selles ühiskonnas, kuhu nad kuuluvad. Eesti puhul lisandub ka võrdlus 1980-ndate aastate tavapärase majanduslike olude ja võimalustega. Vaesust omakorda saab sellise lähenemisviisi puhul hinnata deprivatsiooni erinevate tasemete kaudu.

Eesti, Rootsi ja Suurbritannia võrdluses on lähtutud Mack & Lansley (1985) sotsiaalse tõrjutuse hindamise meetodikast, mille puhul iga maa jaoks määratakse kõigepealt kindlaks, mida selle maa elanikkond peab hädavajalikuks tarbimise tasemeks. Selleks selgitatakse

TABEL 5.1.

Elanikkonna osa, kes peab nimetatud asja või võimalust hädavajalikuks, ja need, kes ei saa nimetatut endale lubada (%)

(Eesti, N=1 000; Rootsi, N=793; Suurbritannia, N=1 551; Rootsi ja Suurbritannia andmete allikas: Halleröd 1996; Eesti andmete allikas: EMOR-i 1997.a. märtsi OMNIBUS, 20-74-a. elanikkond)

Kaup või tegevus	Hädavajalik, igaüks peaks saama seda endale lubada			Tahaksin, kuid ei saa seda endale lubada		
	Eesti	Rootsi	Suurbritannia	Eesti	Rootsi	Suurbritannia
Telefon	84,3	95,8	55,2	16,8	0,9	7,1
Televiisor	85,6	70,0	56,2	1,4	0,8	0,6
Pesumasin	82,0	92,8	74,0	8,3	2,9	3,2
Nõudepesumasin	9,3	11,7	4,4	17,6	11,5	18,4
Videomagnetofon	18,8	6,6	12,8	19,9	7,5	9,5
Sõiduauto	48,4	46,7	27,3	28,9	6,9	16,7
Korralik elamispiind (dušš või vann, keskküte, gaasi- või elektripliit)	91,1	84,4	85,8	16,0	1,5	2,7
Haiguskindlustus	85,4	95,7	88,7	13,8	1,1	9,8
Võimalus osta uusi rõivaid (mitte komisjonist)	73,0	73,8	65,5	33,6	7,0	3,6
Tegelda vaba aja harrastustega	56,5	73,8	67,5	16,5	5,8	6,9
Teha kingitusi sõpradele, sugulastele	58,8	70,1	67,0	25,7	1,4	5,1
Vähemalt nädalane puhkuserais aastas (mitte sõprade või sugulaste juurde)	48,7	54,4	54,8	58,9	16,2	20,8
Tähistada pidulikke sündmusi	60,4	44,0	73,2	19,6	5,4	3,9
Omada pidulikke rõivaid	55,7	44,1	54,0	27,3	3,8	7,8
Hoiustada vähemalt 150 krooni kuus*	65,4	28,9	67,8	43,6	31,2	28,4
Süüa midagi head vähemalt korra nädalas	66,1	24,6	63,3	17,9	6,3	5,9
Kostitada sõpru või sugulasi lõunaga vähemalt kord kuus	47,3	23,1	36,8	27,1	13,1	10,0
Veeta õhtu kodust väljas vähemalt kord poolteise kuu jooksul	53,3	18,4	41,4	27,6	14,7	14,1

* Võrreldav säästusumma oli Rootsis 500 SEK ja Suurbritannias 10 naela kuus.

elanikkonnaküsitlusega välja mingeid põhilisi kestva kaup ja teenuseid hädavajalikuks pidavate inimeste osatähtsus sellel maal. Antud juhul on kõigi kolme maa puhul kasutatud 18 tarbekaubast ja võimalusest koosnevat loetelu (tabel 5.1.).

Iga loetletud asja või võimaluse puhul selgitatakse välja kolm rühma inimesi: a) need, kellel on nimetatud olemas; b) need, kes nimetatut endale ei soovi, ning c) need, kes nimetatud küll tahaksid, kuid ei saa endale lubada. Saadud andmete alusel leitakse võrreldavate maade suhtelise deprivatsiooni indeksid (SDI), mis elanikkonna eluolu hindamisel arvestavad juba inimeste erinevaid elamistingimusi, eluviise ja eelistusi.

Eesti, Rootsi ja Suurbritannia elanikkonnaküsitluste andmete omavaheline võrdlus näitab, et üleminekuaja Eestis, kus suurema osa inimeste elamistingimused on 1990-ndatel aastatel järsult halvenenud, on

enamikul inimestel veel suhteliselt suured heaoluootused. Nii peetakse Eestis paljusid asju ja võimalusi (sealhulgas televiisorit, autot, videomagnetofoni, keskküttega korterit, pidulikke rõivaid, sõprade kostitamist lõunaga vähemalt korra kuus, väljas söömas käimist) inimesele hädavajalikuks sagedamini kui Rootsis või Suurbritannias (tabel 5.1.).

Samas on võimalusi, mis veel 1980. aastatel oli enamikul elanikkonnast (näiteks võimalus tähistada pidulikke sündmusi, omada pidulikke rõivaid ja ka väheseid sääste, käia külas ja kostitada külalisi), nüüd tunduvalt väiksemal hulgal inimestel. Märgatavalt on suurenenud sotsiaalsete rühmade vahelised erinevused. Kui analüüsida tabelis 5.1. loetletud võimaluste olemasolu põhiliste sotsiaal-demograafiliste näitajate osas, ilmneb, et need erinevad peamiselt sooti ja vanuseti. Noorematel (alla 35-aastastel) on kõiki loetletud võimalusi sagedamini kui vanematel, meestel sagedamini kui naistel (joonis 5.3.).

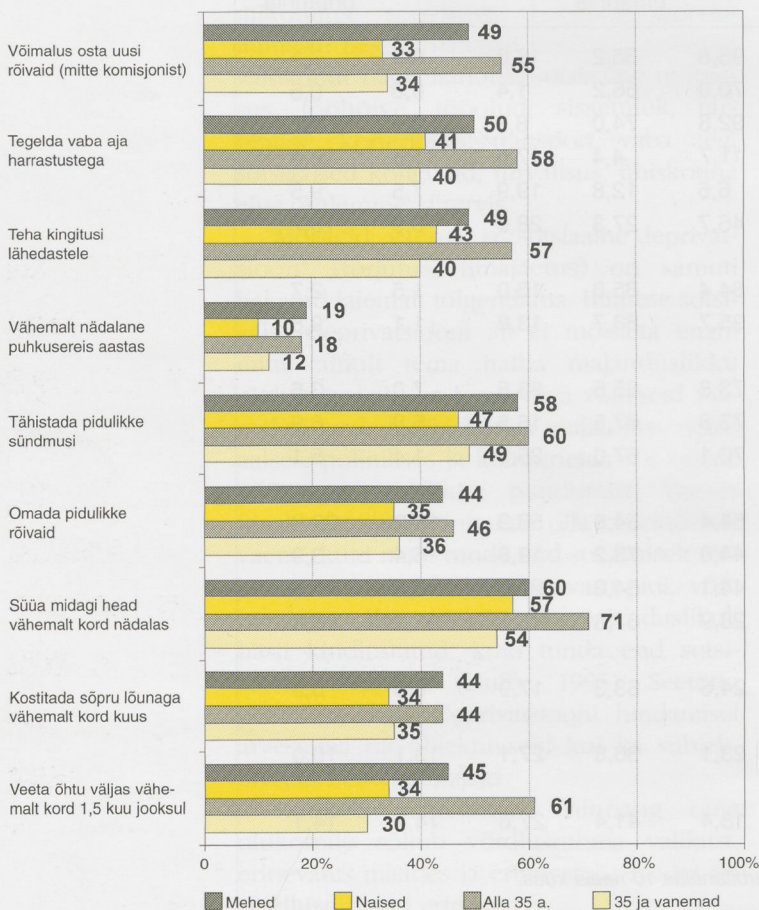
Et elanikkonna heaoluootused on vähestele võimalustele vaatamata suhteliselt suured, siis on ka rahuldamata vajadusi palju. Nagu tabelist 5.1. näha, jääb kõige sagedamini rahuldamata puhkuse ja reisimise vajadus – üle poolte küsitletutest tahaksid, aga ei saa endale lubada nädalast puhkuse reisi (arvestatud ei ole sõpradele või sugulastele külla sõitmist). Samas on suur ka inimeste valmidus ise oma eluolu säästmisega parandada (42% neist tahaks hoiustada vähemalt 150 krooni kuus). Ometi pole nendel, kes reisida tahaksid, aga ei saa, tavaliselt ka säästmise võimalust. Nii on vähemalt nädala pikkusest puhkuse reisist unistavate eestimaalaste osatähtsus suurim just säästuvõimalusteta inimeste hulgas (73%).

Suhteliselt suur on ka nende eestimaalaste osatähtsus, kes tahaksid, kuid ei jakska osta endale autot ja uusi riideid, kostitada sõpru kodus ja käia ise väljas. Võrdlus nendega, kes alles paar aastat tagasi olid samasugused või vaesemadki ja kellel nüüd on kõik need võimalused olemas, süvendab rahulolematust. Ja ehkki uusrikkaid on suhteliselt vähe, on neid, kes ennast nendega võrdlevad, suhteliselt palju. Vajaduste rahuldamata jätmine toob kaasa rahulolematust ja suurendab suhtelist deprivatsiooni.

JOONIS 5.3.

Olemasolevad võimalused soo ja vanuse lõikes (%)

Allikas: EMOR-i 1997.a. märtsi OMNIBUS, 20-74-a. elanikkond

Suhteline deprivatsioon on kõrge

Suhtelise deprivatsiooni indeks (SDI), mis arvestab inimeste majanduslike võimaluste hindamisel neid ümbritseva sotsiaalse keskkonna erinevusi, leitakse antud juhul nii, et iga tabelis 5.1. loetletud asja ja võimaluse puudumist väljendatakse selle hädavajalikuks peetavuse suhtarvu kaudu. Nii näiteks nendel, kes soovivad, kuid ei saa endale telefoni lubada, lisandub summamuutujale SDI +0,85. Nendel aga, kes tahavad, kuid ei saa endale nõudepesumasinat, vastavalt +0,10. Sellise meetodika järgi arvatud Eesti keskmine SDI on 2,37, Rootsis 1,23 ja Suurbritannias 2,33.

Neid, kelle SDI on null, s.t. kes ei pea ühestki loetletud asjast või võimalusest loobuma, on Eestis 10%. Võrdluseks – Rootsis on neid umbes üks kolmandik ja Suurbritannias ligi 40%. Kõige rohkem on selliseid alla 35-aastaste, abielus või vabaabielus elavate lasteta inimeste hulgas (25%) ja kõige vähem üksikvanemate hulgas, kellel on alla 15-aastasi lapsi (4%) (joonis 5.4.).

Kui kokkuleppeliseks vaesuspiiriks lugeda elanikkonna kõige vaesema 10% SDI, siis Eestis on selle keskmine väärtus 5,46, Rootsis 2,51 ja Suurbritannias 4,32. Kui aga näiteks Eestis arvestada hindamisel Rootsi kõige vaesema 10% vaesuspiiri (2,51), siis kuuluks Eestis vaeste hulka juba 39% inimestest.

Analüüsidest suhtelise deprivatsiooni ja vaesuse jaotust erinevates sotsiaalsetes rühmades, võib eristada nelja deprivatsiooni-taset:

(I) SDI = 0, s.t. sotsiaalset deprivatsiooni ei ole;

(II) SDI < 2,51, s.t. ei kuulu Rootsi kõige vaesema 10% hulka;

(III) $2,51 \leq \text{SDI} < 5,46$, s.t. kuulub Rootsi vaeste, kuid ei kuulu Eesti (10%) vaeste hulka;

(IV) SDI $\geq 5,46$, s.t. kuulub Eesti 10% kõige vaesemate inimeste hulka.

Võrdlus I ja IV rühma vahel näitab, et pesumasina või televiisori omamine neid rühmi teineteisest hästi ei erista

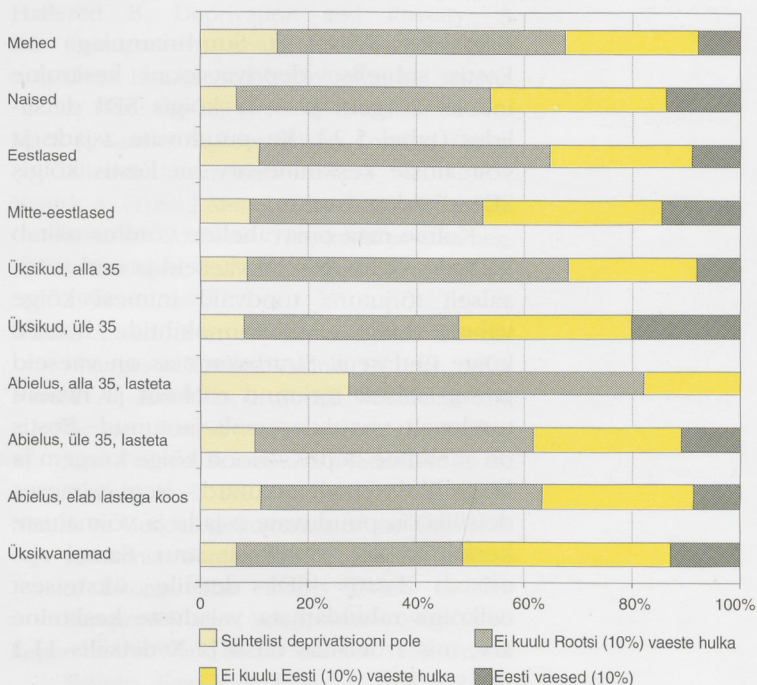
(pesumasin ja televiisor on I rühmas vastavalt 79%-l ja 95%-l, IV rühmas 59%-l ja 86%-l), seda teevad paremini nende asjade vanus ja tüüp. Rühmi ei erista hästi ka keskkütte (I rühmas 91%-l, IV-s 65%-l) või telefoni olemasolu (86%-l ja 44%-l), sest needki on paljudel praegustel vaestel veel vanast ajast alles. Isegi autosid on veel mõlema rühma majapidamistes (68%-l ja 15%-l). Kõige rohkem eristab neid rühmi see, et IV rühma inimesed ei jaksa enam kordagi kuus sõpru või sugulasi lõunaga kostitada (seda saab teha neist 6%), uusi rõivaid (mitte komisjonist) osta (5%), korra poolteise kuu jooksul õhtut kodust väljas veeta (9%), pidulikke rõivaid soetada (7%), sõpradele või sugulastele tähtpäevadeks kingitusi teha (7%). Mis siis veel rääkida vähemalt nädala pikkusest puhkusereisist aastas – seda ei suuda endale lubada ükski selle rühma inimestest.

Jooniselt 5.4. näeme, et vaeseid ja sotsiaalselt tõrjutuid on keskmisest rohkem üksikvanemate, naiste, mitte-eestlaste ja vanemate üksinda elavate inimeste hulgas. Kõige paremini tulevad toime abielus või vabaabielus elavad, ilma lasteta ja alla 35-aastased inimesed.

JOONIS 5.4.

Suhtelise deprivatsiooni ja vaesuse jaotus sotsiaalsetes rühmades Eestis 1997 (%)

Allikas: EMORi 1997.a. märtsi OMNIBUS, 20-74-a. elanikkond

TABEL 5.2.

**Sotsiaalse deprivatsiooni indeksi, puuduvate asjade ja võimaluste keskmised väärtused
SDI detšiilides**

SDI detsiil	EESTI		ROOTSI		SUURBRITANNIA	
	Keskmine SDI	Keskmine puuduvate asjade ja võimaluste arv	Keskmine SDI	Keskmine puuduvate asjade ja võimaluste arv	Keskmine SDI	Keskmine puuduvate asjade ja võimaluste arv
I	0	5,0	0	0	0	0
II	0,42	7,6	0	0	0	0
III	0,76	8,4	0	0	0	0
IV	1,15	8,2	0,10	1,2	0	0
V	1,57	8,8	0,26	1,5	0,12	1,0
VI	2,12	10,2	0,47	1,9	0,48	1,6
VII	2,86	10,4	0,81	2,8	0,91	2,7
VIII	3,67	10,5	1,17	3,8	1,76	4,5
IX	4,69	11,4	1,87	5,6	3,31	7,4
X	6,57	13,7	3,47	9,0	7,18	13,5
Kõik	2,37	9,4	1,23	5,0	2,33	3,1

Rootsi ja Suurbritannia andmete allikas: Halleröd 1996;

Eesti andmete allikas: EMOR-i 1997.a. märtsi OMNIBUS, 20-74-a. elanikkond.

Suhtelise deprivatsiooni ja vaesuse jaotumine elanikkonna hulgas Eestis, Rootsis ja Suurbritannias

Võrreldes Rootsi ja Suurbritanniaga on Eestis suhtelise deprivatsiooni keskmine indeks kõrgem ja seda kõigis SDI detšiilides (tabel 5.2.). Ka puuduvate asjade ja võimaluste keskmine arv on Eestis kõigis SDI kihtides suurim.

Kolme maa omavaheline võrdlus näitab ka seda, et Rootsis on vaeseid ja end sotsiaalselt tõrjutuna tundvaid inimesi kõige vähem ning elanikkonnakihtide heaolu kõige ühtlasem. Suurbritannias on vaeseid ja sotsiaalselt tõrjutuid rohkem ja heaolu tunduvalt ebahütlasemalt jaotunud. Eestis on suhteline deprivatsioon kõige kõrgem ja kõige ühtlasemalt jaotunud – isegi esimeses detšiilis on puuduvate asjade ja võimaluste keskmine arv suhteliselt suur. Samal ajal eristab Eestis SDI detšiile üksteisest eelkõige rahuldamata vajaduste keskmine arv, mis I detšiilis on 0 ja X detšiilis 11.1 (max = 18).

Kuidas hinnata suhtelist deprivatsiooni Eestis?

Sotsiaalse deprivatsiooni ja vaesuse hindamisel tuleb Eesti puhul arvestada mitut üleminekuühiskonna omapära.

Esiteks, ainuüksi põhiliste kestva kaupadega varustatuse näitajad Eesti (nagu ka teiste postsotsialistlike riikide) inimeste majandusliku heaolu mõõtmiseks ei sobi. Arvestada tuleb eelkõige olemasolevate kaupade kvaliteeti, sest suuremal osal elanikkonnast on veel alles enne rublaaja lõppu ostetud kaubad. Juurde on ostetud mitte ainult uusi, vaid ka pruugitud kestva kaupu. Majanduslike olude üldiseks hindamiseks tuleks kõrva asjade omamise näitajatega kasutada olemasolevate võimaluste näitajaid – võimalus osta põhilisi toiduaineid, külastada mujal elavaid sugulasi ja tuttavaid, käia külas, võtta vastu külalisi jne.

Teiseks, erinevate sotsiaalsete gruppide suhtelise deprivatsiooni hindamisel peab arvestama nende erinevat võrdlusausta nii ajas (näiteks võrdluses 1980. aastate keskpäigaga) kui ka ruumis (teised sotsi-

aalsed rühmad). Suurimad on põlvkondade vahelised erinevused. Neid, kes tunnetavad, et nende olukord on viimastel aastatel halvenenud, on keskmisest rohkem keskealiste ja vanemate, naiste ja mitte-eestlaste hulgas. Neil on ka kõige raskem pääseda uusrikaste – näiliselt samalt positsioonilt alustanud ja tänaseks kümneid kordi suuremaid sissetulekuid omavate inimeste - rühma. Noorematel on see lihtsam. NORBALT 94 uuringu järgi on „võitjaid” keskmisest rohkem noorte, alla 34-aastaste eesti meeste hulgas, kes on raken dust leidnud eelkõige erasektoris (Grogaard 1996). Ealiste ja sooliste erisuste süvenemist Eestis kinnitavad teisedki uurimused (Narusk 1996; Narusk, Kandolin 1997).

Kolmandaks, sotsiaalse deprivatsiooni kujunemise mehhanismid Eestis erinevad arenenud Lääneriikide omadest. Sõjajärgse 50 aasta jooksul jõudsid inimesed harjuda olukorraga, kus riik kindlustas üliodavate elamiskulude kaudu neile mitte ainult majandusliku toimetuleku, vaid teatud määral ka nende kultuurihuvide ning sotsiaalse suhtluse vajaduste rahuldamise. Seetõttu on neil raske kohaneda oma toimetulekuvõimaluste halvenemisega ning uue liberaal-konservatiivse sotsiaalpoliitika, mille ülesandeks on tagada toimetulek ainult kõige vaesematele. Ka tase, mille riik tagab nendele, kes ise endaga toime ei tule, on enamasti tunduvalt madalam kui tegelikult toimetulekuks vaja. Suhtelise deprivatsiooni kuhjumisele aitavad kaasa elanikkonna enamiku juba pikka aega madalad sissetulekud. Olemasolevad kestvuskabud vananevad ja muutuvad kasutamiskõlbmatuks. Samal ajal kasvavad suure osa Eesti inimeste rahuldamatata vajadused ka seetõttu, et paljudele on võrdlusmaadeks eelkõige naabruses asuvad heaoluriigid, mitte vaesed Ida-Euroopa maad.

Neljandaks, võib eeldada, et koos ühiskonna edasise arenguga hakkab Eestiski laienema postmodernistlike eluväärtuste (sotsiaalne võrdsus, eneseteostus, inimsuhted) kandepind ning pidurduma turumajandusele suundumisega kaasnenud varakapitalistlike väärtushinnangute (raha määrab kõik) kandjate hulga kiire kasv. Üleminek ellujäämise ja majanduskasvu maksimaliseerimise strateegialt inimeste heaolu maksimaliseerimisele läbi nende eluviiside muutumise toob enesega kaasa

inimeste vajaduste ja võimaluste ebakõla vähenemise.

Viendaks, väärtushinnangute muutumise ja demokraatia edasise arengu käigus ei piisa sotsiaalse deprivatsiooni määratlemiseks ainuüksi inimese tarbimisvõimaluste väljaselgitamisest. Üha tähtsamaks muutuvad sellised näitajad nagu tervis, haridus, sotsiaalne mobiilsus, tööhõive, sotsiaalsed kontaktid ning ühiskonnaelu tähtsamate otsuste tegemises osalemine.

Kuuendaks, vaesuse ja sotsiaalse deprivatsiooni oluline vähendamine Eestis pole mõeldav ilma sotsiaalse deprivatsiooni taseme suuri piirkondlikke erinevusi tasandava regionaalpoliitikata. Selline regionaalpoliitika nõuab eri regioonide sotsiaalpoliitilise ja majandusliku olukorra regulaarset kaardistamist ning saadud info pidevat analüüsimist.

Kirjandus:

- Duffy K. Social Exclusion and Human Dignity in Europe: Background report for the proposed initiative by the Council of Europe. Steering Committee on Social Policy (CDPS), Strasbourg, 1995
- Eesti Panga Bülletään, No.2(33), 1997
- Elutingimused Eestis 1994. aasta lõpul. Tallinn: Hansar, 1-5, 1995
- Grogaard J. (Ed.) Estonia in the Grip of Change. The NORBALT Living Conditions Project. FAFO Report 190. Oslo: Falch Hurtugtrykk, 1996
- Halleröd B. Deprivation and Poverty: A Comparative Analysis of Sweden and Great Britain. Acta Sociologica, Vol.39, No. 2, 1996: 141-169
- Mack J., Lansley S. Poor Britain. London: Georg Allen & Unwin, 1985
- Narusk A. (Toim.) Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad aastad Eestis: Töö, kodu ja vaba aeg. I: Eestlased, Tallinn-Helsingi: STAKES-TAK, 1994
- Narusk A. (Ed.) Everyday Life and Radical Social Changes in Estonia. Tallinn: TA Publ., 1995
- Narusk A., Kandolin, I. Social Well-Being and Gender: Post-Soviet Estonia and the Welfare State Finland. Scandinavian Journal of Social Welfare, No.2, 1997:
- Narusk A. Gendered Outcomes of the Transition in Estonia. Women and Transition: The Case of Estonia. The Finnish Review of East European Studies, Vol. 3, No.3-4, 1996: 12-40
- Report on the World Social Situation 1993. United Nations, New York, 1993

Viimastel aastatel on inimesed Eestis kannatanud mitmesuguste pingete ja raskuste all, mis ilmusid nende ellu koos siirdeühiskonnaga. Peale majandusliku olukorra, võimaliku tööpuuduse ja tervisega seotud murede on üheks kõige ahistavamaks asjaks osutunud kuritegevus, mis seab ohtu igäühe julgeoleku ning tekitab hirmu sattuda kuriteo ohvriks. Hirmusegane õhkkond ei ole soodne inimarengu keskkond, ta tekitab pigem umbusku ja endassesulgumist, kui soodustab heatahtlikkust ning koostööd. Turvavaegusega inimestel on raske tulla rahuldavalt toime riskidega, mis

ähvardavad neid sotsiaalse tõrjutusega. Ka kogu riigile mõjub kõrge kuritegevuse tase negatiivselt, pärssides eelkõige välisinvesteeringuid ja turismi.

Kuritegevus Eestis 1996. aastal

1996. aastal vähenes mõnevõrra politseis registreeritud kuritegude arv, seda nii isikuvastaste kui ka varavastaste kuritegude osas (joonis 6.1.). Eesti Konjunktuuriinstituudi küsitluste andmetel sai nii 1995. kui ka 1996. aastal kurjategijate käe läbi kannatada 23% küsitletuist, nende pere liikmetest või nende varast. Enamasti on tegemist olnud pisivargustega. Nii märkis 7% küsitletutest, et nende pere aiast-põllult on saaki varastatud, 5%-i küsitletute autosse on sisse murtud, 4% peredest on saanud kannatada taskuvarguse läbi (EKI-TEST 1996, 1997).

Politseis registreeriti 1996. aastal kokku 35 411 kuritegu (10,5% vähem kui 1995.a.). Võrreldes 1995. aastaga vähenes politsei andmetel raskete isikuvastaste kuritegude, röövimiste, avalike ja salajaste varguste (ka. korterivargused ja sõidukivargused), ärandamise, tulirelvaga seonduvate kuritegude jmt. liiki kuritegude arv. Ligi kaks korda vähenes pommiplahvatuste arv.

Tapmiste ja tapmiskatsete arv vähenes 12% (joonis 6.2.). Isikuvastaste kuritegude (sh. üliraskete kehavigastuste tekitamise) tagajärjel hukkus politsei andmetel 301 inimest (1995.a. 343 inimest).

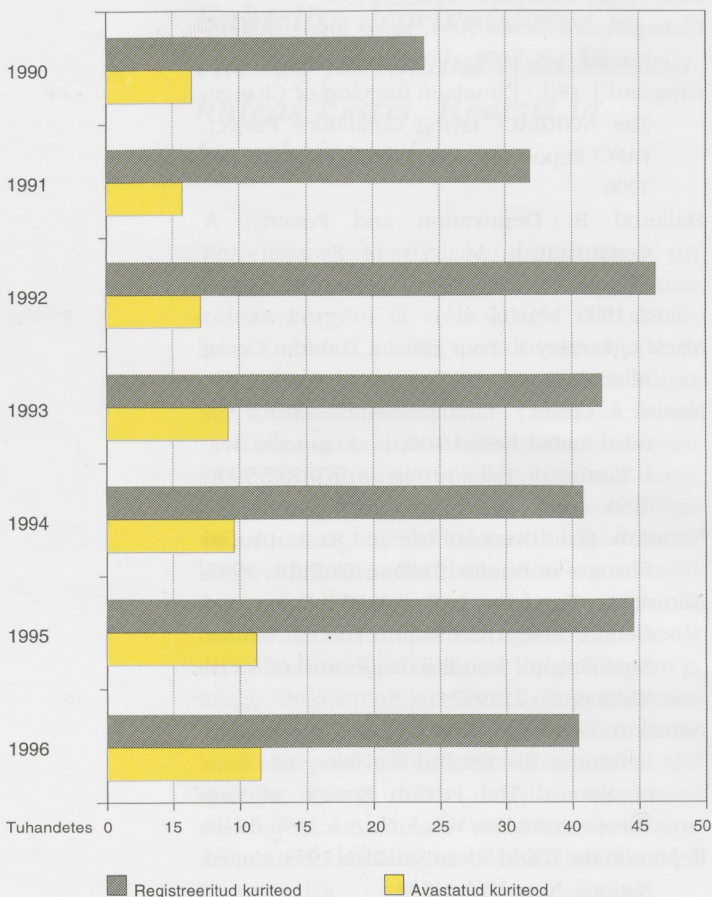
Rohkem registreeriti mitmesuguseid majanduskuritegusid (kelmusi, riisumisi, maksupettusi, dokumendi või pitsati võltsimist, salakaubavedu), altkäemaksujuhtumeid ning alaealiste kuritegevusele kaasamist. Mõnevõrra kasvas ka õigusemõistmise vastu toimepandud kuritegude (valeütluse andmise, kohtuotsuse täitmata jätmise, kuriteost teatamata jätmise jms.) arv.

Üle kahe korra kasvas registreeritud narkokuritegude arv. See tendents on äre-

JOONIS 6.1.

Registreeritud kuritegude ja avastatud kuritegude arv aastatel 1990-1996

Allikas: Politseiamet.

vust tekitav ja kõneleb uimastite leviku kiirest kasvust, eriti noorte hulgas.

Suur osa majanduskuritegudest on seotud kaupade ekspordi, impordi ja transiidiga (või nende deklareerimisega, ilma et vedu tegelikult toimuks): püütakse ära osta tolliametnikke ja nende kaasabil kasutada võltsitud dokumente aktsiisi- või käibemaksu tasumise vältimiseks või raha ebaseaduslikuks tagasisaamiseks; suuri kasumeid võivad anda salakaubavedu ning muud alkoholi ja kütusega tehtavad ebaseaduslikud tehingud. Levinud on ka võltsitud või varastatud passi kasutamine pettusega seotud äritehingutes. Kuritegevus on muutunud organiseeritumaks ja professionaalsemaks; tekkinud on uusi kuriteovorme (näiteks pettus maksekaartidega). On teatavaks saanud ka esimesed arvutite abil toimepandud kuriteod (sissemurdmised pankade ja teiste asutuste andmebaasidesse), ekspertide hinnangul kasutatakse Eestis arvutites üsna palju piraattarkvara.

Üldise tendentsina võib märkida kurjategijate suundumist vägivaldalt ja varavastastelt kuritegudelt (vargused) majandussfääri, s.t. endised „tänavakurjategijad“ püüavad jätkata ebaseaduslikku tegevust ettevõtluses. Samal ajal kasvab peale uusi noori kurjategijaid, kes tavaliselt alustavad oma „karjääri“ varastamisega.

31% avastatud kuritegudest pandi toime alkoholihoobes (1995.a. 35%). Alkoholi tarvitamine on osutunud sageli oluliseks kuritegude toimepanemist soodustavaks asjaoluks. Alkoholihoobes pannakse toime valdav osa (60–80%) vägivalda kasutamiseiga seotud kuritegudest ning autode ärandamisest ja huligaansustest, samuti suur osa (30–50%) vargustest. 46% avastatud tapmistest ohvritest oli surma hetkel alkoholihoobes.

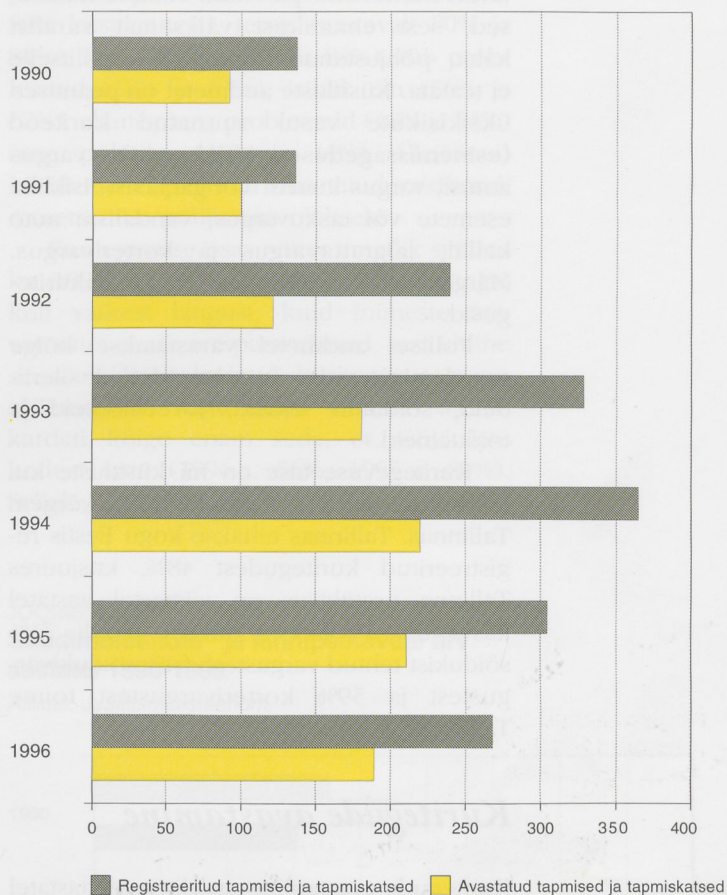
Registreeritud kuritegude liigiline struktuur

Nii küsitluste kui ka politseistatistika andmetel moodustavad ülekaaluka osa kuritegudest varavastased kuriteod. 1996. aastal registreeritud kuritegudest moodustasid 82% varavastased, 10% avaliku korra vastased ja 3,5% isikuvastased kuriteod; teiste kuriteoliikide osatähtsus oli väiksem (joonis 6.3.). Korterivargused moodustasid 19% ja vargused autodest 15% registreeritud kuritegudest. Võrreldes 1995. aastaga kasvas majanduskuritegude ning vähenes

JOONIS 6.2.

Registreeritud tapmistest ja tapmiskatsete arv ning nende avastamine aastatel 1990-1996

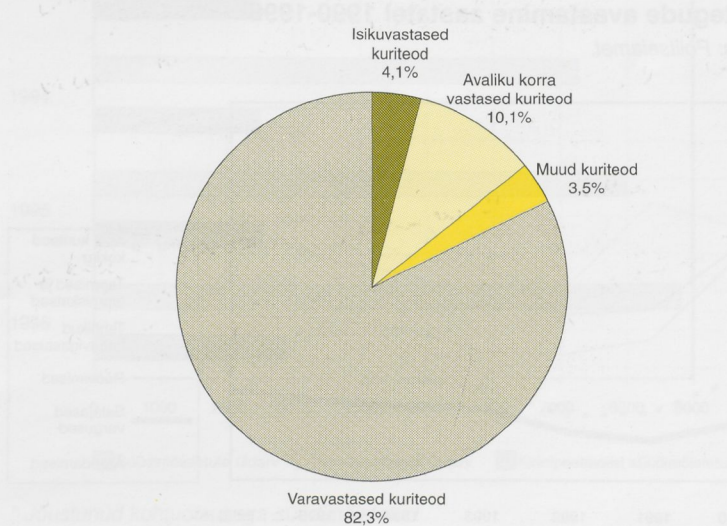
Allikas: Politseiamet.

JOONIS 6.3.

Registreeritud kuritegude liigiline struktuur 1996. aastal

Allikas: Politseiamet.

isiku- ja varavastaste kuritegude osatähtsus.

Kuritegevuse tegelikku struktuuri kajastavad mõnevõrra paremini elanike küsitlused, sest enamikust väiksemat varalist kahju põhjustanud kuritegudest politseile ei teatata. Küsitluste andmetel on peamised üksikisikute vastu suunatud kuriteod (esinemissageduse järjekorras) vargus autost, vargus kuurist või garaažist, isiklike esemete või taskuvargus, vandalism auto kallal, jalgrattavargus ja korterivargus. Märkatavalt vähem esineb vägivalllakuritegusid.

Politsei andmetel varastatakse kõige sagedamini raadio- ja teleseadmeid, üleriideid, sõidukite osasid, juveelitooteid ja toiduaineid.

Kuritegevuse tase on nii küsitluste kui ka politseistatistika andmetel kõige kõrgem Tallinnas. Tallinnas tehakse kogu Eestis registreeritud kuritegudest 48%, kusjuures Tallinna osatähtsus on viimastel aastatel kasvanud. Politsei andmetel pandi 71% sõidukist tehtud vargustest, 64% sõidukivargustest ja 59% korterivargustest toime Tallinnas.

Kuritegude avastamine

Kuritegude avastamine on viimastel aastatel paranenud (joonis 6.4.). 1996. aastal avastati registreeritud kuritegudest 32,5% (1995.a. 28,5%), sealjuures isikuvastastest kuritegudest 71%, röövimistest 44%, avalikest vargustest 25% ja salajastest vargustest 24% (sh.

korterivargustest 22% ja sõidukivargustest 15%).

Kuritegude avastamise protsent oli Tallinnas oluliselt väiksem kui mujal Eestis: Tallinnas avastati 14%, teistes piirkondades kokku 49% registreeritud kuritegudest. Raskeim on olnud salajaste varguste avastamine. Tallinnas avastati registreeritud salajastest vargustest 9% (teistes piirkondades kokku 39%), sealjuures korterivargustest 7% (teistes piirkondades kokku 43%) ja sõidukivargustest 7% (teistes piirkondades kokku 30%).

Kurjategijate taust

Väljaselgitatud kurjategijaist olid 91,5% mehed (1995.a. 92,6%). Alaealiste ja noorte osa kindlakstehtud isikute hulgas oli 19% (1995.a. 20%). Kuritegelikult kõige aktiivsemaks vanuserühmaks on 16-17-aastased, seda eriti varavastaste kuritegude puhul. Vägivallakuritegusid panevad kõige sagedamini toime 18-24-aastased.

Mitte-eestlased on kuritegelikult aktiivsemad vägivalllakuritegude toimepanemisel; eestlaste osatähtsus on suhteliselt kõrgem majanduskuritegude puhul. Kuritegude toimepaneku eest varem süüdimõistetute osatähtsus väljaselgitatud kurjategijate seas kasvas 1995. aasta 31,5%-lt 1996. aastal 34,8%-le.

Kuritegudest politseile teatamine ja politseisse suhtumine

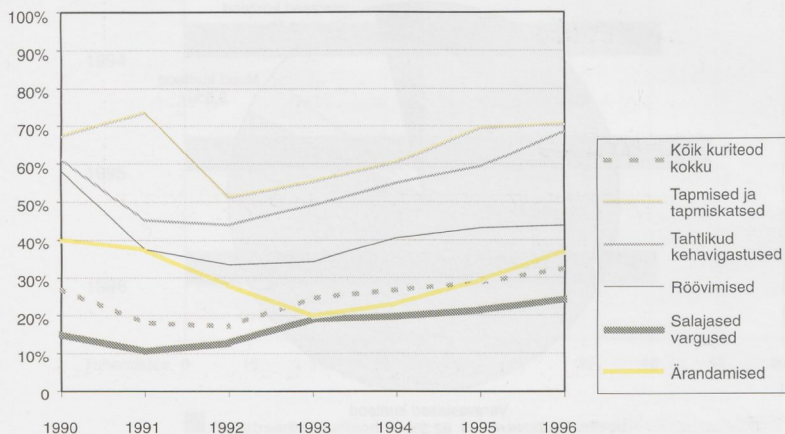
Eesti Konjunktuuriinstituudi küsitluste järgi teatas nii 1995. aastal kui ka 1996. aastal kuritegudest politseile 48% kannatanutest. 20% küsitletutest ei pidanud probleemi nii oluliseks, et kuriteost politseisse teatama minna, 32% küsitletutest olid kindlad, et teatamisel pole mõtet, sest politsei aidata ei suuda. Alates 1993. aastast, kui elanike arvamust selle probleemi kohta esimest korda küsiti, on kuriteost politsei informeerimine ja politsei appikutsumine aasta-aastalt vähenenud. On hea, et 1996. aastal see negatiivne hoiak peatus.

Inimeste usaldus politsei vastu on hakanud suurenema. Nii arvas 1996. aastal juba 51% küsitletutest, et politsei töötab hästi või normaalselt, ja see on 11%

JOONIS 6.4.

Kuritegude avastamine aastatel 1990-1996

Allikas: Politseiamet.

rohkem kui 1995. aastal. Kõige rohkem olid politsei tööga rahul üle 65 aasta vanused algharidusega eestlased. Vähem olid politsei tööga rahul kõrgema haridustasemega ja nooremad inimesed, samuti mitte-eestlased.

Karistuspoliitika

1996. aastal kasvas kohtulikult süüdi mõistetud isikute arv ning suurenes vabadusekaotuslike karistuste osatähtsus (joonis 6.5.). Esimese astme kohtud mõistsid süüdi 9126 isikut (1995.a. 8334); õigeks mõisteti 279 isikut (1995.a. 264). Tingimusteta vabadusekaotuslik karistus mõisteti 2381 isikule (1995.a. 1988); niisuguste karistuste osa kasvas 1995. aastal 22,6%-lt 1996. aastal 24,7%-le. Surmanuhtlus mõisteti 1996. aastal 10 isikule (1995.a. 1).

Kinnipidamiskohtades viibis 1996. aasta lõpul 4638 kinnipeetavat, sealhulgas 2876 süüdimõistetut, 1704 eeluurimise all olevat isikut ja 50 interneeritut. Naisi oli kinnipeetavate hulgas 69. Vanglates kinnipeetavate keskmine karitusaeg oli 1995. aastal 4,2 aastat, 1996. aastal 4,5 aastat. Eluaegset vanglakaristust kandis 2 isikut. Vanglates viibis 14 surmamõistetut, kuid pärast 1991. aastat ei ole Eestis ühtegi surmaotsust täide viidud. Euroopa Nõukogu liikmesriigina ühines Eesti Euroopa inimõiguste ja põhi-vabaduste kaitse konventsiooni 6. lisa-protokolliga, mis tähendab, et Eestis asendatakse surmanuhtlus eluaegse vanglakaristusega.

Turvatus

Eestis, nii nagu teisteski üleminekuriikides, on ühelt majandussüsteemilt teisele üleminekuga kaasnenud ühiskondlik ebastabiilsus, mis väljendub kuritegevuse kasvus, ning enesetappude arvu ja ka inimeste subjektiivse ebakindlustunde ja hirmu suurenemises. Eesti elanike jaoks kõige rohkem ebamäärasust sisaldanud aeg oli 1990-1992. Edaspidi on majanduse teatud stabiliseerumisega ja arenguga hakanud tasapisi kasvama ka inimeste kindlustunne.

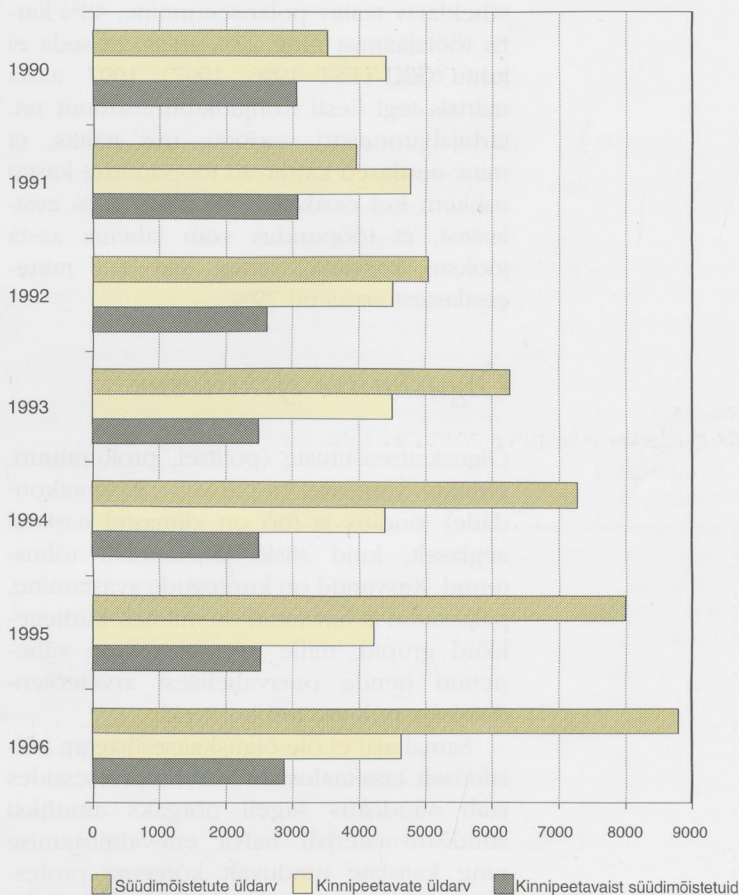
Eesti Konjunktuuriinstituudi küsitluse andmetel (EKI-TEST 1996, 1997) oli 1996. aasta detsembris inimeste jaoks muret tekitavate probleemide hierarhia sama mis aasta tagasi, kuid probleemide olulisus oli

aastaga veidi vähenenud. Muret tekitavad valdkonnad olid endiselt rahaprobleem (oluliseks või väga oluliseks muretsemise põhjuseks pidas seda 1996.a. 87% ja 1995.a. 88% küsitletutest), tervis (vastavalt 80% ja 84%), kuritegevus (79% ja 84%), töö probleemid (58% ja 63%), isiklik elu (56% ja 62%), elamispinna probleemid (48% ja 54%) ning poliitika (38% ja 44%). Ülejäänud küsitletud ei pidanud nimetatud valdkondi muretsemise põhjusena oluliseks.

Kuritegevuse osas näitas ametlik statistika 1996. aastal, võrreldes 1995. aastaga, küll väikest langust, kuid inimeste turvatunnet ei ole see parandanud, sest üldine arusaam laialt levinud kuritegevusest on säilinud. Nii nagu neljal viimasel aastal, kardeti kõige enam seda, et röövitakse kodust vara (1996.a. 56%, 1995.a. 60%). Sellele järgnes hirm, et mõni pere liige

JOONIS 6.5.
Süüdimõistetute* ja kinnipeetavate arv aastatel 1990-1996

Allikas: Justiitsministeerium.

* Jõustunud kohtuotsusega süüdimõistetud

langeb kuritegeliku ründe ohvriks (vastavalt 41% ja 43%), et tungitakse kallale vastajale endale (30% ja 35%), et ärandatakse auto (22% ja 28%), või et murtakse sisse suvilasse (15% ja 17%). Näeme, et paljude eri liiki kuritegude ohvriks langemise suhtes on inimeste hirm paari varasema aastaga võrreldes veidi vähenenud. Erandiks on siin vaid taskuvargused ja pommilahvatused, mida 1996. aastal kardeti natukene rohkem kui aasta tagasi (vastavalt 21% ja 19% ning 12% ja 11%). Kõrge kuritegevustase on põhjustanud seda, et 81%-l täiskasvanud inimestel ei olnud turvatunnet ning kardeti langeda kurjategijate ohvriks (1995. aastal 80%).

Turumajanduse olukorras on turvatunde juures oluline töökoha säilimise perspektiiv. Kõige ebakindlamalt tundsid inimesed end selles osas 1992. aastal, kui Eesti Konjunktuuriinstituudi küsitlusest selgus, et 61% vastanutest kartis töötuks jääda ja ainult 13% olid kindlad, et nendega seda ei juhtu. Seejärel hakkas kartus vähenema ja 1995. aastal kartis tööta jäämist 43% ning juba 26% olid kindlad, et nad tööta ei jää. 1996. aastal on eelmise aastaga võrreldes täheldatav teatav polariseerumine, 48% kartis töötajajäämist ning 27% arvas, et seda ei juhtu (EKI-TEST 1996, 1997). 1997. aasta märtsis tegi Eesti Konjunktuuriinstituut nn. tarbijabaromeetri uuringu, mis näitas, et mitte-eestlased kardavad tööpuuduse kasvu rohkem kui eestlased. Nii arvas 62% eestlastest, et tööpuudus võib lähema aasta jooksul kasvada, samal ajal kui mitte-eestlastest arvas nii 79%.

Õiguskaitse efektiivsus

Õiguskaitseasutuste (politsei, prokuratuuri, kohtute, vanglate; ka piirivalve jt. ametkondade) jõudlus ja töö on viimastel aastatel aeglaselt, kuid siiski järjekindlalt tõhustunud. Kasvanud on kuritegude avastamine, paljastatud ja hävitatud on mitmed kuritegelikud grupid, mille tulemusena on vähenenud nende omavahelisest arveteõendamisest põhjustatud kuriteod.

Samal ajal ei ole õiguskaitseüsteem küllaldaselt tasakaalustatud: kohtuprotsessides jääb süüdistus sageli nõrgaks ainuüksi süüdistusmaterjali halva ettevalmistamise ning kaitsjate tunduvalt kõrgema professionaalse taseme tõttu; need asjaolud on ka

mõningal määral põhjustanud mitmeid avalikkuse arvates liiga leebeid kohtuotsuseid.

Õiguskaitseüsteemi tasakaalustamatust on süvendanud riigi ebajärjekindel palgapoliitika: näiteks on tõstetud kohtunike ja seejärel prokuröride palka, samal ajal politseitöötajate palka tõstmata; see on põhjustanud võimekamate spetsialistide suundumist ühest ametkonnast teise. Juba vastu võetud seadust, mis andis vanglatöötajatele palagarantiid, muudeti hiljem, sest riigieelarves ei olnud raha.

Eestis viimasel ajal palju poleemikat tekitanud korrupsiooniilminguid (seoses korterite erastamisega jm) ei ole suudetud kriminaalkoodeksi vastava paragrahvi alusel üldse käsitleda (1996. aastal ei registreeritud sel alusel ühtegi korrupsioonijuhtumit). Probleeme põhjustab mõnede ametnike äraostetavus (küsitluste ja eksperthinnangute andmetel esineb seda sagedamini tolli- ja kohalike omavalitsuste töötajate puhul). Samal ajal ei jätku õiguskaitseasutustes vajalikul tasemel majandus- ja rahandusküsimusi tundvaid spetsialiste.

Palju kuritegusid jääb registreerimata ametkondadevaheliste ja kogu riiki hõlmavate andmebaaside puudumise tõttu: mitmed haldusõiguserikkumised (näiteks ostja või tellija petmine), mis teistkordsel toimepanemisel kujutaksid endast juba kriminaalkuritegu, jäävad kuriteona fikseerimata, sest ühel ametkonnal pole andmeid teise ametkonna poolt või teises piirkonnas fikseeritud õiguserikkumiste kohta. Üleriigiliste andmebaaside loomine ning ühisesse võrku sidumine võib osutada oluliseks kuritegevust ohjeldada aitavaks teguriks.

Analüütilist tööd (kriminogeense olukorra analüüsi, rakendatud meetmete efektiivsuse analüüsi jm.) on politseis ja teistes õiguskaitseasutustes tehtud vähe või seda pole tehtud üldse. Vaja oleks korraldada eriuuringuid näiteks narkootikumide tarvitamise ulatuse selgitamiseks, kuid selleks ei leita raha. Ekspert-hinnangute ja esialgu väga napi sotsioloogilise informatsiooni põhjal ohustavad narkootikumid eelkõige suuremates linnades elavaid noori. Viimastel aastatel on tunduvalt sagedamini pöördutud raviasutuste poole narkootikumide tarvitamisest johtuvate hädadega, see kõneleb selle pahe kiirest levikust.

Kirjandus ja allikad:

EKI-TEST 1996. 1997. Eesti Konjunktuuriinstituut, Tallinn.

Avaldamata andmed Justiitsministeeriumist, Politseiametist ja Vanglate Ametist. 1997. Tallinn.

Proovides heita lühipilku tulevikku ja soovides mõista Eestis lähiaastate inimarengu võimalusi, on otstarbekas peatuda mõningatel üldistel asjaoludel, nii takistavatel kui ka soodustavatel, mis seda arengut võivad mõjutada. Nende hulka kuuluvad inimeste suhtumine oma riiki, selle esindajatesse ja institutsioonidesse, nende institutsioonide endi suhted, aga ka erinevate huvigruppide dialoog. Kahtlemata sõltub palju rahvusvahelisest kliimast, täpsemalt sellest, kuidas Eesti oskab orienteeruda globaalsetes suundumustes ja piirkondlikes integratsiooni-protsessides, millise panuse suudab ta ise neisse anda ning milliseid võimalusi oma arendamiseks seejuures kasutada. See on küsimus tulevikunägemustest, mida Eestis on hiljuti püütud konstrueerida, silmas pidades aastat 2010. Ning lõpuks tuleb eriti tähelepanelikult jälgida globaliseeruvat maailmamajandust ning infotööluse ja kõrgtehnoloogia uusi harusid. Nendega kaasnevat potentsiaali ja võimalusi tuleb Eestis ära kasutada inimarenguks ja majanduse edendamiseks, mitte eesrindlike riikide järel sõrkimiseks ega tulevikuühiskonna eest

peitu pugemiseks. Kõik see kokku on probleem riigi ja ühiskonna enesemobilisatsioonist, vastastikusest usaldusest ning koostööst.

Institutsiooniline sidusus

Paljud sotsioloogilised uuringud toovad esile elanike üsna suure võõrandumise Eesti riigist, selle võimuinstitutsioonidest ja avalikus sektoris töötava ametnikkonna umbusaldamisest. Üldlevinud on arvamus, et valitsevad ringkonnad varjavad inimeste eest olulist informatsiooni. Vastuse, et seda tehakse harva või ei tehta kunagi, andis vaid 6% uuringu "Eluolu 94" raames Eestis küsitletud 4450 respondendist. Sama uurimus näitas, et üle poolte küsitletutest (54%) olid veendunud, et ametivõimude esindajad võtavad altkäemaksu. 1996. aasta detsembris pidas nii Eesti valitsuse kui ka parlamendi tööd halvaks või väga halvaks 56% elanikest (EKI-TEST 1996, 1997).

Need ja mitmed teised andmed inimeste suhtumisest võimusse ja vähesest usust võimuesindajate suutlikkusse võivad võrdluses stabiilse demokraatiaga riikidega mõjuda isegi šokeerivalt. Kuid siin tuleb arvestada, et Eesti rahva omariikluse kogemus on napp. Siit ka suhtumine võimusse kui millessegi võõrasse, isegi vaenulikkude. Võõra võimu kui paratamatusega tuli kohaneda, seda ei pruukinud austada. Kui avanes võimalus, siis peeti moraalseks võimu eirata, pilgata, petta jms.

Võib öelda, et pärast võõrvõimust vabanemist on oma võimuga harjumine alati kujunenud eestlastele raskeks katsumuseks. Liiga suured on olnud ootused selle võimu suhtes, et rahulikult leppida tema tegelike saavutustega. Pettumusmeeleoludega oli tegemist II maailmasõja eelses Eestis (kiil 7.1.), illusioonide purunemine on tulnud üle elada ka viimastel aastatel. Tulemuseks on tänased ebakohad riigi ja ühiskonna institutsioonide arengus, dialoogi

KIIL 7.1.

Illusioonid ja pettumused

1934. aastal, kuusteist aastat pärast Eesti iseseisvumist kirjeldas Anton Hansen Tammsaare, Eesti üks kõige väljapaistvamaid kirjanikke, omaaegseid meeleolusid järgmiselt:

"Meie pettumused algasid hiljem, sest nii suurt ja rasket asja, nagu oli meie vabadusvõitlus, ei teostata kunagi ilma teatud illusioonideta... Me olime arvanud ülimaks õnneks, kui eesti mehed ajaksid Eesti asju, sest meile näis, et eesti mees on Eesti asju ajades sootuks eriline mees... Nõnda siis sündis, et kui saavutasime riikliku iseseisvuse ja eesti mees hakkas ajama Eesti asju, siis pettusime temas. Meie leidsime, et temal puuduvad unistatud vored, nagu polekski ta õige eesti mees..., tal on üldse kõik omadused, mida oleme näinud ja kuulnud olevat kõigil teistel võimukandjail. Aga niisugusena ei kujutelnud keegi eesti meest, kui ta mõtles oma riigist... Ühesõnaga - meie leidsime, et eesti mees ei muretse Eesti riigis küllalt teise eesti mehe eest, nagu oleks ta mõni venelane või sakslane. Igatahes usume kindlasti, et rootslane muretseb meie eest paremini, kui teeb seda oma eesti mees".

Allikas: Tammsaare, 1934: 32-33.

gis ja koostöös, inimeste võõrandatus riigist, nüüd juba oma riigist.

Selle ilmeks näiteks on õhkkond, milles koostatakse ja võetakse vastu Eesti riigieelarve. Erinevalt kauaaegse omariiklusega demokraatlikest ühiskondadest pole eelarveprojekti menetlemine Eesti valitsuses ja Riigikogus tekitanud kuigi märgatavat vastukaja üldsuses. Eelarvevaidluste kandepind on jäänud ahtaks. Samuti on tagasihoidlik üldsuse osalus (omaalgatuslike institutsioonide vahendusel) seadusloomes ja sotsiaalsete normatiivide kujundamises. Paljud inimesed ei hooma veel, et riigieelarve, maksud, palgatase, seadused jms. „tehakse” Eestis ning neid saab oma osalusega mõjutada.

Kui võõrandatus riigiasjadest jääb püsima või suureneb veelgi, siis seisab ühiskond silmitsi ohuga, et riigi institutsioonid võivad hakata toimima suvaliselt, omatahtsi, demokraatliku riigi jõujooned moonduvad ning huvigruppide dialoog mandub võimukoridorides salamahti kulgevaks *lobby*'ks. Seda isegi siis, kui kõik institutsioonid on loodud, nende vahekorrad demokraatliku ühiskonna tavade järgi konstrueeritud ja seadusandlikult fikseeritud.

Seepärast on tähtis erinevate huvide vahelise avaliku dialoogi käivitamine ning selle institutsionaliseerimine. Just niisugune dialoog toodab sidusust, sest ta ühendab teinekord lausa vastandlikel seisukohtadel olevaid pooli, kes dialoogi kestel hakkavad mõistma oma vastastikust sõltuvust ja ühiseid huve. Potentsiaalsetest dialoogipidajatest nimetame siinkohal vaid mõned paarid:

- tööandjad - töövõtjad,
- keskvalitsus - omavalitsused,
- maa- ja linnaelanikud,
- eestlased - muulased,
- suur- ja väikelinnad,
- majaomanikud - üürnikud,
- Tallinn - „provints”,
- mehed - naised,
- noored pered - pensionärid.

Uue paarina on lisandumas: eurofiilid - euroskeptikud, kuid selleteemalise dialoogi esialgne sisu(tus) ei pälvi avalikkuse märgatavat huvi ning Euroopa Liidu teemalist dispuuti käsitletakse tihtipeale marginaalsena. Dialoogi intensiivsus ja institutsionaliseeritus on paariti erinevad. Dialoogi institutsionaliseerimise seisukohalt saab seni suurimat progressi täheldada keskvalitsuse ja omavalitsuste suhetes (kiil 7.2.).

Käesolevaks ajaks on valitsus ja omavalitsusliidud sõlminud kokkuleppe, mille järgi eelarveläbirääkimistena alanud dialoog laieneb kõigile riigi elu tähtsamatele küsimustele. Omavalitsusliitude ettepanekul muudeti maksuseadustikku selliselt, et üksikisiku tulumaks jaotub kaheks osaks - riigile laekuvaks ja omavalitsustele laekuvaks. Varem anti see omavalitsustele eraldistena riigieelarvest.

Põhimõtteliselt tähtsaks sammuks kujuneb sotsiaalabi korraldamise ja määramise üle otsustamise siirdumine alates 1997. aastast kohalike omavalitsuste pädevusse. Varem oli omavalitsustel vaid väljamakseid teostava kassapidaja roll. Otsustamine ise oli detailselt reglementeeritud kõigile ühetaoliste sotsiaal- ja majandusministeeriumi instruksioonidega. Nüüd on omavalitsustel tekkinud võimalus kehtestada volikogu otsusega oma haldusterritooriumil kehtiv sotsiaaltoetuste andmise kord ja sealsed tingimused, määrata seejuures oma eelistused, arvesse võtta perede varanduslikku olukorda ning abitaotlejate sotsiaalset käitumist. Omavalitsused said enda kätte reaalse instrumendi kohaliku sotsiaalpoliitika tegemiseks

KIIL 7.2.

Keskvalitsuse ja omavalitsuste dialoogi areng

Omavalitsuste üleriigilised liidud nõudsid 1994. aasta alguses valitsuselt riigieelarve koostamise aluste üle läbirääkimiste alustamist ning moodustasid selleks Eesti Omavalitsusliitude Koostöökogu. Ajendiks sai aastatel 1992-1994 asetleidnud omavalitsuste käsutusse jääva osa ligemale kahekordne vähenemine riigi eelarvete ja maksusüsteemis. See omakorda väljendas neil aastatel domineerinud riigielu tsentraliseerimise tendentsi, püüdu koondada keskvalitsuse kätte üha rohkem funktsioone ja ressursse. Muidugi oli see paljuski kantud taotlusest riigi napp ressursse parimal moel kasutada, kuid objektiivselt viis see nõukogude ajale iseloomulike iseotsustamisõigusega kohalike võimuorganite taastekkele. Valitsuse ja omavalitsusliitude läbirääkimiste algperiood oli mõistagi konfliktirohke. Võib väita, et 1994.a. sai aastaks, kus Eesti omavalitsused astusid tsentraliseerimistendentsidele organiseeritult vastu ning saavutasid ka olulist edu. Läbiviidud aktsioonidest olid kaalukamad alljärgnevad:

- eelmise aasta maksudest laekunud 160 miljoni krooni valitsusepoolse „konfiskeerimise” õiguspärasus vaidlustati 1994. aastal ning riigikohtu otsusega lahenes vaidlus omavalitsuste kasuks;
- peatati ajutiselt mitmete finantseerimisega katmata funktsioonide täitmine, valitsus oli sunnitud vajalikud vahendid eraldama lisaelarvest;
- Euroopa Kohaliku Omavalitsuse Harta suurte kärbetega ratifitseerimine (nagu seda pakkus valitsus) asemel saavutati selle täieulatuslik ratifitseerimine Riigikogu poolt;
- omavalitsusliitude nõudel jättis president välja kuulutamata omandireformiga seonduvate õigusaktide muutmise seaduse, sest selle mitme sättega ignoreeriti omavalitsuste huve ja põhiseaduslikke õigusi.

(vt. ka kiil 7.3.). See omakorda käivitab kohaliku dialoogi erinevate huvigruppide vahel. Inimestel on senisest suurem võimalus otsustamisprotsessis kaasa rääkida.

KIIL 7.3.

Omavalitsused ja varimajandus

Inimese võõrandumisega riigist on tihedalt seotud varimajandus. Ausa maksumaksja kultus tuleb Eestis alles luua. Võib arvata, et 1997. aastast seadustatud üksikisiku tulumaksu kindla osa laekumine otse kohalikele omavalitsustele aitab teadvustada varimajandusest johtuvaid kadusid nii ühiskonnale kui ka igale inimesele ning tõsta omavalitsuste rolli maksude kogumisel. Eesti Sotsiaalmajanduliku Analüüsi Instituudi uurimusest "Varimajanduse ulatuse hindamine Eesti majanduses tööjõu meetodil" selgub, et mittemaksustatav osa SKP-s ulatub vähemalt 13 protsendini ehk 7 miljardi kroonini. Vähemal või suuremal määral osaleb varimajanduslikus tegevuses üle 200 tuhande inimese.

Samalaadne järkjärguline süvenemine ja haardeulatuse laienemine iseloomustab ka töövõtjate ja tööandjate 1991. aastal alanud dialoogi. Nüüdseks on see arenenud kolmepoolseteks läbirääkimisteks Eesti Vabariigi Valitsuse, töövõtjaid esindavate Eesti Ametiühingute Keskliidu ja Teenistujate Ametiliitude Organistiooni (TALO) ning töövõtjaid esindavate Eesti Tööstuse ja Tööandjate Keskliidu ning Eesti Tööandjate Ühenduse Keskliidu vahel. Oluliselt on laienenud kolmepoolsetel läbirääkimistel käsitletavate küsimuste ring. Möödunud aastal kuulusid sinna palga riiklik alammäär, riiklik elatusmiinimum, pensionikindlustus, töövigastus- ja kutsehaiguskindlustus ning tagatisfond pankrotistunud ettevõtete töötajate palga väljamaksmiseks.

KIIL 7.4.

Kodakondsuse andmise printsiibid

Kodakondsust võrreldakse sageli inimese ja riigi vahelise lepinguga, mis määrab mõlema poole õigused ja kohustused. Kodanik saab õiguse võtta osa poliitilisest elust kõikidel selle tasanditel, tema kohuseks on olla ustav kehtivale korrale ning kaitsta riigi iseseisvust. Kodakondsus loob nn. poliitilise rahvuse, mis võib olla üksikisiku identiteedi aluseks. Rahvusvaheliselt on kasutusel kaks põhilist kodakondsuse andmise/saamise printsiipi - *ius sanguinis*, mille puhul inimene saab sünniga oma vanemate kodakondsuse, ning *ius soli*, mille puhul isik saab riigi kodakondsuse, kui ta on sündinud selle riigi territooriumil. Et tegelikult ei ole võimalik ainult nende printsiipidega piirduda, siis antakse riigi poliitilise stabiilsuse huvides kodakondsust ka *naturalisatsiooni* korras neile inimestele, kellel ei ole selle riigi kodakondsust, kelle vanemad ei olnud selle riigi kodanikud või kes ei ole sündinud selle riigi territooriumil, kuid kellest on saanud selle riigi püsielanikud.

Saavutatud kokkulepetest tuleks kaugemaleulatava mõju poolest esile tõsta kokkulepet osalusdemokraatia kohta. Töö- ja sotsiaalsuhete demokratiseerimise ning sotsiaalse partnerluse ja kolmepoolsuse arendamise eesmärgil, samuti lähtudes Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO), Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu normidest, leppisid osapooled kokku tööandjate ja töötajate keskorganisatsioonide lülitumises töö- ja sotsiaalküsimusi käsitlevate seaduste loomesse. Samuti alustati konsultatsioone alalise kolmepoolse koostööinstitutsiooni moodustamise vajaduse ning selle tegevuse eesmärkide, pädevuse, ülesannete ja struktuuri kohta. Seega on viimase paari aasta jooksul tsentralisatsiooni ja detsentralisatsiooni vaheline võitlus pöördumas viimase kasuks.

Järgmiseks sammuks võiks kujuneda Eesti tööseaduste võrdlus ILO, Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu normistikuga, et tuua meie praktikasse Euroopa tavad ettevõtetedemokraatia (töötajate informeerimine ja konsulteerimine) sotsiaalse partnerluse valdkonnas ettevõtete tasandil.

Poliitiline sidusus

Eestlaste ja muulaste dialoog keskendub poliitilise sidususe ümber ning siin on muulaste partnerriik, sest kõne all on kodakondsus kui poliitilise sidususe kõige laiem vorm (kiil 7.4.). Dialoogi üheks vormiks on presidendi ümarlaud, kus rahvusvähemuste esindajad saavad regulaarselt arutada oma probleeme koos parlamendi ja valitsuse esindajatega. 1997. aastal on määratud ametisse kõrgeid riigi-ametnikke, kelle ülesandeks on tegelemine rahvussuhetega.

Eestis elab praegu inimesi ligikaudu sajast erinevast rahvusest. Mitte-eestlased moodustavad Eesti elanikkonnast rohkem kui kolmandiku - 35,4%. Paljud neist on tulnud Eestisse nõukogude ajal ning kasutavad suhtlemiseks vene keelt, mistõttu neid kutsutakse sageli lihtsustatult ka venekeelseteks elanikeks. Suurimateks mitte-eestlaste gruppideks on venelased (80% kõigist muulastest), ukrainlased, valgevenelased ja soomlased.

Eesti praegune kodakondsuspoliitika kasutab *ius sanguinis*'e ning naturalisatsiooni printsiipe. Seejuures lähtutakse II maailmasõja eelse Eesti Vabariigi taastamise

põhimõttest (restitutsioonist). See tähendab, et õigus sünnijärgsele Eesti kodakondsusele, vaatamata etnilisele päritolule, on neil isikutel, kes olid ise või oli vähemalt üks nende esivanematest Eesti Vabariigi kodanik 16. juunil 1940, mil Nõukogude Liit viis Eestisse oma väed ning Eesti riiklik iseseisvus lakkas faktiliselt olemast.

Kui Eesti Vabariigi kodakondsus 1992. aastal taastati, elas Eestis ligikaudu pool miljonit eelnenud aastakümnetel Nõukogude Liidust immigrerinud inimest, kellel polnud Eesti kodakondsuse kohaselt võimalik saada automaatselt Eesti kodakondsust. Selle võivad nad saada naturalisatsiooni korras, mis muude protseduuride seas sisaldab eesti keele eksami sooritamist. Viimane asjaolu ongi osutunud naturalisatsiooni juures peamiseks raskuseks. Näiteks ei oska ligi neljandik Eestis elavatest venelastest üldse eesti keelt. See on pärand nõukogude ajast, mil kohalike keelte õpetamist venelastele ei peetud tähtsaks.

Vene vähemuse (kiil 7.5.) probleemid Eestis algavadki kehvast eesti keele oskusest, mis kitsendab venelaste võimalusi tööturul ja tekitab neis homse päeva suhtes eestlastest suurema ebakindluse. Vähekeeleoskuse tõttu Eesti kodakondsuse saamisel tekkinud raskused ei võimalda venelastel täiel määral osa võtta poliitilisest elust ning süvendavad nende ebakindlust. Paradoks on selles, et ehkki eesti keel riigikeelena peaks ühiskonda liitma, toimib ta Eesti mitmerahvuselises keskkonnas praegu veel kui kultuuriliselt, sotsiaalselt ja poliitiliselt eraldav faktor. Lahendus saab tulla ilmselt alles teatud aja möödudes ja valdavalt haridussüsteemi kaudu.

Eesti kodakondsuseta venelaste elu on teinud ebamugavaks ka Eesti ametnikud, kes on viimastel aastatel jäänud mitmel korral ajahätta mitmesuguste seadustes ettenähtud dokumentide vormistamisega, näiteks välismaalaste passide väljaandmisega.

Eesti jaoks pole probleemiks mittekodakondsete olemasolu. Selliseid inimesi elab kõikides riikides. Probleemiks on selliste inimeste suhteliselt suur arv (tabel 7.1.), mis muudab Eesti ühiskonna poliitilise sidususe problemaatiliseks. Suure hulga täiskasvanud elanike eemalejäämine poliitilisest protsessist riigi tasandil on tekitanud küsimusi Eesti demokraatia iseloomu kohta.

Eestis on hakatud pidama kõige realistlikumaks ja perspektiivsemaks teeks vene ja

KIIL 7.5.

Vene vähemuse olukord Eestis

Kuni Eesti iseseisvuse taastamiseni 1991. aastal tundsid venelased end Eestis enamusega nagu mujalgi N. Liidus. Vähemusega tajusid end eestlased. 1991. aastal osad vahetusid. Mõlemapoolne uue osa õppimise valuline protsess ei ole veel lõppenud. Venelastele on see kahtlemata keerulisem, sest tuleb kohaneda situatsiooniga, kus vene keel ei ava enam kõiki uksi. Praegu elab Eestis ligi 417 tuhat etnilist venelast, mis teeb 28,5% kogu Eesti rahvastikust. Eesti põhiseadusega on neile garanteeritud kõik inimõigused. Valdav enamik venelastest kavatseb jääda Eestisse elama. Nende hulgas on aga erineva kodakondsusega grupe. Nendesse gruppidesse kuuluvate isikute poliitilised õigused on samuti erinevad. Eesti kodanikke on Eesti venelaste hulgas umbes 130 tuhat (Eesti passis etnilist päritolu ei märgita). Nendel venelastel on kõik poliitilised õigused ning neil on oma esindus Eesti parlamendis. Vene Föderatsiooni Tallinna saatkonna andmetel on 116 tuhandele Eesti elanikule antud Venemaa kodakondsus. Võib-olla on osa neist praeguseks Eestist lahkunud. Lisaks elab Eestis praegu ligikaudu 170 tuhat endise Nõukogude Liidu kodanikku, enamikus etnilised venelased, kellel ei ole ühegi riigi kodakondsust. Need, kellel pole Eesti kodakondsust, ei saa kuuluda Eesti parteidesse, ei saa valida ega olla valitud parlamenti. Mittekodakondsed püsielanikud saavad aga hääletada Eesti kohalikel valimistel. Kodakondsuseta isikutele annab Eesti riik välismaalase passi, mis annab neile liikumisvabaduse, ning võimaluse taotleda Eesti kodakondsust naturalisatsiooni korras.

teiste vähemuste probleemide lahendamisel integratsiooni (koostöö erinevate rahvusgruppide vahel Eesti huvides, üksteise parem tundmaõppimine, kuid oma rahvusliku identiteedi säilitamine), mis tähendaks praegusest separatsioonist lahtisaamist, assimilatsioonilise surve ning konfrontatsiooni vältimist. Sellega seoses käib praegu Eestis diskussioon, kuidas integreerida muulaste noort põlvkonda Eesti ühiskonnaga haridussüsteemi kaudu. Integratsioonist töötab kujuneda tõsine katsumus ka eestlaste jaoks, sest ta eeldab ka nendelt valmisolekut ja head tahet, ülesaamist totalitaarse mineviku traumaatilise kogemusest, euroopalikku avatust ja innovaatilisust.

TABEL 7.1.

Eesti elanike kodakondsuslik staatus (1997. a. algus)

Elanike üldarv 01.01.1997	1 462 130
Väljastatud Eesti kodaniku passe 01.01.1997	956 876
Naturaliseerunud kodanikke 1992. a. maist kuni 31.12.1996	88 534
Väljastatud elamislube	
Eesti kodakondsuseta isikutele 01.01.1997	335 368
Välismaalase passi taotlejaid 03.02.1997	133 646
Trükitud või kätte antud välismaalase passe 03.02.1997	101 819
Teiste riikide kodanikke	üle 100 000

Allikad: Statistikaamet, „The Baltic Times“, 1.-7. mai 1997

Eesti tulevikustsenaariumid - Eesti 2010

Eestis on üha sagedamini kõneaineks, et riigil ja rahval puudub visioon tulevikuvõimaluste kohta. Sellega seoses pakub huvi katse koostada spetsiaalseid stsenaariume Eesti lähiaastate arengu kohta. Stsenaariumide tellijaks on Eesti Keskkonnaministeerium ja stsenaariumid koostanud Eesti Tulevikuuuringute Instituudi ekspertgrupp.

Eesti 2010 stsenaariumid kujutavad endast erinevate võimalike tulevikukeskkondade kirjeldusi, mida tänaseid otsuseid tehes peaks arvestama. Stsenaariumide kasutamine võimaldab avastada praeguse tegevuse (või tegevusetuse) võimalikke tagajärgi, leida tulevikus riske ja võimalusi ning tuleviku suhtes kriitilisi tegureid meie tänapäevast. Erinevate eelduste puhul avanevad Eesti võimalikud tulevikualternatiivid annavad ka sisendi Eestis koostatavate erinevate eluvaldkondade strateegiate ettevalmistamiseks ning nendes toodud arengute võrdlemise abil on võimalik välja tuua Eesti jaoks kõige vastuvõetavamad variandid.

Eesti 2010 stsenaariumide neli põhieeldust

Määrava tähtsusega võtmeteguriteks nende stsenaariumide koostamisel on valitud *esiteks* viis, kuidas Eesti integreerub (majanduslik koostöö ja poliitilised suhted) erinevate majanduspiirkondadega. Integratsioon on suurel määral välistegur ja sõltub nii Eesti geograafilisest positsioonist kui ka sellest, millised saavad olema arenguprioriteedid Euroopa Liidus, Venemaal jt. SRÜ riikides. *Teiseks* võtmeteguriks on Eesti roll globaalses info- ja kõrgtehnoloogilises arengus. Sisuliselt määrab selle Eesti ühiskonna võime mobiliseeruda ja valida nii tehnoloogilises, majanduslikus kui ka sotsiaalses mõttes oma positsiooni teljel, mille ühes otsas on vaesed perifeersed maad ja teises keskus- ehk inforiigid. Vastavat valmisolekut ja arengut saab tagada vaid ühiskondliku kokkuleppe saavutamise ja prioriteetide määramise teel ning nende teostamisega haridus-, teadus-, tehnoloogia-, sotsiaal-, välis- jm. poliitika koostöös.

Võtmeteguritest tulenevalt arvestati stsenaariumide koostamisel nelja põhieeldust.

1. Eesti geökonomilise integratsiooni põhitüübiks kujuneb nn. sild, mille puhul Eesti on avatud nii itta kui ka läände ja Eestil on võimalik kasutada paljuräägitud transiidimaa rolli. See eeldab Eesti jaoks väga soodsat välispoliitilist ja majanduslikku arengut (EL-i laienemine, liberaalse turumajandusmudeli toimimine Venemaal, Venemaa ja Eesti poliitiliste suhete stabiliseerumine jne.).

2. Eesti on tihedalt integreerunud EL-ga, aktiivset kaubavahetust ega majandusintegratsiooni ida suunas aga ei toimu ja Eestist kujuneb paratamatult Euroopa perifeeria („Sanitaarkordon”).

3. Eesti teeb panuse infoühiskonna struktuuride ülesehitamisele ja keskendab oma majanduse otsustavalt kõige paremate eeldustega kõrgtehnoloogiaharude arendamisele, mistõttu Eestist kujuneb teatud niššides kõrgtehnoloogia liiderrii („Liider”).

4. Ühiskonna struktuurid kujunevad spontaanselt, kuid arvestades vanade töötus- ja majandusharude inertsit, ei saa moodustuvad struktuurid olla ei tehnoloogiliselt ega ka lisaväärtuse poolest maailma tipptasemel. Eestis küll tarbitakse maailma tipp-tooteid, kuid ei looda neid ise ega omandata ka suurimat osa innovatsioonide evitamisel saadavast kasumist. „Kaasamineja” on evolutsiooniline arengusuund, mis tuleneb eelkõige sihikindla ja toetava poliitika puudumisest hariduse, tehnoloogia, transiidi, kaubanduse jm. vallas.

Eesti arengut 2010. aastani kirjeldavad kolm nimetatud eeldustele tuginevat stsenaariumide põhivarianti (kiil 7.6.).

KIIL 7.6.

Eesti 2010 põhistsenaariumid

1. *Suur mäng* - liidriroll (revolutsiooniline, radikaalne areng) infotehnoloogilises arengus koos sillapositioniga ida ja lääne vahelistes suhetes.
2. *Ülevedaja* - kaasamineja (evolutsiooniline, kaasaminev areng) infotehnoloogilises arengus koos sillapositioniga ida ja lääne vahelistes suhetes.
3. *Lõuna-Soome* - kaasamineja infotehnoloogilises arengus koos „sanitaarkordoni” tüüpi geökonomilise seisundiga.

„Suur mäng” - üldrahvaliku kokkuleppe korral ehitav innovaatiline infoühiskond

Eesti on Euroopa Liidu liige, olles tihedalt integreerunud lääne poliitilistesse ja sotsiaalmajanduslikesse struktuuridesse. Samas on ka Venemaa jt. SRÜ riikide ning Eesti vahelised suhted heanaaberlikud ja normaalseid majandus- ja muud suhteid võimaldavad. Eesti on suutnud aktiivselt vastata globaalsele kõrg- ja infotehnoloogilisele väljakutsele ning leidnud oma koha uute kõrgtehnoloogiate võtmeharude teatud niššides.

Eesti majandus on väga avatud, innovaatiline, kõrgkommunikatiivne ja mobiilne. Moodustub infoühiskonnale iseloomulik ühiskondlike suhete süsteem. Kandvad majandusharud seonduvad transiidi, teeninduse ning info- ja kõrgtehnoloogiasektoriga. Osa traditsioonilisi tööstusharusid küll säilib perioodi esimese poole vältel ja isegi laiendab tootmist eeskätt idaturule, perioodi teisel poolel aga kaotab oma konkurentsi eelised; osa, võttes kasutusele uusi tehnoloogiaid, jääb rahvusvahelises konkrentsis pinnale (puidutööstus, osa masinaehitusest, toiduainetööstus). Transiidi, teeninduse, sh. finants- ja äriteeninduse, kõrgtehnoloogia ja infosektori osakaal suureneb oluliselt. Kiiresti arenevad ka teatud tüüpi masinaehitusega seotud harud, bio- ja materjalitehnoloogiatele tuginevad alad. Eesti on kaasanud uusi strateegilisi majanduspartnereid ja investoreid, olles neile mitmete uute lahenduste katseväljaks. Eesti leiab oma koha ka kõrgtehnoloogilistes globaalsetes jaotus- ja teenindusvõrkudes.

Haridussüsteem on põhjalikult ümber kujundatud ja muutunud selle arengu realiseerumise võtmeks. Käivitunud on pidevõppe-süsteem. Massiline heatasemeline ja kõigile kättesaadav põhi- ja keskharidus on eelduseks paindliku täiend- ja ümberõppe süsteemi kujunemisele. Kõrghariduse osatähtsus suureneb ja haridus on ühiskonnas väärtustatud.

Eesti traditsiooniline maarahva identiteet on asendunud uute identiteetidega - edukuse ja professionalismiga -, mis teatud määral ühendab nii rikkaid-vaeseid kui ka eestlasi-muulasi. See omakorda loob eeldused Eesti venelaste potentsiaali rakendamiseks Eestis.

Kiire liberaalne areng põhjustab vaatamata üldisest majanduskasvust johtunud elatustaseme tõusule, siiski kihistumise teravnemise, mida kõrge majanduskasv võimaldab tasandada. Tööhõive geograafiline jaotus polariseerub suure töenäosusega. Tööpuudus on probleemiks väga madala kvalifikatsiooniga inimeste jaoks, samas ei jätku teatud kitsastel aladel väga kõrge kvalifikatsiooniga spetsialiste. Info- ja kõrgtehnoloogia sektoris kõrgetasemelistel töökohtadel töötavate inimeste ja ülejäänute vahel tekkivad töötingimuste, -tasu ja prestiiži erinevused. Seda pehmendab küll tööhõive mitmekesisus - paralleelselt infosektoriga kasvab ka transiidi ja teenindussektori töökohtade arv ning osa traditsioonilisi tööstusharusid re tehnologiseerub, andes samuti täiendavaid töökohti. Probleemiks kujuneb madalama haridustasemega elanikkonnakihtide ümberõpe ja võime omandada kiiresti uusi tehnoloogiaid ja töövõtteid - see on kõiki haridustasemeid läbiv probleem. Äärmiselt oluline on haridussüsteemi paindlikkus - tööturul toimuvad konjunktuurimuutused on kiired ning nendele tuleb kohe reageerida.

Sellise kiire ja dünaamilise arengu realiseerumise vajalikeks eeldusteks on mitmete efektiivsete riiklike poliitikate rakendamise koostöö. Eelkõige puudutab see hariduse ja teadusarenduse valdkondi, sest inimressurssi tehtav panus on otsustava tähtsusega. Selle stsenaariumi käivitumine eeldaks, et Eestist kujuneks sõna otseses mõttes õppiv ühiskond.

„Ülevedaja” - traditsioonilistel tehnoloogiatel põhinev transiidi- ja teenindusmajanduse dominandiga tööstusühiskond

Venemaal jätkub turumajanduslik areng. Nii Venemaa ja Euroopa Liidu kui ka Eesti ning Venemaa jt. SRÜ riikide vahelised suhted on head. Eesti arengusuundade suhtes tõsist diskussiooni ei teki ja riigi arengu suhtes kindla suunitlusega poliitika ei rakendata; majanduses jätkub liberaalpassiivne joon. Seetõttu ei koostatata ka vastavaid arenguprogramme, ning tootmise tehnoloogiline tase ja sellest tulenevalt ka toodetav lisaväärtus jäävad kesiseks. Domineerivad traditsioonilised majandusharud ja kõrgtehnoloogilist siiret ei toimu.

Tänu laabuvatele idasuhetele ja sealsete turgude avanemisele osutub võimalikuks olemasolevates traditsioonilistes majandusharudes tootmist märkimisväärselt laiendada. Eesti muutub toodete ümberjagajaks Venemaa ja Euroopa, eelkõige Läänemeremaade-vahelises kaubavahetuses.

Selle stsenaariumi raames arenevad eelkõige transiidi teenindamisega seotud valdkonnad. Kasvab transpordi-, kaubanduse, finants- ja äriteeninduse osatähtsus. Arenguvõimalusi on ka sellistel traditsioonilistel tööstusharudel nagu toiduaine- ja tekstiilitööstusel. Areneb ka lihtteenindus ja sisse võib tulla investeeringuid lihtsa tehnoloogiaga tootmisse. Toimiv vabakaubandus toetab majanduskasvu.

Algperioodil võimaldab selline majandusmudel tõsta üleminekuperioodil kahanenud tööhõivet ja elatustaset. Hiljem ei ole madalat lisaväärtust tootvate harude püsijäämine enam nii tõenäoline ja SKP juurdekasv hakkab vähenema. Ühiskond ei kujune innovaatiliseks ja sellega küpseb perioodi lõpuks üldise majanduskriisi oht.

Tööpuuduse tase on madal, on palju suhteliselt madalat kvalifikatsiooni nõudvaid töökohti (transiidiklaster, lihtteenindus, traditsioonilised tööstusharud). Tööturg on „lamedam“, kõrget kvalifikatsiooni nõudvaid töökohti on vähe ja on oht, et paremad ajud ja väga kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid lahkuvad rakendusvõimaluste puudumise pärast. Kihistumine ja ebavõrdsus on tunduvalt väiksemad kui kahe esimese stsenaariumi puhul, seda aga lähemas tulevikus. Info- tehnoloogiliste toodete tarbimine on küll suhteliselt kõrge, info- ja kõrg- tehnoloogia laiapinnalist ülekannet aga ei toimu ning kaugemas tulevikus hakkab madalatasemeline majandusstruktuur kaotama konkurentsieeliseid, ettevõtted pankrotistuvad, tööpuudus kasvab ja kihistumine suureneb.

Haridus kaotab, võrreldes eelmise stsenaariumiga, otsustava rolli ega kujune põhiväärtuseks. Haridusnõudlus orienteerub traditsioonilistele majandusharudele ja teenindusele, toodab aga siiski enam kõrge kvalifikatsiooniga spetsialiste kui tööturul nende järel nõudlust on. Kutseõppe osatähtsus suureneb.

„Lõuna-Soome”-

20. sajandi ühiskond koos ekstensiivse Põhjamaade (Soome) integratsiooniga

Eesti vastuvõtmine Euroopa Liitu on pikka aega veninud, kuid Eesti on saanud siiski Euroopa majandusstruktuuride osaks. Venemaa ja Lääneriikide suhted on neutraalsed või kehvapoolsed. Idapiir on suhteliselt kinni - Venemaa vaevleb oma siseprobleemides või takerdub seal turumajanduslik areng. Eesti poliitikas on prioriteetne koostöö Soome ja teiste Põhjamaadega. Puuduvad ambitsioonid oma arengut ise suunata.

Läänemere-integratsioon tugevneb. Suletud äritegemise võimalused idas ja vähene konkurentsivõime tootmises põhjustavad väikese majanduskasvu ja materiaalses mõttes vaese ühiskonna. „Sillapea” rolli kaotuse tõttu on välisinvestorite huvi investeerida Eestisse väiksem kui eelmiste stsenaariumide puhul. Eestist saab aktiivse majandus- ja arenduspoliitika puudumise pärast sisuliselt Põhjamaade ja eeskätt Soome satelliitriik, mis omandab tasapisi kõrgtehnoloogilise perifeeriamajanduse (kasutab kõrgtehnoloogiat, aga ei tooda seda) tunnused ja pärib Põhjamaades ärakasutatud tehnoloogiat.

Mitmed traditsioonilised majandusharud hääbuvad. Eesti osaks jäävad suuresti odavamad tööd rahvusvahelises tööjaotuses - koostetööd ja allhanked. Oluline on ka väikeettevõtluse osa ja teenindussektori roll. Arvestades Soome info- ja kõrgtehnoloogiaharude liidrirolli maailmas, on Eesti nendes harudes siiski Euroopa keskmisel tasemel. Majanduskasv on selle stsenaariumi järgi väiksem kui esimese kahe stsenaariumi korral. Põhjamaade ühiskonna ülesehituse mallid kanduvad ka Eestisse ja eelarve kaudu toimub suurem vahendite ümberjaotamine. Eesti muutub suhteliselt vaeseks ja kalliks maaks.

Tööhõivega on suuri raskusi. Tööturg (kasutatakse Põhjamaade (Soome) vanu tehnoloogiaid, allhanketööd, osa saadakse Põhjamaade transiidist) ei paku võimalusi ei madala kvalifikatsiooniga ja vanemaalastele ega ka liialt kõrge kvalifikatsiooniga töötajatele. Rakendusvõimaluste puudumine kodumaisel tööturul sunnib kõrgema

kvalifikatsiooniga spetsialiste ja noori otsima võimalusi teistelt tööturgudelt, eelkõige Põhjamaade omadelt, aga ka kaugemalt - mujalt Euroopast, Ameerikast. Areng on Tallinna-keskne ja toob kaasa probleemide teravnemise (eelkõige tööpuuduse) maapiirkondades. Tekkivaid erinevusi ja ebavõrdsust püütakse Põhjamaid järgides leevendada riiklike sotsiaal- ja regionaalprogrammidega, mis aga ei taha tagasihoidliku majanduskasvu tõttu hästi välja tulla. Toimub üldine elatustaseme langus, nappide vahendite ümberjaotamine ei suuda kompenseerida mitmel riskigrupil ahta tööturu kaudu tekkinud elatustaseme langust.

Haridus ja õppimine on avatud tööturu korral kitsastele oludele vaatamata populaarsed. Riigi toetatud üldharidussüsteem on välja kurnatud ja töötab kohati veel vaid entusaistide najal. Ääremaakoolides ei suudeta anda haridust, mis suudaks konkureerida Tallinna omaga. Koos tööpuudusega muudab hariduse halb olukord mitmete maapiirkondade olukorra topelt-raskeks. Teisalt töötab taoline välise tööturu tarbeks mõeldud süsteem ennasthävitavalt - pedagoogilisele kaadrile ei tule täiendust.

See on stsenaarium, mille realiseerumine nõuab kõige vähem pingutusi ja spetsiaalsete poliitkate rakendamist. Rahvusidentiteet, keel ja kultuur säilivad ilma suuremate raskusteta. Eestlaste põhimass lepib olukorraga, ehkki nuriseb pidevalt tööpuuduse ja madala elatustaseme üle. Eesti venelased võivad soomestuda kiiremini kui eestlased.

Lõpetuseks

Ebavõrdsuse tekke seisukohalt on Eesti valikud rasked - otsustav siirdumine infoühiskonda toob endaga kaasa uued ebavõrdsuse allikad, mis seonduvad esiteks sellega, et üleüldse on infoühiskonna

potentsiaal luua töökohti madalam industriaalühiskonna omast; teiseks sellega, et kasvab oht hariduse kaudu toimiva ebavõrdsuse suurenemiseks, sest hariduse roll ühiskonnaelus üldse ja tööturul eriti kasvab ning haridus muutub otsustavaks kihistumise mehhanismiks, eriti kui ei rakendata meetmeid selle leevenamiseks. „Las minna” suhtumine toob kaugemas tulevikus kaasa kasvu languse, töötuse jm. vaese ühiskonna atribuudid ilma perspektiivita siluda tekkivaid ebavõrdsusi vahendite ümberjagamise jt. abinõude kaudu.

Arvatavasti saab üheks kõige mõjusamaks teguriks nende stsenaariumide realiseerumisel see, mil määral rakendatakse Eestis innovaatselt kõrgtehnoloogiat. Ülalkirjeldatud stsenaariumid erinevadki üksteisest peamiselt infotehnoloogia rakendamise määra poolest. Seega teeb Eesti tööjõu kvaliteet ja valmisolek niisuguse tehnoloogia rakendamiseks sisuliselt valiku nende stsenaariumide vahel, mis on ühtlasi inimarengu teede ja võimaluste vahel valimine.

Jätkusuutliku inimarengu (*sustainable human development*) üks põhipostulaate seisneb selles, et järgmiste põlvkondade valikuvõimalused ei tohi kahaneda tänastega võrreldes. Tänu uutele tehnoloogilistele lahendustele peaks praeguse ja eriti uue põlvkonna võimuses olema mitte ainult valikuvõimaluste vähenemise ärahoidmine, vaid ka nende avardamine.

Kirjandus:

- EKI-TEST 1996. 1997. Eesti Konjunktuuriinstituut, Tallinn.
- Tammsaare, A.H. 1934. Õnnelikest ja õnnetuist aegadest. ERK, Üld- majandus- ja kultuur- poliitiline ajakiri. 2. aastakäik, nr.1.

Põhitabelid

Inimareng

Keskmine eluiga (aastates)	Emade suremus sünnitusel (100 000 elussünni kohta)	Elanike arv 1 arsti kohta	Teadlased ja tehnikud (10 000 elaniku kohta)	Õppurite kogumäär 6-23-aastaste elanike hulgas (%)	Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses		Päevalehed (eks. 100 elaniku kohta)	Televiisorid (100 elaniku kohta)	Sisemajanduse kogu-produkt 1 elaniku kohta ostujõu pariteetides (USD)	Rahvuslik kogu-produkt 1 elaniku kohta (USD)
					kokku (%)	naised (%)				
1995	1995	1995		1995	1995	1995		1994	1993	1995
67.9	51.6	322	...	71.2	38.1	40.8	...	94	3803	2428

Inimhädad

Tööluse tase (%)		Keskhariduseta täiskasvanud (% 15-64-aastastest)	20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga leibkondade sissetulekute suhe	Naiste töötasu (% meeste töötasust)	Tarbija-hinna-indeksi muutus (%)	Enneaegse surma läbi kaotatud eluaastad (1000 elaniku kohta)	Liiklusõnnetustes vigastatud (100 000 elaniku kohta)	Tahtlikud tapmised (100 000 elaniku kohta)	Registreeritud vägistamised (100 000 naise kohta vanuses 15-59)	Väävli ja lämmastiku emissioonid (kg NO _x ja SO ₂ 1 elaniku kohta)
kokku	noored (16-24)									
1995	1995	1989	1995	Okt. 1995	1995		1995	1995	1995	1995
1.83*	1.61*	34.8	7.68	73.3	28.8	...	150	20.5	22.0	84.3

* Allikas: Tööturuamet

Inimarengu suund

Keskmine eluiga (aastates)		Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (%)		Sisemajanduse kogu-produkt 1 elaniku kohta ostujõu pariteetides (USD)	Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)		Kulutused haridusele (% SKP-st)		Kulutused tervishoiule (% SKP-st)	
1992	1995	1992	1995	1993	1993	1995	1993	1995	1993	1995
69.1	67.9	35.0	38.1	3803	1090	2428	7.3	7.3	5.4	5.9

Soolised erinevused

Naised (% meeste näitajatest)									
Keskmine eluiga	Rahvaarv	Õpitud aastate arv	Keskkooli-õpilased	Keskkooli-lõpetajad	Üliõpilased	Loodus- ja rakendusteaduste üliõpilased	Tööjõud	Töötus	Töötasu
1995	1995		1995	1995	1995	1995	1995	1995	Okt. 1995
120.4	114.5	...	106.5	129.6	108.4	62.5	94.6	205.4*	73.3

* Allikas: Tööturuamet

Naiste seisund

Keskmine eluiga (aastates)	Keskmine vanus esmakordsel abiellumisel	Emade suremus sünnitusel (100 000 elussünni kohta)	Naiste vanuseline määr teise taseme hariduses (%)	Keskkoollõpetajate osatähtsus normaalses lõpetamises naistest (%)	Naisõppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (%)	Loodus- ja rakendusteaduste õppurite osatähtsus kolmanda taseme naisõppuritest	Naistöõjõud (% kogu tööjõust)	Naisjuhid (% juhtidest)	Naised Riigikogus (% Riigikogu liikmetest)
1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995
74.3	23.5	51.6	82.3	81.7	40.8	31.9	48.6	36.9	11.9

Rahvastik

Rahvaarv (miljonites)			Aastane rahvastiku juurdekasv (%)		Sündimuse kogukordaja	Sündimuse kogukordaja ajas (1995 võrreldes 1960, %)	Kontratseptiivide levimuskordaja	Ülalpeetavate määr (%)	60-aastane ja vanem rahvastik (%)	60-aastaste eelolev eluiga (aastates)	
1960	1995	2000	1970-1995	1996-2000	1995			1995	1995	1995	1995
1.2	1.5	1.4	0.34	-0.19	1.32	68	...	50.9	18.6	14.5	19.9

Tervis

Enneaegse surma läbi kaotatud eluaastad (1000 elaniku kohta)	Suremus vereringe-elundite haigustesse (% kõigist surmajuh-tudest)	Suremus vähki (% kõigist surmajuh-tudest)	Haigestumine AIDS-i (100 000 elaniku kohta)	Alkoholi tarbimine (liitrit täiskasvanu kohta)	Tubaka tarbimine (sigaretti täiskasvanu kohta)	Elanike arv 1 arsti kohta	Ravikindlustuse poolt tasutud raviarved (%)	Avaliku sektori kulu-tused tervishoiule (% avaliku sektori kulu-tustest)	Kulutused tervishoiule (% SKP-st)	Erasektori kulutused tervishoiule (% kogukulu-tustest tervishoiule)
	1995	1995	1995	1995	1995	1995		1995	1995	1995
...	54.9	15.7	0.2	12.6	1053	322	...	14.7	5.9	1.6

Haridus

Õppurite kogumäär 6-23-aastaste elanike hulgas (%)	Õppurite kogumäär teise taseme hariduse ülemises astmes (%)	Tehnilise hariduse osatähtsus teise taseme ülemise astme hariduses (%)	Täisajaliselt õppivad 19-aastased (%)	Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (%)	Loodus- ja rakendus-teaduste õppurite osatähtsus kolmanda taseme õppuritest (%)	Kulutused kolmanda taseme haridusele (% kulutustest haridusele)	Avaliku sektori kulutused 1 kolmanda taseme õppurite ostujõu pariteetides (USD)	Kulutused haridusele (% SKP-st)	Avaliku sektori kulutused haridusele (% SKP-st)
1995	1995	1995	1995	1995	1995			1995	1995
71.2	85.4	31.4	32.4*	38.1	43.6	7.3	6.8

* Ekspert hinnang

Inimkapitali kujunemine

Õpitud aastate arv			Teadlased ja tehnikud (1000 elaniku kohta)	Uurimis- ja arendustegevusega hõivatud teadlased ja tehnikud (10 000 elaniku kohta)	Kulutused uurimis- ja arendustegevusele (% RKP-st)	Teise taseme ülemise astme hariduse lõpetanute vanuseline määr (%)	Kolmanda taseme hariduse lõpetanute vanuseline määr (%)	Loodus- ja rakendusteaduslikel erialadel lõpetanud (% kõigist lõpetanutest)		
kokku	mehed	mehed						kokku	naised	mehed
1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995
...	35.4	0.4	71.0	26.6	45.3	39.6	55.8

Töõjõud

Töõjõud (% rahvastikust)	Töõjõu jaotumine			Töõjõu korvamise määr tulevikus	Töötasude kasv aastas 1 töötaja kohta (%)	Töötasude jaotus: 50% kõrgema töötasuga töötajate töötasu suhe 50% madalama töötasuga töötajate töötasusse	Ametiühingutesse kuuluva töõjõu osakaal	Töötunnid nädalas (1 tööstustöölise kohta)	Kulutused tööturu programmidele (% SKP-st)
	põllumajanduses	tööstuses	teeninduses						
1995	1995	1995	1995	1995	1995			1995	
44	12	33	55	101	37	33.3	...

Töötus

Töötud (tuhandetes)	Töötuse tase (%)					Kulutused töötute abirahale (% valitsuse kulutustest)	Pikaajaline töötus (% kogu töötusest)		Töötuse region- aalsed erinevused (25% halvimas olukorras regioonide tööpuuduse suhe 25% parimas olukorras regioonide tööpuudusse)	Keskmise hariduseta inimeste tööpuuduse suhe kolmanda taseme haridusega inimeste tööpuudusse	
	kokku	kokku, k.a lootuse kaotanud töötud	naised	noored (16-24)	noored mehed (15-19)		üle 6 kuu	üle 12 kuu		mehed	naised
1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	
15.6*	1.83*	11.0	2.54*	1.61*	...	0.2	48	30	1.6	2.5	2.5

* Allikas: Tööturuamet

Kaitsekulutused

Kaitsekulutused (% SKP-st)	Kaitsekulutused (% kulutustest haridusele ja tervishoiule)	Antud ametlik arenguabi (% kaitsekulutustest)	Keskmine aastane mittetuumarelvade eksport arengumaadesse		Relvajõud		
			miljonit USD	osatahtsus	Kaitse- kulutused (% SKP-st)	Kaitse- kulutused (% SKP-st)	Kaitse- kulutused (% SKP-st)
1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995
1.1	8.7	...	-	-	2.6*	0.2*	0.8*

* Allikas: Kaitseministeerium

Loodusvarad

Pindala (tuhandetes km ²)	Rahvastiku tihedus (inimest km ² kohta)	Haritav maa (% kogu pindalast)	Looduslik rohuma (% kogu pindalast)	Metsamaa (% kogu pindalast)	Niisutatav maa (% haritava maa pindalast)	Taastuvad siseveevarud 1 elaniku kohta (1000 m ³ aastas)	Aastane magevee veevõtt	
							% veevarudest	1 elaniku kohta (m ³)
1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995
45.2	33	25	7	45	-	1200

Rahvatulu arvestus

Sisemajanduse koguprodukt (SKP, miljardit USD)	Põllumajandustoodang (% SKP-st)	Tööstustoodang (% SKP-st)	Teenindus (% SKP-st)	Tarbimine		Investeeringud sisemajandusse (% SKP-st)	Sääst (% SKP-st)	Maksud (% RKP-st)	Keskvalituse kulutused (% RKP-st)	Eksport (% SKP-st)	Import (% SKP-st)
				eratarbimine (% SKP-st)	valitsus (% SKP-st)						
1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995
3.601	5.4	25.3	69.3	58.1	23.8	26.3	18.2	25.7	38.8	75.8	84.0

Majandustegevuse suunad

Rahvuslik koguprodukt (RKP)		Rahvusliku koguprodukti aastane kasv 1 elaniku kohta (%)	Tarbijahinna- indeksi muutus (%)	Ekspordi osa SKP-s (aastane kasv, %)	Maksude osa RKP-s (aastane kasv, %)	Otsesed maksud (% kõigist maksudest)	Eelarve ülejääk/defitsiit (% RKP-st)
miljardit USD	aastane kasv (%)						
1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995
3.603	4.3	5.3	29	-2.8	-1.2	29.5	-1.1*

* Allikas: Rahandusministeerium

Täiendavad tabelid

Ühiskondliku struktuuri nõrgenemine

Vangid (100 000 elaniku kohta)	Alaealised (% kõigist vangidest)	Tahtlikud tapmised (100 000 elaniku kohta)	Registreeritud vägistamised (100 000 naise kohta vanuses 15-59)	Narko- kuriteod (100 000 elaniku kohta)	Asüülitaoitu- sed	Abielulahu- tused (% sõlmitud abieludest)	Väljaspool registreeri- tud abielu sündinud lapsed (%)	Üksik- emaga pere- konnad (%)	Meeste enesetapud (100 000 mehe kohta)
1995	1995	1995	1995	1995		1995	1995	1989	1995
170	1.4	20.5	22.0	3.4	...	106.4	44.1	18.9	67.6

Rikkus, vaesus ja sotsiaalsed investeeringud

Sisemajanduse koguprodukt 1 elaniku kohta ostujõu pari- teetides (USD)	Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)	Eesti osa industriaal- maade RKP-st	Sissetulekute jaotus		Kulutused sotsiaalhoole- kandele (% SKP-st)	Kulutused haridusele (% SKP-st)	Kulutused tervishoiule (% SKP-st)
			40% madalaima sissetulekuga leibkondade osa kõigist sisse- tulekutest (%)	20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga leibkondade sis- setulekute suhe			
1993	1995		1995	1995	1995	1995	1995
3803	2428	...	16.9	7.68	9.9	7.3	5.9

Kommunikatsioon

Raadiod (100 elaniku kohta)	Tele- viisorid (100 elaniku kohta)	Kino- külas- tused (1 ela- niku kohta aastas)	Muu- seumi- külasu- sed (1 elaniku kohta aastas)	Raamatu- kogude kasutajad (%)	Päeva- lehed (eks. 100 elaniku kohta)	Trükitud raamatud (nimetusi 100 000 elaniku kohta)	Trükkimiseks ja kirjutamiseks kasutatud paber (tonni 1000 elaniku kohta)	Posti- tatud kirjad (1 ela- niku kohta)	Telefo- nid (100 elaniku kohta)	Rahvus- vahelised telefoni- kõned (minutit 1 elaniku kohta)	Sõidu- autod (100 elaniku kohta)
1995	1995	1995	1995	1995		1995		1995	1995	1995	1995
33.3*	73.3**	0.68	0.66	37.7	...	177.6	...	21.4	27.9	35.8	26.0

* Ainult stereoraadiod

** Ainult värviteleviisorid

Energia tarbimine

Energia tarbimine		Eesti osa maailma energiatarbimises (%)	Energia tarbimise aastane muutus (%)	Energia tarbimise efektiivsus (energia tarbimine 100 USD SKP kohta, kg öliekvivalenti)
kokku (miljardit kg öliekvivalenti)	1 elaniku kohta (kg öliekvivalenti)		1992-1995	1995
1995	1995	...	-6.7	75

Linnastumine

Linnarahvastik (% kogu rahvastikust)			Linnarahvastiku aastane juurdekasv (%)		Suurima linna rahvaarv (% linnarahvastikust)	Miljonilinnade rahvastik (% linnarahvastikust)	Miljonilinnade rahvastik (% kogurahvastikust)	Suurima rahvastiku tihedusega linn	Elanikkond, kes peab taluma 60-detsibelliist ja tugevamat liiklusmüra (%)
1960	1995	2000	1970-1995	1996-2000	1995			linn	rahvastiku tihedus in/km ² 1995
57.1	69.9	69.0	0.63	-0.41	41.6	-	-	Tallinn	2722.8

Keskkonna saastamine

Kõrgeima SO ₂ kontsentratsiooniga suurlinn		Väevli ja lämmastiku emissioonid (kg NO _x ja SO ₂ 1 elaniku kohta)		Eesti osa globaalsetes emissioonides (kasvuhooneindeks)		Pestitsiidide tarbimine (tonni 1000 elaniku kohta)	Heitmed kulutatud kütusest (tonni raskemetalle 1000 km ² kohta)	Ohtlike ja erijäätmete tekkimine (tonni km ² kohta)	Olmejäätmete tekkimine (kg 1 elaniku kohta)	Jäätmekehtlusega hõlmatud osa rahvastikust (%)	Jäätmete taaskasutus (% tarbimisest)
linn	mikrogrammi SO ₂ m ³ kohta	1995	1995	osa-tähtsus (%)	10 miljoni elaniku kohta	1994		1995	1995		paber ja kartong
Tallinn	7.6	84.3	0.136	...	0.3	352

Inimarengu näitajad

	1992	1993	1994	1995
Rahvastik (aasta keskmine tuhandetes)	1544.4	1516.7	1499.3	1483.9
Pindala (km ²)	45227	45227	45227	45227
Sisemajanduse koguprodukt (SKP, miljardit USD)	...	1.667	2.332	3.601

Inimareng

Keskmine eluiga (aastates)	69.1	68.1	66.9	67.9
Emade suremus sünnitusel (100 000 sünnituse kohta)	22.2	33.0	56.4	51.6
Õppurite kogumäär 6-23-aastaste elanike hulgas (%)	68.3	68.3	69.5	71.2
Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (kestus taandatud päevasele õppevormile, %)	35.0*	34.5*	34.9*	38.1
Rahvuslik koguprodukt (RKP, miljardit USD)	...	1.653	2.303	3.603
Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)	...	1090	1536	2428
Sisemajanduse koguprodukt 1 elaniku kohta (ostujõu pariteetides, USD)	...	3803
Vahetuskurss (EEK/USD)	...	13.235	12.977	11.464

Inimhädad

Liiklusõnnetustes vigastada saanute arv (100 000 elaniku kohta)	102	120	153	150
Tahtlikud tapmised (100 000 elaniku kohta)	15.5	21.6	24.3	20.5
Narkokuriteod (100 000 elaniku kohta)	1.4	1.8	2.2	3.4
Registreeritud vägistamised (100 000 naise kohta vanuses 15-59 a.)	15.1	22.2	26.6	22.0
Keskharidusest madalama haridusega täiskasvanud (vanuses 15-64, %)	34.8**
Töötuse tase	1.70***	1.85***	1.51***	1.83***

* Alates 1995. aastast muudeti hariduse klassifikatsiooni. Varem teise taseme ülemisse astmesse kuulunud kutseharidus kuulub nüüd kolmanda tasemesse. Aastate 1992-1994 andmed on vastavalt ümber arvestatud.

** 1989. aasta rahvaloenduse andmed

*** Allikas: Tööturuamet

	1992	1993	1994	1995
Tarbijahinnaindeksi muutus (%)	1076	90	48	29
20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga leibkondade sissetulekute suhe (%)	765*	735*	783*	768*
Väävli ja lämmastiku emissioon (kg NO _x ja SO ₂ inimese kohta)	SO ₂ 116.0 NO _x 9.6	95.6 7.9	94.1 9.7	74.3 10.0

Keskmine eluiga ja tervis

Keskmine eluiga	69.1	68.1	66.9	67.9
Elanike arv 1 arsti kohta	280	292	319	322
Emade suremus sünnitusel (100 000 sünnituse kohta)	22.2	33.0	56.4	51.6
Vereringesüsteemi haiguste tagajärjel surnute osatähtsus (% kõigist surmajuhtudest)	57.8	56.5	55.2	54.9
Pahaloomuliste kasvajate tagajärjel surnute osatähtsus (% kõigist surmajuhtudest)	16.5	16.1	14.8	15.7
Tubaka tarbimine (sigaretti 1 täiskasvanu kohta)	851	925	967	1053
Alkoholi tarbimine (liitrit 1 täiskasvanu kohta)	11.0	9.9	10.9	12.6
Avaliku sektori kulutused tervishoiule (% kõigist avaliku sektori kulutustest)	...	14.2	15.4	14.7

Rikkus / vaesus

20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga leibkondade sissetulekute suhe (%)	765*	735*	783*	768*
40% madalaima sissetulekuga leibkondade osatähtsus kõigi leibkondade sissetulekustest (%)	16.7*	16.8*	16.4*	16.9*
Rahvuslik koguprodukt (miljardit USD)	...	1.653	2.303	3.603
Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)	...	1090	1536	2428
Sisemajanduse koguprodukt 1 elaniku kohta (ostujõu pariteetides, USD)	...	3803
Vahetuskurs (EEK/USD)	...	13.235	12.977	11.464
Tarbijahinnaindeksi muutus (%)	1076	90	48	29

* Allikas: Turu- ja Arvamusuuringute Keskus AS EMOR

	1992	1993	1994	1995
Demograafia				
Rahvastik (miljonit elanikku)	1.54	1.52	1.50	1.48
aastane muutus (%)	-2.3	-1.3	-1.0	-1.0
60-aastane ja vanem rahvastik (%)	17.9	18.2	18.4	18.6
60-aastaste eelolev eluiga (aastates)	17.6	17.2	17.2	17.7
naised	19.8	19.3	19.3	19.9
mehed	14.6	14.1	14.1	14.5
Sündimuse kogukordaja	1.69	1.45	1.37	1.32
Sündimuse kogukordaja muutus ajas (1992 - 1995 võrreldes 1960. aastaga, %)	87	75	71	68
Ülalpeetavate määr (%)	51.3	51.3	51.1	50.9
Ühiskondliku struktuuri nõrgenemine				
Meeste enesetapud (100 000 mehe kohta)	52.1	64.5	70.7	67.6
Registreeritud vägistamised (100 000 naise kohta vanuses 15-59)	15.1	22.2	26.6	22.0
Narkokuriteod (100 000 elaniku kohta)	1.4	1.8	2.2	3.4
Vangid (100 000 elaniku kohta)	191	169	174	170
Alaealised vangid (% vangide koguarvust)	1.4	0.9	1.3	1.4
Väljaspool registreeritud abielu sündinud lapsed (%)	34.0	38.2	40.9	44.1
Üksikemaga perekonnad (%)	18.9*
Abielulahutused (% sõlmitud abieludest)	74.9	74.3	76.0	106.4
Haridus				
Õppurite kogumäär 6-23 aastaste elanike hulgas (%)	68.3	68.3	69.5	71.2
Õppurite kogumäär teise taseme hariduse ülemises astmes (kestus taandatud võrdseks päevasele õppevormile, %)	76.2**	78.6**	84.4**	85.4
Naisõppurite vanuseline määr teise taseme hariduses (%)	...	83.8**	85.3**	82.3
Tehnilise hariduse osatähtsus teise taseme ülemise astme hariduses (%)	35.0**	33.1**	31.0**	31.4
Teise taseme ülemise astme hariduse naislõpetajate suhe normaalses lõpetamises naistesse (%)	83.4**	86.8**	68.8**	81.7

* 1989. aasta rahvaloenduse andmed

** Alates 1995. aastast muudeti hariduse klassifikatsiooni. Varem 2. taseme ülemise astmesse kuulunud kutseharidus kuulub nüüd 3. tasemesse. Aastate 1992-1994 andmed on vastavalt ümber arvestatud.

	1992	1993	1994	1995
Kolmanda taseme hariduse lõpetajate suhe normaalses lõpetamises elanikkonda (%)	33.0*	35.2*	31.3*	26.6
Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (%)	35.0*	34.5*	34.9*	38.1
naised (% kolmanda taseme õppuritest)	51.3*	51.7*	52.9*	52.6
Loodus- ja rakendusteaduslikel erialadel õppijate osatähtsus kogu kolmanda taseme õppuritest (%)	57.2*	52.4*	46.6*	43.6
Loodus- ja rakendusteaduslikel erialadel lõpetajate osatähtsus kogu kolmanda taseme lõpetajatest (%)	59.2*	56.7*	54.9*	45.3
naised (%)	50.1*	41.2*	45.4*	56.8
mehed (%)	49.9*	58.8*	54.6*	43.2
Teadus- ja arendustegevusega tegelevad teadlased ja tehnikud (10 000 elaniku kohta)	37.2	37.7	39.7	35.4

Side

Televiisorid (100 inimese kohta)	94	...
Telefonid (100 inimese kohta)	18.7	27.1	29.5	27.9
Rahvusvahelised telefonikõned (minutit inimese kohta)	29.0	27.4	32.3	35.8
Sõiduautod (100 elaniku kohta)	18.6	21.1	22.6	26.0
Raamatukogude kasutajad (%)	35.4	33.7	36.1	37.7
Muuseumikülastused (1 elaniku kohta aastas)	0.53	0.52	0.54	0.66

Tööhõive

Töøjõud (% elanikkonnast)	44
Töøjõud põllumajanduses (%)	12
Töøjõud tööstuses (%)	33
Töøjõud teeninduses (%)	55
Töøjõu korvamise määr tulevikus (%)	...	106	103	101
Naiste osatähtsus tööjõus (%)	49
Naisjuhid (% juhtidest)	37
Naiste töötasu (% meeste töötasust)	...	72.1**	71.1**	73.3**

* Alates 1995. aastast muudeti hariduse klassifikatsiooni. Varem 2. taseme ülemisse astmesse kuulunud kutseharidus kuulub nüüd 3. tasemesse. Aastate 1992-1994 andmed on vastavalt ümber arvestatud.

** 1993. aasta novembri ning 1994. ja 1995. aasta oktoobri andmed.

	1992	1993	1994	1995
Töötud (tuhandetes)	14.9*	16.2*	12.7*	15.6*
Töötuse tase (%)	1.70*	1.85*	1.51*	1.83*
naised (% koguarvust)	1.75*	2.06*	1.89*	2.54*
noorukid (16-24a., % koguarvust)	1.65*	1.57*	1.17*	1.61*
Pikaajaline töötus (üle 12 kuu, % kogu töötusest)	30
Töötuse tase, k.a lootuse kaotanud töötud (%)	11
Töötuse regionaalsed erinevused (töötus 25% halvimas olukorras piirkondades/töötus 25% parimas olukorras piirkondades)	1.6
Keskhariduseta rahvastiku töötuse taseme suhe kolmanda taseme haridusega rahvastiku töötuse tasemesse	2.5
naised	2.5
mehed	2.5

Loodusvarad

Energia kogutarbimine (miljardit kg õliekvivalenti)	3.37	2.82	2.83	2.71
1 elaniku kohta (kg õliekvivalenti)	2182	1857	1888	1826
100 USD sisemajanduse koguprodukti kohta (kg õliekvivalenti)	...	169	121	75
Pestitsiidide tarbimine (tonnides 1000 elaniku kohta)	0.30	0.13	0.14	...
Olmejäätmete tekkimine (kg elaniku kohta)	...	204	315	352

Väliskaubandus

Eksporti-impordi suhe (%)	...	94.2	88.0	90.3
Sõltuvus kaubandusest (eksport+import %-na SKP-st)	...	142.0	167.9	159.7
Rahvamajanduse valuutareservid (perioodi lõpul, miljonit USD)	193.2**	377.4**	431.1**	576.1**
Jooksvate tehingute bilanss (miljonit USD)	35.7**	21.6**	-165.2**	-165.6**

Valitsuse tegevussuunad

Kulutused haridusele (% SKP-st)	...	7.3	7.0	7.3
Kulutused tervishoiule (% SKP-st)	...	5.4	6.1	5.9
Kaitsekulutused (% SKP-st)	...	0.7	1.0	1.1
Kaitsekulutuste suhe kulutustesse haridusele ja tervishoiule	...	7.1	7.8	8.7
Relvajõud 1000 elaniku kohta	2.6	...
ühe õpetaja kohta	0.2	...
ühe arsti kohta	0.8	...

* Tööturuameti andmed

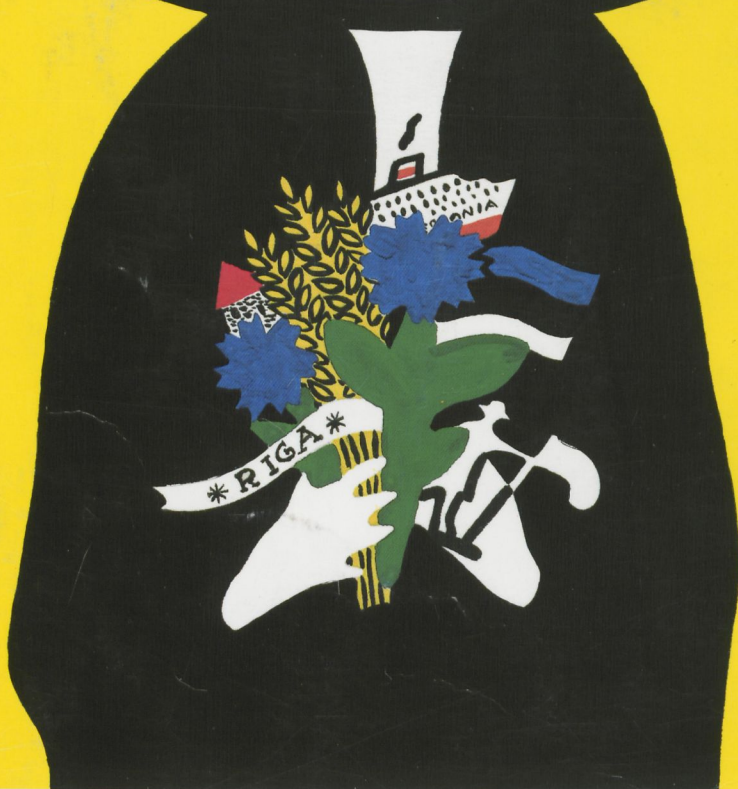
** Eesti Panga andmed

undp

EST

ESTONIA AS
A SIGN
MÄETAMM '95